

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ İSTANBUL’UNDA
KURBAN BAYRAMLARI (1923-1938)**

Abdulsamet AĞDAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Safiye KIRANLAR

OCAK - 2024

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ İSTANBUL’UNDA
KURBAN BAYRAMLARI (1923-1938)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Abdulsamet AĞDAŞ

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih

Enstitü Bilim Dalı : Türkiye Cumhuriyeti Tarihi

“Bu tez 26/01/2024 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. Safiye KIRANLAR	Başarılı
Doç. Dr. Mustafa SARI	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Mine DİLEK	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Abdulsamet AĞDAŞ

26/01/2024

ÖN SÖZ

İlmi sahada kalem oynatmanın güçlüğüne sayesinde her lahza tekraren şahitlik ettiğim bu eser benim için ciddi bir emeğin ürünüdür. Konuyu severek çalışmış olmam her şeyi kolaylaştırmakla beraber saygıdeğer Hocam Prof. Dr. Safiye KIRANLAR'ın destekleri de bu süreci benim açımdan aşılabılır kılan en büyük etkidir. Her görüşmemizde beni heyecanla dinleyerek yeni kaynaklara ulaşmam konusunda yaptığı yönlendirmeler çalışmanın bu hale gelmesinde büyük paya sahiptir. Kendisine şükranlarımı arz ediyorum. Öte yandan yoğun iş hayatı içerisinde masa başına oturma gayretimi kaybettiğim her an benden desteğini esirgemeyip tekrar odaklanmamı sağlayan, vakit ayırıp götürdüğüm her satırı hassasiyetle okuyarak fikirleriyle önümü açan kıymetli büyüğüm ve çalışma arkadaşım Dr. Mahmut ŞENER'e de en kalbi teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak tarih sahasına ilgimin esas kaynağı olan babam Ahmet AĞDAŞ'a teşekkür ediyor ve bu çalışmayı kendisine armağan etmenin mutluluğunu yaşıyorum.

Abdulsamet AĞDAŞ

26/01/2024

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ.....	iv
GRAFİK LİSTESİ.....	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii

GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: İSTANBUL'DA KURBAN BAYRAMI'NA HAZIRLIK SÜRECİ	6
1.1. Kurban Bayramı Tarihlerinin Tespiti	6
1.2. Kurban Bayramı Öncesi Genel Durum ve Bayram Alışverişleri	9
1.3. Kurbanlık Temini.....	21
1.3.1. İstanbul'a Gelen Kurbanlıkların Menşei ve Miktarı	21
1.3.2. İstanbul'a Gelen Kurbanlıkların Irkları ve Fiyatları.....	25
1.3.3. İstanbul'un Belli Başlı Kurbanlık Satış Yerleri	31
2. BÖLÜM: İSTANBUL'DA KURBAN BAYRAMI SÜRECİ	35
2.1. Geleneğin Gölgesinde Son Kurban Bayramı (1923).....	35
2.2. Laikliğin İnşası Sürecinde Kurban Bayramları (1924-1930)	41
2.3. Laik Müesses Nizam ve Kurban Bayramları (1931-1938).....	55
2.4. Dönemin Basınında Kurban Bayramı'na Bakış	63
2.4.1. Savaş Travması ve Kurban Bayramları	64
2.4.2. İlkel Bir Gelenek Olarak Kurban Bayramları	66
2.4.3. Hurafe Olarak Kurban Bayramları	68
2.4.4. Tarihsel Bir Vakıa Olarak Kurban Bayramları	69
2.4.5. “İrâka-i Dem” Olarak Kurban Bayramları	70
2.4.6. Yeniden Tanımlanan Kurban Bayramları	72
3. BÖLÜM: KURBAN BAYRAMI'NDA YAPILAN BAĞIŞ TOPLAMA	
ÇALIŞMALARI VE SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ.....	76
3.1. Cumhuriyet Öncesinde Bağış Toplama Çalışmaları ve Yardım Faaliyetleri	76
3.2. Cumhuriyet Döneminde Bağış Toplama Çalışmaları ve Yardım Faaliyetleri	78
3.2.1. Bağış Toplamaya Yetkili Kurumlar	78
3.2.2. Bağış Toplamada Takip Edilen Usuller	80

3.2.2.1. Nakdî Bağışlar	80
3.2.2.2. Aynî Bağışlar	84
3.2.3. Deri ve Bağırsak Satışı	86
3.2.4. Bağış Teşvik İçin Yapılan Propaganda Çalışmaları.....	88
3.2.5. Sosyal Yardım Faaliyetleri.....	93
SONUÇ	96
KAYNAKÇA	100
EK	106
ÖZ GEÇMİŞ	136

KISALTMALAR

BKZ.	: Bakanız
BCA	: Başkanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA	: Başkanlık Osmanlı Arşivi
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
HR.SFR.04.	: Hariciye Nezareti Sofya Sefareti
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTC	: Türk Tayyare Cemiyeti
TTMTHK	: Takvimde Tarih Mebdenin Tebdili Hakkında Kanun
MGK	: Milli Güvenlik Konseyi
MTTB	: Milli Türk Talebe Birliği
YTK	: Yardım Toplama Kanunu

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 1923-1938 Yılları Kurban Bayramı Tarihleri.....	9
Tablo 2: 1923-1938 Yılları Arasında Kurbanlık Fiyatları (Lira)	31
Tablo 3: Darüşşafaka'nın Rozet Dağıtma Yoluyla Elde Ettiği Gelirler (Lira).....	82

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1: Yıllara Göre İstanbul’a Gelen Kurbanlıkların Sayıları.....	22
---	----

ÖZET	
Başlık: Erken Cumhuriyet Dönemi İstanbul’unda Kurban Bayramları (1923-1938)	
Yazar: Abdulsamet AĞDAŞ	
Danışman: Prof. Dr. Safiye KIRANLAR	
Kabul Tarihi: 26/01/2024	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) +105 (ana kısım) + 31 (ek)
Bu çalışma modernleşen Türkiye’nin laik politikalarının Kurban Bayramı üzerinde ne şekilde etkide bulunduğunu tespit etmeyi ve Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Kurban Bayramlarının nasıl bir kamusalığa sahip olduğunu açıklamayı amaçlamaktadır. Devletin Kurban Bayramı özelinde dinî bayramlar konusunda nasıl bir yaklaşıma sahip olduğu ve hangi politikaları benimsediği ele alınan temel konulardandır. Öte yandan bu dönemde halk arasında Kurban Bayramlarının nasıl geçirildiği ve bayramların şehrin görünüşünü ne ölçüde belirlediği inceleyeceğimiz diğer konulardandır. Cumhuriyet Dönemi’nin en radikal inkılaplarının yapıldığı ve resmî ideolojisinin şekillendiği Mustafa Kemal Atatürk idaresindeki 1923-1938 yılları arasındaki dönem çalışmanın kapsamını teşkil etmektedir. Hem Osmanlı başkenti hem de modern Cumhuriyet’in en büyük şehri olması dolayısıyla daha geniş bir örneklem sunacağı düşüncesiyle inceleme konusu olan Kurban Bayramları İstanbul şehri özelinde ele alınmıştır. Ancak Kurban Bayramları konusunda yapılan geleneksel ve modern uygulamaları kıyaslama imkânı verebilmesi için yer yer yeni başkent Ankara’dan da örnekler verilmiştir. Konu incelenirken İstanbul’da yayınlanan gazeteler ve dergiler temel kaynak olmuştur. Bunun yanında Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinde yer alan evraklardan da yararlanılmıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi İstanbul’unda Kurban Bayramları, şehir kültürüne yerleşmiş geleneksel kutlama biçimlerini kısmen devam ettirirken bir taraftan da bazı dönüşümler yaşamıştı. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk on beş yılı Kurban Bayramları açısından bir geçiş dönemini temsil eder. Bu dönemde din kamusal alanda hala bir ölçüde belirleyiciliğini korumuş ancak devlet politikaları bu belirleyici gücü daima azaltma yönünde bir seyir takip etmiştir.	
Anahtar Kelimeler: Kurban Bayramı, Cumhuriyet, İstanbul, Atatürk, Laiklik	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Sacrificial Festivals in Early Republican Istanbul (1923-1938)	
Author of Thesis: Abdulsamet AĞDAŞ	
Supervisor: Prof. Dr. Safiye KIRANLAR	
Accepted Date: 26/01/2024	Number of Pages: vii (pre text) +105 (main body) + 31 (add)
This study aims to determine how the secular policies of modernising Türkiye had an impact on the Feast of Sacrifice (Eid al-Adha) and to explain the public nature of the Feast of Sacrifice in the Early Republican Era. What kind of an approach the state had towards religious festivals and which policies it adopted with regard to Feast of Sacrifice is one of the main issues we will address. On the other hand, how Feast of Sacrifice was observed by the public during this period and to what extent it determined the appearance of the city are among the other issues we will examine. The period between 1923 and 1938 under Mustafa Kemal Atatürk, when the most radical reforms of the Republican Era were made and the official ideology was shaped, constitutes the scope of the study. Being both the capital of the Ottoman Empire and the largest city of the modern Republic, Feast of Sacrifice, which is the subject of the study, has been analysed in the city of Istanbul in order to provide a wider sample. However, examples from Ankara, the new capital city, are also given from time to time in order to give the opportunity to compare the traditional and modern practices regarding the Feast of Sacrifice. Newspapers and magazines published in Istanbul constituted our main source while analysing the subject. In addition, documents in the Ottoman and Republican Archives were also utilised. In Istanbul of the Early Republican Era, Feast of Sacrifice celebrations partially continued the traditional forms of celebration embedded in the urban culture, but also underwent some transformations. In this framework, the first fifteen years of the Republic of Turkey represented a transitional period in terms of Feast of Sacrifice. In this period, religion still retained a certain degree of determining power in the public sphere, but state policies have always tended to reduce this determining power.	
Keywords: Feast of Sacrifice, Republic, Istanbul, Atatürk, Laicism	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Kaşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâti't-Türk'te, bayram kelimesinin kökeninin kesin olmamakla birlikte sevinç ve eğlence anlamlarına gelen “bezrem” kelimesinden türemiş olabileceğini ifade etmiştir.¹ Bu tabir Farsçada da bulunmakta olup, neşeyle konuşup eğlenme, yiyip içme meclisi anlamlarında kullanılmıştır. Bayram kelimesinin de esasen bezrem sözcüğünün Oğuzlardaki telaffuzu olması muhtemeldir. Araplarda ise bayram ifadesine karşılık, âdet halini alan sevinç ve keder; bir araya toplanma günü anlamlarına gelen “ıyd/îd” kelimesi bulunmaktadır.² Yine Araplarda Kurban Bayramı günlerini ifade için kurban anlamındaki “adhat” kelimesinin çoğulu olan “adha” kullanılmıştır.³ Kurban Bayramı'nın karşılığı olarak Arap ve Türk toplumlarında genellikle “îd-i udhiyye”, “yevmu adhâ” ve daha çok “îd-i adhâ” şekillerindeki isimlendirmeler kabul görmüştür.

Kelimenin etimolojik boyutu da göstermektedir ki bayramlar toplum hayatında sosyal yöne vurgu yapan ve kolektivitelyi öne çıkaran bir role sahiptir. Öte yandan bayramların yarattığı sosyallik ve kolektivite, üzerine konuşulan din ya da toplum açısından farklı görünümeler açığa çıkarırlar. Çünkü bayramlar dinî ve millî yönleri de olan sosyolojik bir olgudur. Türk tarihi açısından değerlendirildiğinde İslamiyet'in kabulünden önce Orta Asya kültürünün ve coğrafyasının etkisi altında yaşanan bayramların dinî olmaktan ziyade millî nitelikli olduğu ilgili araştırmalarda gösterilmiştir.⁴ İslam'ın kabulüyle birlikte ise dinin öngördüğü şartlarda ve zamanlarda salt ibadet gayesiyle yapılan bayramların Türk sosyal yapısı içerisinde yer bulmaya başladığı görülür.

Hristiyanlık ya da Musevilik gibi inanışlarla kıyaslandığında sene de iki defa olmak üzere en az bayrama sahip din İslamiyet'tir. Birinde bütün bir ay devam eden Ramazan'ın ardından üç günlük, diğerindeyse esasında Hac ibadetinin ardılı ve tamamlayıcısı olan kurban, dört günlük bir bayramı teşkil etmektedir. Her ikisi de Hz. Muhammed'in

¹ Sargon Erdem, “Bayram (Etimolojisi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/257.

² Erdem, “Bayram”, 5/257.

³ Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014), “el-adhat”, 6/5844.

⁴ Salim Koca, “Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 10.

Mekke'den Medine'ye gidiş anlamına gelen hicretin, ikinci yılında kutlanmaya başlanmıştır.⁵

Ramazan Bayramı, hicri takvimin dokuzuncu ayı olan Ramazan'ın bitişinden sonra kutlanması dolayısıyla bu isimle anılır. Ramazan; oruç ayı olması, Kur'an'da adı geçen tek ay olması, Kuran'ı Kerim'in indirilmeye başlandığı ve mübarek kabul edilen Kadir Gecesi'ni barındırması ve peygamberin de bu aya kıymet vermesi dolayısıyla yılın diğer zamanlarından daha önemli görülmüştür.⁶ İşte böyle özel bir ayda oruç tutan ve dinî ibadetlerini artıran Müslümanlar, takip eden şevval ayının ilk üç gününü Ramazan Bayramı olarak kutlamışlardır.

İslamiyet'teki ikinci bayramsa Kurban Bayramı'dır ki bu tabirdeki kurban lafzı, dinî manası itibariyle salt Allah'a yaklaşmak gayesiyle hayvan kesmeye ve kesilen hayvana verilen isimdir.⁷ Kurban Bayramı farz hükmünde kabul edilen hac ibadetinin sonunda kutlanan bir bayramdır. İslam dininde yılın belli bir döneminde yapılabilen hac ibadetinin; ihrama girmek, Kabe'yi tavaf etmek ve Arafat'ta vakfe yapmak gibi zorunluluklarını tamamlayan kimseler için kurban kesmek, şükür maksadıyla yapılması gereken ve fıkhen vacip hükmünde olan bir görevdir.⁸ Kurban Bayramı'nın hac ile olan organik bağına daha iyi görmek için "arefe" kelimesine bakmak yeterli olacaktır. Arefe, Kurban Bayramı'nın bir gün öncesini ifade etmek için kullanılır ve haccın en önemli farzı kabul edilen vakfenin yapıldığı mekân olan Arafat'ın da diğer adıdır.⁹ Ancak bu kelime zamanla Ramazan Bayramı'ndan evvelki günü ifade için de kullanılmaya başlanmıştır.

İslam dininde böyle önemli yerlere sahip olan Ramazan ve Kurban Bayramları, Türklerin de İslamiyet'i kabullerinin ardından dinî ve sosyal hayatlarında büyük bir yer edinmiştir. İşte bu dinî bayramlarsa idrak edildiği dönem boyunca "imanın İslam topraklarında gözlemleyebileceğimiz en önemli kollektif tezahürü" olmuşlardır.¹⁰ Ramazan, bütün bir ayı kaplaması ve uzun sürmesi nedeniyle dini coşkunun daha dorukta yaşandığı bir döneme denk düşse de Kurban Bayramı'nın da kendine has bir görünürlüğü ve havası

⁵ İbrahim Bayraktar, "Bayram (Dinî Hükümler)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/259.

⁶ Hacı Mehmet Günay, "Ramazan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/434.

⁷ Ahmet Güç, "Kurban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/433.

⁸ Hüseyin Atay, "Kurban Bayramı ve Felsefesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1-4 (01 Temmuz 1969), 277.

⁹ M. Özgü Aras, "Arefe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/351.

¹⁰ François Georgeon, *Osmanlı'dan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 1.

vardır. Hatta belki de bütün bir şehrin görünümünü dönüştürmek bakımından Ramazanlara göre daha etkilidir. Bu kapsamda cumhuriyet döneminde Kurban Bayramlarının şehri nasıl dönüştürdüğü ve devletin dinî hayata ne şekilde müdahil olduğu bu tez çalışmasının ana konusunu teşkil etmektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi İstanbul’unda Kurban Bayramları (1923-1938) başlıklı bu çalışma 3 bölümden oluşmakta ve 1923-1938 yılları arasında Mustafa Kemal Atatürk’ün idaresindeki 15 yıllık dönemde İstanbul’daki Kurban Bayramlarını incelemektedir.

Birinci bölüm “İstanbul’da Kurban Bayramı’na Hazırlık Süreci” başlığını taşımaktadır. Bu çerçevede öncelikle Kurban Bayramı tarihlerinin nasıl tespit edildiği ve duyurulduğu ele alınmıştır. Ardından bayramdan önce halkın bayram alışverişi süreci tasvir edilmeye çalışılarak devletin bayram için aldığı tatil, erken maaş ve indirim kararları incelenmiştir. Bunun dışında İstanbul halkının kurbanlıkları nasıl temin ettiği, kurbanlıkların nerelerden ne miktarlarda geldiği ile ırklarına göre fiyatları tasnif edilerek açıklanmıştır. Bu bölümde son olarak kurban pazarları konusu ele alınarak İstanbul’daki kurbanlık satış yerleri anlatılmıştır.

İkinci bölüm “İstanbul’da Kurban Bayramı Süreci” başlığını taşımakta olup 1923’ten 1938 yılına kadar ki Kurban Bayramlarını kronolojik olarak ele almaktadır. Her başlıkta Kurban Bayramlarında varsa yapılan resmî törenler anlatılmış, İstanbul’un çeşitli semtlerine kurulan eğlence yerleri tarif edilmiş, halkın eğlence anlayışı ve bayram günlerini nasıl değerlendirdiği incelenmiştir. Öte yandan bu bölüm dahilinde dönemin matbuat alanında kalem sahibi aydınların Kurban Bayramlarını nasıl gördükleri ve değerlendirdikleri de ele alınmıştır. Özellikle cumhuriyetin devrimcilerine paralel bir ideolojiyle kalem oynatan ve basın yoluyla inkılapların halkta karşılık bulmasını sağlamaya çalışan söz konusu gazetecilerin, dinî günler hakkında bu bölümde ele alınan farklı yorumları oldukça dikkat çekicidir.

Üçüncü Bölüm “Kurban Bayramı’nda Yapılan Bağış Toplama Çalışmaları ve Sosyal Yardım Faaliyetleri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde özellikle Kurban Bayramlarında cumhuriyet öncesi ve cumhuriyet döneminde yapılan bağış toplama çalışmaları ele alınmıştır. Resmî düzenlemelerle özel günlerde bağış toplamaya yetkilendirilmiş cemiyetler bu bölümde ele alınarak hangi yollarla yardım topladıkları açıklanmıştır. Ayrıca kurban deri ve bağırsaklarının cemiyetlere nasıl bir gelir kaynağı oluşturduğu bu bölümde ele alınan konular arasındadır. Buna ek olarak kimsesiz çocuklar ve yoksul

kadınlar gibi toplumun dezavantajlı kesimlerine bayram gibi özel günlerde yapılan yardımlar da yine bu bölüm dahilinde ele alınmıştır.

Çalışmanın Önemi

Cumhuriyet döneminin dinî bayram günleri literatürde çok az ele alınan konular arasındadır. Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi'nin ramazan kültürü ve Ramazan Bayramlarına dair arşiv ya da basın üzerinden yapılmış bazı incelemelere tesadüf edilebilirse de Kurban Bayramları konusunda müstakil hiçbir araştırma yapılmamış olması bu çalışmayı önemli hale getirmektedir. Öte yandan 1923-1938 yılları arasındaki dinî ve sosyal hayatı Kurban Bayramları üzerinden müstakil olarak ele almaya çalışan ilk çalışma olması dolayısıyla da alandaki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın Amacı

Türk modernleşmesinin ıslahatçı biçiminin devrimci bir form kazandığı cumhuriyet döneminde modernite-din düalitesi, din-devlet ilişkilerini her zaman en tartışılan konulardan biri haline getirmiştir. Bu bağlamda cumhuriyet inkılaplarının en hızlı yapıldığı 1923-1938 arasındaki devrede dine tayin edilen konum ve dinî hayata ilişkin meseleler her zaman merak konusu olmuştur. Devletin laik politikalarına rağmen Diyanet İşleri Başkanlığı gibi bir yapıyı da teşekkül ettirmesi dinle ilişkisini etkin ve müdahil bir pozisyonda sürdüreceğini göstermektedir. Bu kapsamda bu çalışma, Kurban Bayramları üzerinden devletin dinî hayatta ne tür bir etkinlik sergilediğini ve dinî günlerin cumhuriyet döneminde nasıl bir görünürlük kazandığını göstermeyi amaçlamaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Erken Cumhuriyet Dönemi İstanbul'unda Kurban Bayramları (1923-1938) başlıklı çalışmada 1923-1938 yılları arasındaki dönemin basın arşivi ana kaynaktır. Söz konusu dönemin Kurban Bayramı tarihleri tespit edildikten sonra İBB Atatürk Kitaplığı ve Milli Kütüphane dijital gazete arşivleri ile Beyazıt Devlet Kütüphanesi gazete koleksiyonu taranmıştır. Bu kapsamda Ulus, Akşam, Vakit, Cumhuriyet, Hakimiyet-i Milliye, Tevhid-i Efkâr, Milliyet, Son Posta, Haber, Hilal-i Ahmer, Tanin, Akşam Postası, Son Saat, Vatan, Kurun, Kızılay, İkdâm, Resimli Gazete, Yeni Ses, Ayine, Politika, Açıksöz, Anadolu'da Yenigün, Zaman, Tan ve Doğu adlı 26 farklı gazete, ulaşılabilen sayılarıyla sınırlı olmak üzere bazı yıllar için bayramdan 15 gün bazıları içinse 1 ay öncesinden başlamak üzere

bayram sonuna bazen de bayramdan bir hafta sonraya kadar taranmıştır. Burada bayram günlerinde matbuatın tatil edilmesi uygulamasına bir parantez açmak gerekmektedir. Çünkü Osmanlı'dan Cumhuriyet'e miras kalan bir gelenek olarak özellikle bayramın ilk üç gününde basın aleminin gönüllü olarak tatile girmesi dolayısıyla zikredilen gazeteler yayınlanmayarak yerini Hilâl-i Ahmer Gazetesi'ne bırakırlardı. Bu hem basın emekçilerinin tatil yapması hem de Hilâl-i Ahmer'in gelir elde etmesini amaçlayan bir uygulamaydı. Bu sebeple bayrama dair günlük bilgiler elde etmek için ya Hilâl-i Ahmer Gazetesi'ni takip etmek ya da bayramın son gününden itibaren yayınlanmaya başlayan diğer gazeteleri beklemek gerekmekteydi. Bu çalışma için adı geçen gazeteler dışında Tayyare Cemiyeti Mecmuası gibi yayınlar yanında Aydede, Âyine ve Papağan gibi bazı mizah içerikli dergiler de taranmıştır. Dönemin matbuatı yanında Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Fonu, Cumhuriyet Arşivleri Başbakanlık Fonu ile Diyanet İşleri Başkanlığı Fonunda yer alan evrak da incelenen kaynaklar arasında yer almaktadır. Ayrıca İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 15 cildini yayına hazırladığı İstanbul Şehremaneti Mecmuası da çalışmamız kapsamında ele alınmıştır. Bununla birlikte konuya dair çalışmaların oldukça yetersiz olması ikincil kaynak kullanımının sınırlı kalmasına neden olmuştur. Öte yandan Cumhuriyet Devri'nde dinî hayatın detaylarına dair bilgiler bulunduğu düşünülen Prof. Dr. İsmail Kara'nın Kutuz Hoca'nın Hatıraları kitabının ekinde verdiği "Cumhuriyet Devri Hoca ve Şeyhlerine Dair Hatırat, Biyografi ve Monografi Kitapları" başlıklı bibliyografik derlemesinden haberdar olunmasına rağmen, adı geçen eserlerin çoğuna ulaşamadığından incelenememiştir. Bu çalışmada öncelikle kaynak çeşitliliği sağlanmaya çalışılmış ve incelenen eserler konu bazlı tasnife tabi tutularak kronolojik bir sırayla ele alınmıştır. Çalışmada yer alan dipnot ve kaynakçalar İSNAD atf sisteminin 2. edisyonuna göre düzenlenmiştir.

1. BÖLÜM: İSTANBUL'DA KURBAN BAYRAMI'NA HAZIRLIK SÜRECİ

1.1. Kurban Bayramı Tarihlerinin Tespiti

Türkiye Cumhuriyeti, Takvimde Tarih Mebdeinin Tebdili Hakkında Kanun'u kabul ederek 1 Ocak 1926'da miladi takvime geçene kadar Osmanlı döneminde olduğu gibi hicri takvimi kullanmıştı.¹¹ Ay merkezli olduğu için kamerî takvim olarak da adlandırılan hicri takvim, İslam âleminde özellikle dini günlerin ve ibadetlerin vaktinin belirlenmesinde önemli bir yere sahipti. Mesela İslam dinine göre oruç ramazanın girmesiyle tutulmakta, Kurban Bayramı da zilhiccenin onuncu günü başlamaktadır. Dolayısıyla bu ayların ne zaman başladığının belirlenmesi, ibadetlerin vaktinin de tespiti anlamına gelmektedir. Dinî kaynaklara göre hicri bir ayın başlaması için yeni ay çıplak gözle, güneş battıktan sonraki alacakaranlıkta batı ufkunda hilâl şeklinde görülmelidir. Ayın bu şekilde görülmesine “rü’yet-i hilâl” denilmektedir.¹² Bu sebeple Ramazan ayı gibi Kurban Bayramı başlangıcının da tespiti ancak hilâlin görülebilmesiyle mümkündür. Osmanlı döneminde hilâl, ayı gözetleyen kimselerin şهادetleriyle belirlenirdi. Hilâli gördüğünü söyleyen kişilerin beyanı, İstanbul kadısı huzurunda şahitlerin katılımıyla kesinleştikten sonra padişahın da onayıyla halka duyurulurdu.¹³ Cumhuriyet dönemindeyse hilâlin tespiti hususunda şahitlerin müftülük huzurunda hazır bulunarak şهادet etmeleri yerine bunu telgrafla bildirmelerinin de caiz görüldüğü hususunda bir fetva yayınlanmıştı.¹⁴ Bu dönemde bayram başlangıcı, hilalin görüldüğünü tespit eden fetvahanelerin durumu telgrafla Diyanet İşleri Riyasetine bildirmesi ve buradan bir tebliğin yayınlanmasıyla halka ilan edilirdi. Konunun önemine binaen herhangi bir hataya mahal vermemek için 1925 yılında Diyanet İşleri Reisi Rıfat (Börekçi) tarafından çeşitli müftülüklere gönderilen mükerrer yazılarda hilalin tespit edilir edilmez bildirilmesi ve tespit yapılırken dikkat edilecek hususlar hakkında pek çok uyarıda bulunulmuştu.¹⁵

¹¹ Takvimde Tarih Mebdeinin Tebdili Hakkında Kanun (TTMTHK), *Resmî Gazete* 260 (26 Aralık 1925), Kanun No. 698.

¹² A. Necati Akgür, “Takvim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/488-489.

¹³ Recep Çiğdem, “Osmanlı Mahkeme Kayıtlarına Göre Ru’yet-i Hilâl”, *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 9 (2010), 27.

¹⁴ *Tanin*, “İki Fetva” (22 Temmuz 1923), 1.

¹⁵ TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), Diyanet İşleri Başkanlığı-Diyanet İşleri Reisliği [51-0-0-0], 2.6.6.

Ancak çıplak gözle hilâlin tespit edilmesi yoluyla bayramların belirlenmesi usulü hataya müsait ve meteorolojik şartlara bağımlı bir yöntem olduğundan modernitenin normatif ve bilimsel ruhuyla uyuşmuyordu. Bu sebeple modern bir devlet olmak iddiasındaki Türkiye’de 1926 yılında bayram tarihlerin tespiti usulüyle alakalı tartışmalar başladı. Artık çağın imkanlarına uygun ilmi araçlar ve astronomik hesaplarla rasyonel tespitlerin yapılması gerekliliği vurgulanıyordu. Yapılan müzakereler sonucunda 1926 yılı Ramazan ayından itibaren artık hilâl gözleme usulü terkedilerek Kandilli Rasathanesi’nin matematiksel araçlarla tarihleri tespit etmesi yöntemine geçilir. Böylece bu tarihten sonra rasathanenin Diyanet’e bildirdiği tarihler bayram tarihi olarak halka ilan edilir.¹⁶

Bu nokta da Diyanet İşleri Riyasetinin hilâlin tespit edildiğini ve bayramın tarihini bildiren tebliğlerinin içeriği de dikkat çekicidir. Başlarda Osmanlı bürokratik dilinin ağıdalı üslubunu yansıtan tebliğ metinleri, zamanla yalın bir dille ve nispeten daha kısa olacak şekilde kaleme alınmaya başlamıştır. Muhteva bakımındansa önceleri peygambere salat ve övgüyle başlayan tebliğler, daha sonra yalnızca bayramın hangi gün olduğu, bayram namazının kaçta kılınacağı gibi bilgileri içeren bir iki satırlık haber yazılarına dönüşmüştür. Hatta bu bildiriler 1925’ten sonra, gazetelerde Diyanet’in kurban derilerinin Türk Hava Kurumuna bağışlanmasını teşvik edici fetvalarının ve tembihlerinin altında kendisine yer bulabilmiştir.

Aşağıda yer alan Cumhuriyet Dönemi öncesine ait Umur-ı Şeriyye Vekâleti’nin 1 Ağustos 1922 tarihinde yayınladığı şu tebliğ dikkat çekicidir¹⁷:

“Şer’iye Vekâletinden tebliğ edilmiştir.

Fahr-i Kâinat aleyhi efdalü’s salavât ve ekmelü’t tahiyyât efendimiz hazretlerinin işbu 1340. sene-i hicriyeleri şehr-i zilhicce-i şerifesi guresinin çarşamba gününden muteber olduğu Ankara mezkûr müftülüğünden tanzim ve tevdii edilen ilamdan müsteban olmakla şehr-i şerifi mezkurun 10. cuma günü ıyd-i saidi adha olduğu ilan olunur.

Umur-ı Şer’iye ve Evkâf Vekili: Abdullah Azmi”

İstanbul Müftülüğünün 4 Mayıs 1930 tarihli ilanında bayram tebliği şu şekilde yer almıştır¹⁸:

¹⁶ Georgeon, *Osmanlı’dan Cumhuriyete İstanbul’da Ramazan*, 166.

¹⁷ *Anadoluda Yenigün*, “Cuma Günü Bayram” (01 Ağustos 1922), 1; *Hakimiyet-i Milliye*, “Kurban Bayramı Cuma Günü” (01 Ağustos 1922), 2.

¹⁸ *Milliyet*, “Kurban Bayramı” (04 Mayıs 1930), 1.

“30/4/930 zilhiccenin iptidası olmasına nazaran mayısın 8 nci perşembe günü arife 9 ncü cuma günü de Kurban bayramı olduğu ilân olunur.

Bayram namazı Zevalî saat: 5.25, Ezânî 10.11”

Yine İstanbul Müftülüğünün 8 Şubat 1938’de yayınladığı bildiri ise şöyleydi ¹⁹:

“Yurdumuzun muhafazası ve milli varlığımızın daha ziyade yükselip ilerlemesi için çalışmakta ve pek meşkur hizmetleri sebkette olan milli kurumlarımıza her vesile ile yardımda bulunmak yurd borelarımızın en büyük ve en mühimlerinden. Bu mühim vazifeyi nazarı dikkate alarak kurban derileriyle barsaklarının Türk Hava kurumuna verilmesi hakkında Diyanet İşleri Reisliğinin neşretmiş olduğu fetvası da malûmdur. Binaenaleyh; yurdumuzu havadan gelecek tehlikelere karşı korumak uğrunda feyizli ve devamlı bir surette çalışan ve aldığı teberruları Kızılay ve Çocukları Esirgeme gibi hayırlı kurumlarla paylaşarak millete hizmet eden Türk hava kurumuna Kurban bayramında kesilecek kurban derileriyle barsaklarının verilmesi ve 10 subat 938 tarihine musadif perşembe günü – Zilhiccenin dokuzu olduğundan - arife, cuma günü de bayram olduğu ilan olunur.

Bayram Namazı

Zevali saatle 7 39 Ezani 1 58”

Yukarıda verilen üç örnekte de görüldüğü gibi Kurban Bayramı dönemlerini bildiren tebliğler Cumhuriyetle birlikte üslup olarak gittikçe sadeleşmiş, kısaltılmış ve dini içerikten arınmıştır. Öte yandan dil bakımından metinlerde yaşanan sadeleşmenin ve dine dair nötr bir biçimin benimsenmesinin yeni devletin milliyetçi-laik ideolojisiyle birlikte okunması da konuyu daha anlamlı hale getirecektir.

Kurban Bayramlarının hazırlık dönemlerinin incelendiği bu bölümde, konunun kronolojik olarak anlaşılmasını sağlamak adına, aşağıda yer alan “1923-1938 Yılları Kurban Bayramı Tarihleri” başlıklı Tablo 1’de, belirtilen tarih aralığındaki Kurban Bayramlarının hicri ve miladi takvimlere göre denk düştüğü tarihler verilmiştir ²⁰:

¹⁹ *Cumhuriyet*, “Cuma Günü Bayram” (08 Şubat 1938), 2.

²⁰ *Tanin*, “İyd-i Said-i Adha” (22 Temmuz 1923), 1; *Cumhuriyet*, “Bayram Pazar Günü” (08 Temmuz 1924), 1; *Vatan*, “Bayram Perşembe Günü” (29 Haziran 1925), 2; *Cumhuriyet*, “Bayram Pazartesiye” (15 Haziran 1926), 2; *Cumhuriyet*, “Kurban Bayramı Cumaya” (03 Haziran 1927), 1; *Cumhuriyet*, “İstanbul Müftülüğünden” (05 Haziran 1927), 1; *Hakimiyet-i Milliye*, “Kurban Bayramı Çarşambaya” (25 Mayıs 1928), 4; *Milliyet*, “Bayram Pazartesiye” (15 Mayıs 1929), 1; *Cumhuriyet*, “Bayram Pazartesi Günü” (15 Mayıs 1929), 2; *İkdam*, “Bayram” (16 Mayıs 1929), 2; *Milliyet*, “Kurban Bayramı” (09 Mayıs 1930), 1; *Milliyet*, “Kurban Bayramı” (23 Nisan 1931), 1; *Cumhuriyet*, “Bayram Salı Günü!” (23 Nisan 1931), 2; *Milliyet*, “Kurban Bayramı” (11 Nisan 1932), 3; *Milliyet*, “Kurban Bayramı” (16 Nisan 1932), 1; *Milliyet*, “Bayram” (28 Mart 1933), 3; *Milliyet*, “Bayram Pazartesi” (22 Mart 1934), 3; *Ulus*, “Bayram” (07 Mart 1935), 6; *Milliyet*, “İstanbul Müftülüğünden” (08 Mart 1935), 3; *Ulus*, “Kurban Bayramı” (25 Şubat 1936),

Tablo 1: 1923-1938 Yılları Kurban Bayramı Tarihleri

Yıl	Hicri Tarih	Miladi Tarih
1923	10-13 Zilhicce 1341	24-27 Temmuz
1924	10-13 Zilhicce 1342	13-16 Temmuz
1925	10-13 Zilhicce 1343	2-5 Temmuz
1926	10-13 Zilhicce 1344	20-23 Haziran
1927	10-13 Zilhicce 1345	10-13 Haziran
1928	10-13 Zilhicce 1346	30 Mayıs-2 Haziran
1929	10-13 Zilhicce 1347	20-23 Mayıs
1930	10-13 Zilhicce 1348	9-12 Mayıs
1931	10-13 Zilhicce 1349	28 Nisan-1 Mayıs
1932	10-13 Zilhicce 1350	16-19 Nisan
1933	10-13 Zilhicce 1351	5-8 Nisan
1934	10-13 Zilhicce 1352	26-29 Mart
1935	10-13 Zilhicce 1353	15-18 Mart
1936	10-13 Zilhicce 1354	4-7 Mart
1937	10-13 Zilhicce 1355	22-25 Şubat
1938	10-13 Zilhicce 1356	11-14 Şubat

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.2. Kurban Bayramı Öncesi Genel Durum ve Bayram Alışverişleri

Tüm dinî bayramlar gibi Kurban Bayramı da toplumların sosyal ve kültürel dokusunu şekillendiren önemli ritüellerdir. Bununla birlikte Kurban Bayramları yalnızca dini bir öneme sahip olmanın ötesinde, toplumun tüketim tercihleri ve harcamaları üzerinde etkisi olan özel bir dönemi de temsil eder. Bayram öncesinden başlamak üzere, kesilecek kurbanlıkların temini ile gıda, giyim ve hediye alışverişlerinde yaşanan belirgin bir artışın karakterize ettiği bu dönem, perakende sektörünün canlandığı ve ekonomik çarkların hızlandığı bir devreyi ifade eder. Tabi bu durum her zaman sabit olmayıp genel ekonomik tabloyla da yakından ilişkilidir. Özellikle iktisadi darboğazın halkın bütçesinde hissedildiği dönemlerde bayramların piyasayı canlandırıcı etkisinin sekteye uğradığı bir vakıadır. Buna karşın gerek devletin gerekse de esnafın bayram öncesinde bazı özel uygulamaları hayata geçirerek söz konusu olumsuzlukları minimize etmeye çalıştığı bilinmektedir.

5; *Akşam*, “Pazartesiye Bayram” (16 Şubat 1937), 3; *Ulus*, “Kurban Bayramı 22 Şubata Rastlıyor” (12 Şubat 1937), 6; *Ulus*, “Kurban Bayramı” (07 Şubat 1938), 9; *Cumhuriyet*, “Cuma Günü Bayram”, 2.

Devletin 1923-1938 dönemindeki Kurban Bayramlarında yaptığı uygulamalar arasında bayram günlerinin tatil ilan edilmesi, maaş ödemelerinin erkene alınması ve bazı indirimler sayılabilir. Örneğin bayram öncesinde memur, emekli, dul ve yetim gibi sabit gelirlilere erken maaş verildiği gibi, halkın bayram seyahatlerini bütçesini zorlamadan yapabilmesi için Devlet Demiryolları eliyle pek çok güzergahta indirimli ulaşım imkânı sunulmuştur. Bayramın hemen öncesinden itibaren piyasa davranışları da indirimler yapmak suretiyle tüketimi teşvik edici bir yönde gelişmiş, bazı sivil toplum kuruluşlarıysa durumdan vazife çıkartarak halkın yerli malı kullanımını teşvik edici propagandalar yapmışlardır. Yapılan bu genellemeler 1923-1938 yıl aralığındaki Kurban Bayramları tek tek ele alınarak şu şekilde detaylandırılabilir:

Bu anlamda 1923 yılında, arife günü olan 23 Temmuz'dan başlayarak toplam altı gün bayram tatili ilan edilmişti.²¹ Defterdarlık, 24 Temmuz'da başlayacak Kurban Bayramı'ndan evvel memur ve emeklilere temmuz maaşını vermek için istemişse de²² para tedariki konusunda merkezî hükûmetten onay alınamadığından ancak ağustos başında ödeme yapılabileceğini duyurmuştur.²³ Bununla birlikte en azından ulaşım konusunda bir adım atılarak Nafia Nezaretinin emriyle halka kolaylık olması bakımından %50-60 oranında indirimlerle seyahat edilebilecek bir trenin hazırlanması kararlaştırılmıştı. Trenin bayrama iki üç gün kala yola çıkıp bayramın son günü gibi dönmesi planlanıyordu. İstanbul, Konya, Afyon ve Adana illerine gidecek olan trenden yalnızca gidiş-geliş beyanatı veren vatandaşlar faydalanabileceklerdi.²⁴ Devlet, halka sağladığı bu tip kolaylıklara karşın bazı düzenlemelerinden de hiç taviz vermiyordu. Örneğin 24 Temmuz Salı günü başlayacak bayram öncesinde işleri yoğunlaşan kimi esnafların, dükkânlarını resmî tatil olan cuma gününde de açık tutacaklarına dair haberler yayılmıştı. Bu söylentiler üzerine Ticaret Esnaf ve Amele Cemiyeti bir ilan yayınlayarak dükkân sahiplerinden iş yerlerini kapalı tutmaları yönünde ricada bulunmuştu.²⁵

1924 yılı Kurban Bayramı'nda da önceki sene olduğu gibi demiryolu ulaşımında indirime gidilmiş, Anadolu hattı seyahat ücretlerinde 9-18 Temmuz 1924 tarihleri arasında geçerli olmak üzere %50 indirim yapılması kararlaştırılmıştı.²⁶ Yine Mersin-Adana hattında

²¹ Tanin, "Altı Gün Bayram" (19 Temmuz 1923), 1.

²² Tanin, "Bayramdan Evvel Maaş Var mı?" (20 Temmuz 1923), 1.

²³ Tanin, "Bayrama Maaş Verilmeyecek" (22 Temmuz 1923), 2.

²⁴ Tanin, "Bayram Treni Hakkında" (17 Temmuz 1923), 3.

²⁵ Tanin, "Cuma Tatili Hakkında" (19 Temmuz 1923), 4.

²⁶ Tanin, "Bayramda Anadolu Hattında Tenzilat" (08 Temmuz 1924), 1.

ikinci sınıf biletler için %25, üçüncü sınıf biletler içinse %50 indirimle bir haftalık bayram tarifesi uygulanacaktı.²⁷ Arife günü olan 12 Temmuz'dan başlamak üzere bayram sonuna kadar resmî tatil ilan edilmesiyle birlikte özellikle Ankara'daki memurlar bu trenleri doldurarak İstanbul'a ve diğer illere akın etmişlerdi.²⁸ Hatta Ankara'da bulunan milletvekilleri de bayram tatilini başta İstanbul olmak üzere İzmir ve Bursa gibi yerlerde geçirmeyi tercih ediyorlardı.²⁹

Resmî tatile ve ulaşım kolaylıklarına rağmen bu bayram önceki bayramlara nazaran ekonomide ciddi bir hareketlilik olmamıştı. Beyoğlu ve Sur içi tabir edilen İstanbul taraflarında mağazaların dolması beklenirken tablo bu beklentilerin çok uzağında kalmıştı. Normal zamanlarda Bahçekapı, Mahmutpaşa gibi Eminönü semtleri hıncahınç dolarken 1924 bayramı öncesi sokaklar ve mağazalar boş kalmıştı. Öyle ki basında bu bayram için "İstanbul'un gördüğü tanıdığı bayramların en fakiri en ünsüzüdür" deniliyordu. Şehirde yaşanan bu iktisadi durgunluk ticarethane sahiplerinin gözlemlerinden ve ifadelerinden daha iyi tespit edilebilmektedir. Mesela *Tanin* muhabirinin konuştuğu bir terzi, Ramazan Bayramlarına göre Kurban Bayramlarında yaklaşık %30-40 oranında daha az elbise dikildiğini ancak 1924 yılındaki miktarın beklenenin de altında kaldığını ifade etmişti. Aynı terzi artan İngiliz lirasının ve doların kumaş fiyatlarına olumsuz etkisinin terzi ücretinin kısılmasıyla giderilmeye çalışıldığını, fakat yine de evvelki Kurban Bayramı'na göre elbise imalatında neredeyse %40 oranında bir düşüş olduğunu söylemişti. Terzi, her bayramda 400 kat elbise diktığını, şu ansa elinde yalnızca 240 parça elbise bulunduğunu da sözlerine eklemişti.

Elbise dikiminde görülen bu azalmanın aksine pantolon imalinde bir artıştan da söz ediliyordu. Müşteriler bu yıl 30-35 lira vererek bir elbise diktirmek yerine 8-10 liraya mal olan iyi bir pantolonu tercih etmişlerdi. Yine büyük tuhafiye mağazalarından birinin sahibiyle yapılan görüşmede yabancı kambiolarının yükselmesinin eşya fiyatlarına yukarı yönlü bir etkide bulunduğundan bahsediliyor ve kömür rüsumunda yaşanan artışın da %15-20 civarında bir zamma sebep olduğu ifade ediliyordu. Bu durum alışverişi beşte bir oranında azaltmış, yiyecek içecek gibi zaruri ihtiyaçlar öncelenerek bayramlık sarfiyatı kısıtlanmıştı. En çok talep gören ipekli kumaşların satışıyla birlikte itriyat yani kokular ve kolonyalar bu bayram en az satılan ürünler arasında yer almıştı. Her bayram

²⁷ *Cumhuriyet*, "Muayede Merasimi" (10 Temmuz 1924), 3.

²⁸ *İkdam*, "Ankara Devairi" (13 Temmuz 1924), 1; *Vatan*, "Ankara'da Bayram" (13 Temmuz 1924), 5.

²⁹ *Cumhuriyet*, "Bayramda Bazı Vekiller Şehrimize Gelecekler" (27 Haziran 1924), 3.

aralıksız çalışan fesçi ve kalpakçı esnafı da bu durgunluktan payını alanlar arasındaydı. Bahçekapı’da bulunan fes mağazaları esnafın söylediğine göre geçen senelerde izdiham yerleriyken bu bayramda boş kalmıştı. Fesçi esnafı evvelki senelerin normal günlerinde yüzlerce fes ürettiklerini ancak bu yıl üretimlerinin günlük 20-25 kadar olduğunu söylüyordu. Bu da satışlarda %70-80 oranında azalma demekti. Bayramların vazgeçilmezi şeker de bu krizde etkilenen tüketim ürünleri arasındaydı. Meşhur bir şeker firmasının sahibiyle yapılan görüşmede bu bayramda satışların geçen senelere nispetle %40 azaldığından bahsedilmişti. Üstelik hammadde fiyatlarında yaşanan artışa rağmen alaturka şekere zam yansıtılmamıştı. Buna rağmen ürünler talep görmüyordu. Bu durumun nedeni halktaki parasızlıktı.³⁰

1925 yılına gelindiğinde Kurban Bayramı dolayısıyla memurların elini maddi olarak rahatlatmak ve ihtiyaçlarını önceden temin edebilmelerini sağlamak amacıyla Hükümet tarafından haziran maaşlarının bayramdan evvel ödenmesi için çalışmalar yapılmıştı. Hatta bir kısım dul yetim ve emekliler de bu kapsama dahil edilmişti. Ayrıca bu proje kapsamında öğretmen ve memur maaşları da 24 Haziran 1925 tarihinden itibaren ödenmeye başlanacaktı.³¹ Bayramın 2 Temmuz’a tesadüf ettiğinin Diyanet İşleri Riyaseti tarafından ilan edilmesinin ardından Ankara’daki memurlar için hareketlilik başlamıştı. Bayram dolayısıyla her sene olduğu gibi bu sene de uygulamaya konan yarım ücretli tren seferlerinden faydalanan memurlar Ankara’yı boşaltarak İstanbul’a akın etmişlerdi.³²

1926 yılında da önceki dönemlerde olduğu gibi bayram seyahatine çıkmak isteyenlerden gidiş-dönüş tren bileti alacak olanlara 18/19 Haziran gece yarısından başlayarak 28/29 Haziran gece yarısına kadar geçerli %40’lık bir indirim uygulanacağı duyurulmuştu.³³

1927 yılı Kurban Bayramı’nda tüm daireler ve resmî müesseseler arife günü olan Perşembe’den itibaren dört gün süreyle tatil edilmişti.³⁴ Ayrıca 10 Haziran’da başlayacak Kurban Bayramı dolayısıyla tren seferlerinde 6/7 Haziran gece yarısından 16/17 Haziran gece yarısına kadar %30 indirimli tarife uygulanması kararlaştırılmıştı. Trenler bu sebeple hızla dolmuş, vekiller de Ankara’dan İstanbul’a doğru yola çıkmaya başlamışlardı.³⁵

³⁰ Tanin, “İstanbul’un Bayram Hazırlığı” (12 Temmuz 1924), 1.

³¹ Vatan, “Maaş Bayramdan Evvel” (23 Haziran 1925), 2.

³² Vatan, “Bayram Perşembe Günü”, 2; Vatan, “Bayram Tatili” (29 Haziran 1925), 3.

³³ Cumhuriyet, “Anadolu Yolcularına” (12 Haziran 1926), 6.

³⁴ Akşam, “Bayram Münasebetiyle Devair Dört Gün Tatildir” (09 Haziran 1927), 1.

³⁵ Cumhuriyet, “Bayramda Tenzilatlı Tren Tarifesi” (01 Haziran 1927), 2; Cumhuriyet, “Bayram Tarifesi” (01 Haziran 1927), 6; Cumhuriyet, “Trenler Şimdiden Doluyor” (05 Haziran 1927), 2.

1928 senesinde Kurban Bayramı'nın 30 Haziran'da başlayacak olması dolayısıyla haziran maaşlarının bayramdan evvel verilmesi tekrar gündeme gelmişti. Ancak yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle avans şeklinde de olsa maaşın bayramdan evvel verilemeyeceği açıklanmıştı. İstanbul Şehremaneti de bu yönde karar alarak maaşları erken veremeyeceğini duyurmuştu.³⁶

1929 yılına gelindiğindeyse Kurban Bayramı dolayısıyla okulların 19 Mayıs'a denk gelen arife gününden itibaren bir hafta süreyle tatil edilmesi kararlaştırılmıştı.³⁷ Bu yıl Seyr-i Sefâin ve Şirket-i Hayriyye İşletmeleri bayrama özel indirimli bir tarife uygulamayacağını duyurmuş; yalnızca Şirket-i Hayriye, seferlerine 2 ilave daha yapacağını ilan etmişti.³⁸

1930 yılında 9 Mayıs'ta başlayacak olan Kurban Bayramı dolayısıyla on gün süreli indirimli tren tarifesi uygulanacağı ilan edilmişti. Kampanya, demiryollarının Haydarpaşa-Ankara-Kayseri-Eskişehir-Konya-Adana, Adana-Mersin, Arifiye-Değirmisaz güzergâhlarında seyahat edecek yolcular için 6/7 Mayıs'tan başlayarak 16/17 Mayıs'a kadar geçerli olacaktı.³⁹ İndirim oranı akşam trenlerinde %40, gündüz trenlerindeyse %60 olarak tatbik edilecekti.⁴⁰ Bu indirimli tren seferleri halk açısından büyük öneme sahipti. Özellikle Ankara hattına bakıldığında bu durum rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Çünkü Ankara'dan İstanbul'a büyük bir insan seli olmuş⁴¹ trenlerde yoğunluk oluşmuştu. Ankara'dan sabah ve akşam saatlerinde hareket eden trenler tamamen dolmuş, üstelik bazı yolcular da ayakta kalmışlardı. Oluşan izdihamdan dolayı arife günü Ankara'dan hareket eden tren, Haydarpaşa Garı'na 1 saat 40 dakika geç ulaşmıştı. Sadece akşam treninde 700'den fazla yolcu İstanbul'a hareket etmişti. Yolcular arasında pek çok mebus ve daire müdürleri de bulunmaktaydı.⁴²

Öte yandan bu yıl bayram hazırlıkları çarşı pazarı hareketlendirmiş⁴³, giyim-kuşam ve çeşitli diğer ihtiyaçların tedarik edilmeye başlanması piyasadaki durgunluğa geçici de olsa son vermişti. Hatta Sultan Hamam ve Mahmutpaşa gibi başlıca alışveriş yerleri

³⁶ *Cumhuriyet*, "Bayramdan Evvel Maaş Verilemiyor" (28 Mayıs 1928), 3.

³⁷ *Cumhuriyet*, "Bayram Tatili" (18 Mayıs 1929), 4; *İkdam*, "Bugün Bayram" (20 Mayıs 1929), 1.

³⁸ *Milliyet*, "Bayram Tarifesi Yok" (20 Mayıs 1929), 3.

³⁹ *Vakit* (26 Nisan 1930), 6.

⁴⁰ *Milliyet*, "Tenzilatlı Bayram Tarifesi" (06 Mayıs 1930), 4.

⁴¹ Bkz. (Ek 19).

⁴² *Vakit*, "Bayram Tatili" (08 Mayıs 1930), 2; *Milliyet*, "Ankaradan Bir Çok Zevât Geldi" (09 Mayıs 1930), 3.

⁴³ Bkz. (Ek 18).

yoğun kalabalıktan geçilemez bir hal almıştı. Eşya fiyatlarında önceye göre nispi bir ucuzluk olması kalabalığın önemli bir sebebiydi. Kurban pazarlarındaki hareketsizliğin aksine manifaturacılar bayram öncesini hayli yoğun geçirmişti.

Dünya ekonomik bunalımının etkisini iyice gösterdiği 1930 yılında, Millî Tasarruf ve İktisat Cemiyeti de halkın yerli ürünleri tercih etmesi noktasında propaganda çalışmaları yürütmeye başlamıştı. Bu noktada büyük buhranın ertesinde yani 1929 yılının son günlerinde kurulan söz konusu cemiyetin faaliyetlerine de bir parantez açmak gerekir. Dünyanın büyük bir ekonomik bunalıma girdiği 1929 yılında, tüm ülkeler ithalatı kısıtlayarak öz kaynakları üzerinden iktisadi çarkları döndürme yoluna gitmişti. Gelişmiş ülkeler de dahil olmak üzere tüketim kontrol altına alınmış, yerli üretim teşvik edilmiş ve insanlar tarafından dahilde üretilen malların tercih edilmesi özendirilmişti.⁴⁴ İşte Millî Tasarruf ve İktisat Cemiyeti de halkın tasarruflu olmasını sağlamak, tüketimde yerli ürün tercihini arttırmak, kaliteli ve geniş bir yerli ürün yelpazesi oluşturmak suretiyle millî ekonomiyi ayakta tutmak amacıyla 1929 yılının aralık ayında kurulmuştur.⁴⁵ Millî Tasarruf ve İktisat Cemiyeti hedeflerini hayata geçirebilmek için; Tasarruf ve Yerli Malı Haftaları düzenlemek, basın organları aracılığıyla yerli ürün tüketimini teşvik edici propaganda çalışmaları yürütmek ve yerli malı sergileri açmak gibi pek çok faaliyete imza atmıştır. Cemiyetin çalışmaları meyvesini vermiş olmalı ki Sanayi ve Maadin Bankasına ait Hereke, Feshane, Beykoz ve Bakırköy fabrikaları ile diğer yerli fabrikaların ürünlerinin satıldığı yerli mallar pazarı yoğun ilgi görmüştü. Yünlü ve ipekli kumaşlar, mendiller ve perdeler Hereke’de; tüvit kumaştan manto ve pardösüler Feshane’de üretiliyor ve halkın ihtiyaçları bu şekilde yerli imkanlarla tamamlanmaya çalışılıyordu.⁴⁶ 1931 yılında da mutad olduğu üzere demiryolu ulaşımında indirim yapıldı. Buna göre 25 Nisan-4 Mayıs tarihleri arasında 10 gün süreyle bazı seferlerde %30 bazı seferlerde ise %40 indirim uygulanacaktı.⁴⁷ Maaş ödemelerinin erken yapılması beklentisi ise gerçekleşmedi; ücretlerin zamanında ödeneceği açıklandı.⁴⁸ Fakat piyasada ciddi bir

⁴⁴ Bahar İzmir, “‘Yerli Malı Yurdun Malı, Her Türk Onu Kullanmalı’: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin Faaliyetleri”, *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi* 6/12 (2023), 16.

⁴⁵ Ahmet İlyas, “Erken Cumhuriyet’te Ekonominin Millileştirilme Çabalarına Bir Örnek: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti (1929)”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28 (2021), 651.

⁴⁶ *Cumhuriyet*, “Piyasada Nisbî Bir Canlılık Görülüyor” (07 Mayıs 1930), 2; *Cumhuriyet*, “Bayram Hazırlığı” (08 Mayıs 1930), 3; *Vakit*, “Son Bayram Hazırlıkları” (08 Mayıs 1930), 1; *Milliyet*, “Dün En Çok Kimler Memnun Kaldı” (09 Mayıs 1930), 3; *Vakit*, “Kurban Bayramı” (09 Mayıs 1930), 1.

⁴⁷ *Milliyet*, “Devlet Demiryolları Umumi İdaresinden” (14 Nisan 1931), 7.

⁴⁸ *Milliyet*, “Mayıs Maaşı” (26 Nisan 1931), 1.

canlılık görüldü. Özellikle manifatura ve tuhafiyeye dükkanları iş yapmaya başlamıştı. Mendil, çorap, kravat gibi ürünlerde bir ucuzluk göze çarpıyordu. Vakit gazetesinin aktardığına göre 1931 yılı Kurban Bayramı'nda giyecek fiyatları 1914 senesinin ilk yarısındaki fiyatlara çok yakındı.⁴⁹ Ucuzlukta bazı mağazaların indirimli satış yapmaya başlamaları da etkili olmuştu. İndirimli satış haberinin yayılması üzerine Ticaret Odası bir açıklama yapma gereği duymuştu. Haksız rekabeti önlemek isteyen yetkililer, işletmelerin ticaret odasından izin almaksızın indirimli satış yapmalarının yasa dışı olduğunu ve bu sebeple ilgili müesseseler hakkında mahkeme sürecinin başlatılacağı duyurmuştu.⁵⁰

Burada özellikle 1930-1931 yıllarında hissedilmeye başlayarak ilgili kurumlarca pek çok uyarı ve yaptırıma konu olan söz konusu indirimlere bir parantez açmak gerekir. Zira bu yıllarda yaşanan ucuzlamalar rekabetçi bir kapitalizmin değil, doğrudan doğruya 1929 Ekonomik Buhranının doğal sonucudur. O yıllarda dünyada yaşanan Büyük Buhran, Türkiye ekonomisini olumsuz etkileyerek Türk parasının değer kaybına, ödemeler dengesinin bozulmasına ve dış ticaret açığının artmasına yol açmıştı.⁵¹ Bu süreçte iç piyasada üretilen mamullerin ve tarımsal çıktılarının dış pazarlarda yeterince talep görmemesi yani ihracatın azalması ülke içinde ürün bolluğuna sebep olmuştu. İşte ihraç edilemeyerek iç piyasada arzı arttıran bu ürünler fiyatlardaki ucuzlamaların ve yapılan indirimlerin asıl sebebidir. 1929 yılından itibaren başlayan bu ucuzlama 1936 yılına kadar devam edecektir. Söz konusu zaman diliminde tüketici fiyatları sürekli azalacak enflasyonsa eksinin altında bir seyir takip edecektir. 1936'dan sonra tüketici fiyatları artmaya başlasa bile yine de 1929 öncesinin altında kalacaktır.⁵²

1932 yılı Kurban Bayramı'na gelindiğinde ise devlet daireleri dört gün süreyle tatil edilmişti. Arife gününün haftalık resmî tatil olan cumaya tesadüf etmesi dolayısıyla tatil süresi beş güne çıkmıştı.⁵³ Resmî dairelerin yanı sıra alınan karara göre 16 Nisan'da başlayacak Kurban Bayramı için ilkokullar, ortaokullar, liseler, Darülfünun ve yüksekokullar 14 Nisan Perşembe günü öğleden sonra eğitime ara verecek ve 20 Nisan

⁴⁹ *Vakit*, “Piyasada Ucuzluk Var” (20 Nisan 1931), 5.

⁵⁰ *Vakit*, “Müsaade Almadan Tenzilatlı Satış Memnudur” (26 Nisan 1931), 2.

⁵¹ Abit Cengiz, *1929 Ekonomik Buhranının İstanbul'a Etkisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 53.

⁵² Cengiz, *1929 Ekonomik Buhranının İstanbul'a Etkisi*, 77.

⁵³ *Cumhuriyet*, “Bayram Arifesi” (15 Nisan 1932), 1; *Akşam*, “Bayram” (19 Nisan 1932), 1.

Çarşamba günü tekrar açılacaktı.⁵⁴ Öte yandan 1932 Kurban Bayramı'nda trenle seyahat edecek yolcuların bilet ücretlerinde %30, Ankara-Haydarpaşa arasında seyahat edeceklerin biletlerindeyse %40 indirim yapılacaktı. Erzurum ve Mudanya hatları gibi bazı güzergahlar bu uygulamanın dışında bırakılmıştı. İndirim, 12/13 Nisan tarihinden başlayarak 22/23 Nisan'a kadar on gün süreyle devam edecekti.⁵⁵ Bu tip kampanyalar ulaşımı kolaylaştırdığından dolayı halktan büyük ilgi görmekteydi. Özellikle Ankara'dan kalkan trenlerdeki yoğunluk bunun en büyük göstergesiydi.⁵⁶ Öyle ki Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bayramda tatil kararı alması dolayısıyla pek çok milletvekili dahi trenlerle Ankara'dan İstanbul'a doğru yola çıkmışlardı.⁵⁷ Hatta Maarif Vekili Esat (Sagay), Nafia Vekili Hilmi (Uran) ve Dahiliye Vekili Şükrü (Kaya) gibi kabine üyeleri de Kurban Bayramı'nı İstanbul'da geçireceklerdi.⁵⁸

Bayramın yaklaşması İstanbul'un alışveriş merkezleri olan Bahçekapı, Mahmutpaşa ve Kapalıçarşı gibi yerleri hareketlendirmişti; ama arife gününün genel tatil günü olan cumaya denk gelmesi işlerin hareketlendiği günlerde dükkanlarını kapalı tutmak zorunda kalan esnafın neşesini biraz kaçırmıştı. Belediyenin takibine rağmen pazar yerlerinde ciddi miktarda seyyar satıcının da olduğu ortamda manifaturacılar herkesten daha fazla iş yapan esnaf kesimiydi. Yaşanan ekonomik krize rağmen alışveriş yapanların sayısında beklenen oranda azalma olmamıştı.⁵⁹

Piyasada durgunluk olduğunu söyleyenler de vardı ve bu bağlamda *Son Posta* gazetesindeki "Halkın Sesi" başlıklı köşede yer alan bilgiler önemsenmelidir. Sıradan İstanbullular bayram alışverişiyle ilgili kendilerine sorulan sorulara verdikleri cevaplarda ekonomik darlıktan dolayı bayramı bayram gibi yaşayamadıklarından şikâyet etmişti.⁶⁰ Özellikle sabit gelirli memur sınıfı darlığı en derinden hisseden gruptu. Mesela Bebek'te Dağ Yolu 15 numarada oturduğu belirtilen Hasan Rıza Bey isimli bir memur şöyle diyordu:

⁵⁴ *Vakit*, "Mektepler Yarın Tatil Ediliyor" (13 Nisan 1932), 4.

⁵⁵ *Milliyet*, "Devlet Demiryolları İdaresi İlanları" (04 Nisan 1932), 4.

⁵⁶ *Cumhuriyet*, "Trenler Çok Kalabalık" (14 Nisan 1932), 3.

⁵⁷ *Milliyet*, "Meb'uslar İstanbul'a Geliyorlar" (12 Nisan 1932), 2.

⁵⁸ *Cumhuriyet*, "Maarif ve Nafia Vekilleri de Geliyor" (13 Nisan 1932), 3.

⁵⁹ *Milliyet*, "Piyasada Alışveriş Fazlalaştı" (12 Nisan 1932), 6; *Vakit*, "Çarşılarda Bayram Faaliyeti" (12 Nisan 1932), 5; *Milliyet*, "Bayram Hazırlığı" (15 Nisan 1932), 3; *Milliyet*, "Kurban Bayramı", 16 Nisan 1932, 1.

⁶⁰ *Son Posta*, "Bayram Günleri Hakkında" (19 Nisan 1932), 2.

“(Bayramın) ilk günü ziyaret yaptım. İkinci günü evde oturdum. Parasızlıkla bayram olur mu? Biz memuruz. Bayram ay ortasına düştü. Kimde para bulabilirsin, ödünç para bile alamadık. Bayramı nasıl geçirdiğimi düşünebilirsin.”

Yine Sultanahmet Üçler Mahallesi’ndeki 49 numaralı evde oturan Hayri Efendi isimli bir vatandaş şunları söylemişti:

“Bayramı nasıl geçirdiğimi soruyorsunuz. Bu buhran zamanında bayram nasıl geçer. İlk günü akşama kadar evde oturdum. Çocukların şikayetini dinledim. İkinci günü evde sıkıntıdan patladım. Hem hava alayım hem de idman yapayım diye Şişli’ye kadar yürüdüm. Şimdi de kahvede oturuyorum. Eve gideceğim.”

1933 yılına baktığımızda devlet daireleri bayram dolayısıyla arifeden bir gün önce yani 3 Nisan Pazartesi günü öğleden sonra tatil edilmiş ve 9 Nisan Pazar gününe kadar kapalı kalmıştı.⁶¹ Yine 4 Nisan Salı gününden başlamak üzere pazar gününe kadar okulların ilk ve orta kısımları, liseler, darülfünun ve diğer yüksek dereceli okullar da tatil edilmişti. Yabancı ve azınlıklık okulları da bu süreçte eğitime ara veren kurumlar arasındaydı. Öte yandan bayram tatili bazı üniversite hocaları ve öğrenciler tarafından bilimsel seyahat fırsatı olarak da değerlendirilmişti. Mesela Darülfünuna ve yüksek okullara mensup 3 öğrenci kafilesi Bursa, Balıkesir ve İzmir’e seyahate çıkmışlardı. İstanbul’daki yabancı uyruklu hocalarsa eğitime verilen bu arayı genellikle Bursa’ya giderek Uludağ’da sporla geçirmişlerdi.⁶²

Devlet Demiryolları İdaresi her yıl olduğu gibi bu Kurban Bayramı’nda da indirimli ulaşım kampanyası yapma kararı almıştı. 1 Nisan’dan başlayarak 11 Nisan’a kadar devam edecek olan indirimler, sürat katarları biletlerinde %30 ve diğer katarlardaysa %40 oranında uygulanacaktı.⁶³ Ayrıca bayramın birinci gününden itibaren Anadolu Demiryolu İdaresiyle Şark Demiryolları Kumpanyasının banliyö hatlarında, bayrama mahsus olmak üzere gece seferleri planlanmıştı. Bayramı İstanbul’da geçirmek isteyen çok sayıda kişi olduğundan dolayı Ankara’dan gelen trenlerdeki vagon sayıları da arttırılmıştı.⁶⁴

Pazar alışverişi bu bayramda da Kapalıçarşı, Mahmutpaşa, Eminönü ve Karaköy’de yoğunlaşmıştı. Yoğunluğun yaşandığı hazır giyim ve tuhafiyе dükkânlarında ayakkabı,

⁶¹ *Vakit*, “Ankara Dairelerinin Bayram Tatili” (05 Nisan 1933), 2.

⁶² *Cumhuriyet*, “Mekteplerin Bayram Tatili” (30 Mart 1933), 2; *Milliyet*, “Bayram Tatili” (02 Nisan 1933), 3; *Milliyet*, “Bayramı Seyahatta Geçirecek Talebe” (04 Nisan 1933), 4.

⁶³ *Vakit*, “Trenlerde Ucuz Tarife Tatbik Edilecek” (27 Mart 1933), 1; *Vakit*, “Bayram Tenzilatı” (29 Mart 1933), 12.

⁶⁴ *Cumhuriyet*, “10.000 Koyun Satıldı!” (04 Nisan 1933), 6.

mendil, çorap ve çocuk elbisesi en çok talep gören ürünler arasındaydı. Müşteri yoğunluğunun artmasıyla birlikte oyuncak ve bayramlık hediyeler satan seyyar satıcılar da çoğalmıştı.⁶⁵ Gıda maddelerine yönelik talep de artmış olmakla birlikte satışlar beklenenin altında kalmıştı. Cumhuriyet gazetesi bayramdan iki gün önce yaptığı bir haberde bayramlık alışverişlerin bir önceki seneye göre %30 oranında azaldığını iddia etmişti.⁶⁶

Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bayram alışverişlerinin başladığı günlerde propaganda çalışmalarını arttırmış, halkı yerli ürünlerin tüketimi konusunda teşvik etmek için gazetelerde ilanlar yayınlamıştı.⁶⁷ Cemiyetin İstanbul merkezi, propaganda çalışmaları için hazırladığı programda konferanslar ve afiş çalışmalarına da yer vermişti. Bu programa göre Muhlis Ete Bey⁶⁸ ve Mediha Muzaffer Hanım gibi isimler yerli mallarının tercihi ve tüketimi konusunda radyo aracılığıyla konferanslar vereceklerdi. Öte yandan yerli malı satan dükkânların vitrinlerine koyulmak üzere “Vatandaş: Bayramlıkların yerli mallarımızdan ikramiyelerin yerli mahsullerimizden olsun” yazılı afişler hazırlanmıştı.⁶⁹ 1934 yılındaysa 25 Mart Pazar’a denk gelen arife günü saat 16.00’den itibaren tüm resmî daireler ve birçok özel kurum bir dahaki cumartesi gününe kadar 6 gün tatile girmişlerdi.⁷⁰ Bununla birlikte Maarif Vekâletinden vilayetlerdeki Maarif Müdürlüklerine gönderilen genelgeye göre de Kurban Bayramı dolayısıyla 24 Mart Cumartesi gününden itibaren eğitim-öğretime ara verilmişti. Azınlık ve yabancı okullarındaki öğrenciler ve buralarda görev yapan Türk öğretmenler de pazar sabahından itibaren bir dahaki cumartesi gününe kadar 6 gün tatil yapacaklardı.⁷¹

Öte yandan Devlet Demiryolları İdaresi bu yıl da bayram dolayısıyla tren biletlerinde 22/23 Mart gece yarısından başlamak üzere 1/2 Nisan gece yarısına kadar 10 gün sürecek bir indirim kampanyası ilan etmişti. Kampanya kapsamında tüm yolculara esas tarifeler üzerinden %30, Haydarpaşa ve Ankara garlarından 9-10 numaralı katarlarla bu garlar

⁶⁵ *Vakit*, “Çarşıda Alışveriş Arttı” (30 Mart 1933), 1; *Milliyet*, “Bayrama Hazırlık” (31 Mart 1933), 3.

⁶⁶ *Cumhuriyet*, “Bayram Hazırlığı” (03 Nisan 1933), 2; *Cumhuriyet*, “10.000 Koyun Satıldı!”, 6.

⁶⁷ *Milliyet*, “Yurttaş!” (28 Mart 1933), 2.

⁶⁸ 1904 yılında Bakırköy’de doğan Muhlis Ete, Berlin Üniversitesi Yüksek Ticaret Okulunu bitirmesinin ardından Leipzig Üniversitesinden doktora derecesini aldı. Aynı üniversitenin İktisat fakültesinde öğretim üyesi olarak görev yaptı. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde dersler verdi. Demokrat Parti’den Ankara milletvekili seçilen Muhlis Ete, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı görevlerinde de bulunmuş ve 4 Şubat 1975 yılında vefat etmiştir. Bkz: *TBMM Albümü 1920-2010* (Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010), 2/544.

⁶⁹ *Milliyet*, “Yerli Mallar İçin Propaganda” (28 Mart 1933), 3.

⁷⁰ *Cumhuriyet*, “15.000 Kurbanlık Koyun Satıldı” (26 Mart 1934), 3.

⁷¹ *Cumhuriyet*, “Bayram Tatili” (23 Mart 1934), 2.

arasındaki istasyonlarda seyahat yapacak yolculara ise %40 indirim uygulanacağını duyurmuştu.⁷² İndirimin de etkisiyle Ankara'dan İstanbul'a başlayan, adeta akın halindeki seyahatler kapsamında pek çok milletvekilleri ile Ankara Kız Lisesi öğrencilerinden ve öğretmenlerinden oluşan 25 kişilik bir grup da İstanbul'a gelmişti. Haydarpaşa İstasyonuna ulaşan bu kabileyi İstanbul Kız Öğretmen Okulu ve Kabataş Erkek Lisesi öğrencileri karşılamışlardı. Ankara'dan gelen öğrenciler tatili İstanbul'da geçirecek ve müzeleri gezeceklerdi.⁷³

Bayram, İstanbul piyasasına ciddi bir hareket kazandırmıştı. Özellikle Kapalıçarşı ve Mahmutpaşa bayram alışverişlerinin merkezi konumundaydı. Neredeyse tüm dükkanlar ve mağazaların dolu olduğu bölgede işportacılar da kârlı çıkıyordu. Satışı en çok olan ürünlerse genellikle tül den çorap, kravat ve gömlekti.⁷⁴ İstanbul'un önemli satış merkezlerinden biri olan Eminönü Meydanı'nda özellikle eski eşya satışı yapılmaktaydı. Burada en çok ilgi gören ürün ise çoraptı.⁷⁵

1935 yılında Kurban Bayramı dolayısıyla resmi daireler ve eğitim kurumları 14 Mart Perşembe öğleden sonra başlamak üzere salı sabahına kadar tatil edilmişti.⁷⁶ Geçmiş yıllarda olduğu gibi bayram tatilini İstanbul'da geçirmek isteyen Ankaralı memurlar arife gününde İstanbul'a gelmişlerdi. Gelen yolcular arasında pek çok milletvekili de bulunmaktaydı.⁷⁷

Geçmiş bayramlarda olduğu gibi Kapalıçarşı ve Mahmutpaşa'da alışverişin canlıydı. Dükkanlara sırayla girildiğine tanıklık edilmişti. Bayramların değişmez hediyelerinden olan kravat, mendil ya da gömlek gibi tuhafiyeye eşyalarına rağbet büyüktü. Belediyenin verdiği izinle akşam 21.00'a kadar çalışan mağazalar olduğu gibi durumunun bozuk olmasından dolayı bayramdan evvel indirimli satış yapmak için ticaret odasına başvuran işletmeler de vardı.⁷⁸

1936 Kurban Bayramı tatili 4 Mart Çarşamba günü başlayıp 9 Mart Pazartesi gününe kadar devam edecek ve devlet daireleri bu süre zarfında kapalı olacaktı.⁷⁹ Tatil

⁷² *Milliyet*, "Devlet Demiryolları İdaresi İlanları" (13 Mart 1934), 8.

⁷³ *Milliyet*, "İstanbul'da Kurban Bayramı" (24 Mart 1934), 3.

⁷⁴ *Milliyet*, "Bayram Satışları Harareti" (26 Mart 1934), 2.

⁷⁵ *Akşam*, "Bayram Hazırlığı" (24 Mart 1934), 5.

⁷⁶ *Cumhuriyet*, "Bayram Tatili" (12 Mart 1935), 2; *Milliyet*, "Mekteplerde Bayram Tatili" (12 Mart 1935), 3.

⁷⁷ *Cumhuriyet*, "Dün Ankara'dan İki Tren Geldi" (15 Mart 1935), 3.

⁷⁸ *Cumhuriyet*, "Tenzilatlı Satış Talepleri" (03 Mart 1935), 6; *Cumhuriyet*, "Bayram Alışverişleri Çok Harareti Oldu" (15 Mart 1935), 5.

⁷⁹ *Haber*, "Yarın Kurban Bayramı" (03 Mart 1936), 1.

dönemlerinde İstanbul'un nüfusu artmaktaydı. Nitekim Ankara'dan gelen trenler bayramı İstanbul'da geçirmek isteyenlerle dopdoluyken Ankara'ya ulaşan trenlerin boş olduğu görülmüştü.⁸⁰

1937 yılında 20 Şubat Cumartesi öğleden sonra bayram tatiline giren resmî daireler 26 Şubat Cuma günü, okullarsa 1 Mart Pazartesi günü faaliyetlerine başlayacaklardı.⁸¹ Öte yandan bayram tatilleri okullar tarafından bir fırsat olarak da değerlendirilmekteydi. 20-29 Şubat tarihleri arasında tatil yapan pek çok okul, öğrencilerini eğitim gezilerine çıkarmışlardı. Örneğin Kadıköy Kız Ortaokulu öğrencileri 26 Şubat'ta geziye çıkarak Süt Damlasını⁸², İnkılap Müzesini ve Süleymaniye Kütüphanesini gezeceklerdi.⁸³

Her yıl Kurban Bayramlarında adet olan ulaşım indirimleri bu sene de yapılmakla birlikte Cumhuriyet gazetesi 16 Şubat 1937 tarihli nüshasında bir okuyucusunun bu konudaki talebini sütunlarına taşımıştı. Habere göre Lüleburgaz'dan R. Çeltik isimli vatandaş, Nafia Vekili Ali Çetinkaya'dan Devlet Demiryollarının diğer hatlarında olduğu gibi Avrupa hattında da Kurban Bayramı dolayısıyla indirimli tarifelerin uygulamasını talep etmekteydi.⁸⁴

Bu yıl da piyasa hayli hareketliydi. Pazarlarda en çok elbise ve ayakkabı gibi giyim eşyaları satılıyordu. Alışveriş için özellikle arifeden önceki cumartesi günü tercih edilmişti.⁸⁵ Bunun sebebi arife günü olan 21 Şubat 1937'nin haftalık tatile yani pazara denk gelmesiydi. Tabi bu durum bayram alışverişinden dolayı işleri artan tuhafiye, berber vs. esnafın memnuniyetsizliğine sebep olmuştu. Özellikle bayram gibi senenin belli günlerinde yoğun işleri olan bu esnaflar, dükkanlarının kapalı olmasından dolayı büyük bir kazanç imkanını kaybettiklerini düşünmüşlerdi. Bu itibarla pek çok esnaf pazar günü iş yerlerini açabilmek için valilik ve belediye dairesine müracaat etmişlerdi.⁸⁶ Fakat ilgili daireler tarafından bu başvuruların kabulüne kanunen imkân görülmemiş ve taleplere olumsuz yanıt verilmişti. Bu redde gerekçe olarak da arife gününün pazar gününe denk

⁸⁰ *Akşam*, "Ankara'dan Gelenler" (02 Mart 1936), 2.

⁸¹ *Cumhuriyet*, "Bayram Alışverişleri Hararetli Oldu" (21 Şubat 1937), 2; *Cumhuriyet*, "Pazara Tesadüf Eden Arife Günü" (10 Şubat 1937), 2.

⁸² Süt Damlası, 1922 yılında Himaye-i Etfal Cemiyeti bünyesinde kurulmuştur. Yüksek bebek ölümü oranlarının düşürülmesi için çalışmalar yapan kuruluş annelere bebek bakımı konusunda eğitim vermek, sütü olmayan annelerin bebeklerine süt temin etmek, bebeklerin gelişimlerinin takibi gibi pek çok konuda faaliyet yürütmüştür. Bkz: Makbule Sarıkaya, "Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Şubesi'nin Faaliyetleri (1917-1935)", *Atatürk Dergisi* 11/2 (30 Aralık 2022), 55.

⁸³ *Tan*, "Bayram İyi Geçti" (26 Şubat 1937), 2.

⁸⁴ *Cumhuriyet*, "Trakyalılar Kurban Bayramında Tenzilâtî Tarife İstiyor" (16 Şubat 1937), 7.

⁸⁵ *Cumhuriyet*, "Bayram Alışverişleri Hararetli Oldu", 2.

⁸⁶ *Cumhuriyet*, "Pazara Tesadüf Eden Arife Günü", 2.

gelmesinin 1937 yılına özel münferit bir hadise olduğu ve böyle bir durum için de kanun değişikliğine gidilemeyeceği gösterilmişti. Ayrıca temel ihtiyaçların tedariki için kasap fırın gibi dükkanların zaten açık bulunduğu, bunun dışında kalan giyim kuşama dair alışverişlerin cumartesi de yapılabileceği belirtilmişti.⁸⁷

1938 yılında resmî tatil 8 Şubat 1938 Salı günü öğleden itibaren sonraki salı gününe kadar sürmüştü⁸⁸ Her yıl olduğu gibi bayram tatilini İstanbul'da geçirmek isteyen Ankaralıların tren garlarına hücum etmişti. Öyle ki taleplere yetişmek için İstanbul yönlü trenlere yeni vagonlar ilave edilmesine rağmen seferler yine de dolmuştu. Hatta 10 Şubat tarihli ekspreste Ankara'dan İstanbul'a kadar ayakta gelen 60 kadar yolcu bulunmaktaydı.⁸⁹

Öte yandan bu yıl da yine Kurban Bayramı'na bir hafta kala İstanbul'un başta Kapalıçarşı ve Mahmutpaşa gibi alışveriş yerleri hareketlenmiş bayram telaşı mağazaların dolup boşalmasına sebep olmuştu.⁹⁰

Sonuç olarak 1923-1938 yılları arasında Kurban Bayramları sosyal ve ekonomik olarak toplumsal hareketliliği büyük oranda arttırmaktadır. Bu süreçte devlet ve sivil cemiyetler bayramı amaçları doğrultusunda çeşitli enstrümanlarla biçimlendirmeye çalışmaktadır. Günümüzde görülen erken maaş ödenmesi, indirimli ulaşım imkânı gibi yöntemler o dönemde de devlet tarafından halka sunulurken sosyal devlet ilkesi hayata geçirilmeye çalışılmıştır.

1.3. Kurbanlık Temini

1.3.1. İstanbul'a Gelen Kurbanlıkların Menşei ve Miktarı

Kurbanlık meselesi hem bayramın adını vermesi hem manevi anlamını ifade etmesi hem de yaradana yapılan bir ibadete konu olması bakımından Kurban Bayramlarının en temel bileşenidir. Bu nedenle, kurban kesecek Müslümanlar için kurbanlık temin etmek bayramın en önemli konusu haline gelmektedir.

Cumhuriyet Döneminde İstanbul'un kurbanlık ihtiyacı, genel olarak civar bölgeler öncelikli olmak üzere Trakya'dan ve Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinden karşılanmaktaydı. Henüz demiryolları ve kara ulaşımı imkanlarının sınırlı olduğu

⁸⁷ *Cumhuriyet*, "Esnafın Müracaatı Kabul Edilmedi" (11 Şubat 1937), 2.

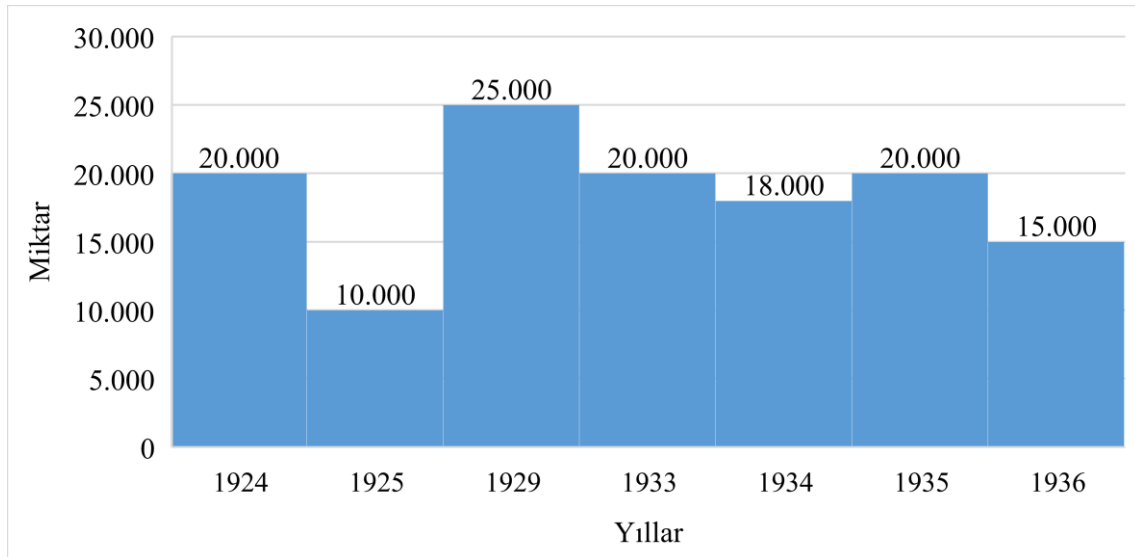
⁸⁸ *Ulus*, "Mektebler Bir Hafta Tatil" (09 Şubat 1938), 2; *Cumhuriyet*, "Bayram Hazırlığı" (11 Şubat 1938), 3.

⁸⁹ *Cumhuriyet*, "Ankaradan Gelenler" (11 Şubat 1938), 3.

⁹⁰ *Cumhuriyet*, "Bayram Hazırlığı", 11 Şubat 1938, 3.

Anadolu’da, şehirler arasındaki ulaşım altyapısı ve mesafe İstanbul için kurbanlık temininin nerelerden yapılabileceği konusundaki en belirleyici unsurdu. Cumhuriyet öncesinde Bulgaristan ve Romanya gibi bölgelerden de getirilen kurbanlıklar, Cumhuriyet Döneminde tamamen yurtiçinden tedarik edilmeye başlanmıştı. İstanbul’a başta Çatalca ve Adapazarı gibi yakın yerler olmak üzere Orta Anadolu’da Eskişehir ve Konya, doğuda Erzurum ve civarı, Karadeniz’de İnebolu ve Trabzon, Ege’de İzmir ve yine Trakya’da da bazı iller kurbanlık göndermekteydi. İstanbul’a ilk intikal eden kurbanlıklar genellikle yakın yerlerden gelen sürülerdi. Doğu vilayetlerinden gelenlerse daha çok Karadeniz üzerinden vapurlarla sevk edilmekteydi. Öte yandan demiryolları işlerlik kazandıkça Anadolu’nun içlerinden katarlarla da hayvan nakli yapılmaya başlanmıştı.

Diğer taraftan İstanbul’a gelen kurbanlık miktarı da seneden seneye farklılık göstermekteydi. Rakamlarda yaşanan değişimlere, İstanbul’daki olumsuz ekonomik durum dolayısıyla satıcıların kurbanlık getirmek istememesi ve bazı afetlere bağlı olarak hayvan miktarında yaşanan düşüş sebep olmaktaydı. İstanbul’a gelen kurbanlıkların sayısında cumhuriyetin ilk yıllarında yaşanan ani düşüş ilerleyen yıllarda görülmemiştir. Bu çerçevede cumhuriyetin ilk 15 yıllık devresinde İstanbul’a her sene ortalama 20 bin kurbanlık getirilmeydi.

Grafik 1: Yıllara Göre İstanbul’a Gelen Kurbanlıkların Sayıları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1 nolu “Yıllara Göre İstanbul’a Gelen Kurbanlıkların Sayıları” başlıklı grafikte yer alan bilgiler doğrultusunda kurbanlıkların tedarik edildiği yer ve yıllara göre kurbanlık miktarlarıyla ilgili aşağıdaki sonuçlara ulaşılabilir:

1923 yılı Ağustos’unun ilk haftasında başlayacak bayram için piyasaya sürülen kurbanlıklar Bulgaristan ve Romanya’dan hayvan gelmediği için Anadolu’dan getirilmişti. Kurbanlıkların miktarı bayram haftasında bile 5-6 bin civarındaydı.⁹¹ Bu sayı toplamda da yaklaşık 20 bini buluyordu.⁹²

1924 yılında İstanbul’a ilk intikal eden sürüler Çatalca ve Adapazarı gibi yakın bölgelerden getirilenlerdi.⁹³ Daha sonraysa Konya ve Eskişehir civarından Dağlıç türü koyunlar gelmişti.⁹⁴ Fakat arka arkaya yaşanan savaşlar ve ekonomik krizler dolayısıyla Kurban Bayramı’nın hareketliliği ve telaşı 1924 yılında da azalan bir seyir takip etmekteydi. Ortalama bir tahminle 10-15 yıl öncesine kadar yaklaşık 50.000 koyunun kurban edildiği İstanbul’da bu miktar gittikçe azalmıştı. Gazetelerin yaptığı piyasa araştırmaları sürü sahiplerinin bu olumsuz durumu doğruladığını ve satıştan memnun olmadıklarını ortaya koyuyordu. Yapılan satışların bir önceki yıla göre az olduğu söylenenler arasındaydı.⁹⁵ 1924 yılı bayramına bir haftadan az zaman kalmışken bile her sene kurbanlık arayanların odak noktası olan mahallerde dahi koyun sürüleri göze çarpmaz olmuştu. Çatalca ve Adapazarı gibi bölgelerde çok miktarda hayvan bulunsa da ahalideki parasızlık dolayısıyla satıcıların koyunlarını İstanbul’a geçirmek konusunda tereddüt göstermeleri bu durumun başlıca sebebiydi.⁹⁶

1925 yılı Kurban Bayramı’nda İstanbul’daki kurbanlık sayısında bir düşüş yaşanmıştı. 29 Haziran 1925 tarihli Vakit gazetesi, bayrama bir haftadan az kalmasına rağmen şehirde henüz toplu olarak kurbanlık sürülerinin bulunmadığını aktarıyordu.⁹⁷ Kurbanlık fiyatlarının, yerinde pahalı olması İstanbul’a gelen sürülerin önceki seneye göre yarı yarıya azalmasının sebebiydi. 1924’te 20 bin olan İstanbul’daki koyun sayısı 1925’te 10 bin civarında kalmıştı. Yeni Cami, Beyazıt ve Tophane gibi bölgelerdeki pazarlarda sergilenen koyunlara talebin patlaması, arzın bu denli az olmasıyla açıklanabilirdi.⁹⁸

⁹¹ *Tevhid-i Efkar*, “Kurban Piyasası” (23 Temmuz 1923), 3.

⁹² *Vakit*, “Kurbanlıklar” (03 Ağustos 1922), 3.

⁹³ *Cumhuriyet*, “Kurbanlık Koyunlar Gelmeye Başladı” (05 Temmuz 1924), 5.

⁹⁴ *Cumhuriyet*, “Kurban Satışları” (13 Temmuz 1924), 5.

⁹⁵ *Vatan*, “İstanbul’a Ne Kadar Kurbanlık Koyun Geldi” (12 Temmuz 1924), 1.

⁹⁶ *Cumhuriyet*, “Kurbanlık Koyun Az” (08 Temmuz 1924), 2.

⁹⁷ *Vakit*, “Kurbanlıklar” (29 Haziran 1925), 2.

⁹⁸ *Son Saat*, “Bayram Koyunları” (01 Temmuz 1925), 2.

1927 yılındaysa İstanbul'a gelen kurbanlık sayısına ulaşamamakla birlikte genellikle çevre illerle birlikte Erzurum ve civarından kurbanlık getirildiğini biliyoruz.⁹⁹ 1929 yılında bayrama yaklaşık iki hafta kala İzmir'den 3.200 kadar koyun gelmişti. Hayvan borsası komiserliğinin bildirdiğine göre, gelmeye devam eden sürülerle birlikte bu sayının 25.000'i bulacağı tahmin ediliyordu.¹⁰⁰

1933 yılında İstanbul'a Trakya, İnebolu ve Trabzon'dan kurbanlık gelmekle birlikte piyasada İzmir'den gelen Dağlıç cinsi koyunlar da mevcuttu. Bu yıl celepler tarafından getirilen koyun sayısının 20 bin kadar olduğu tahmin edilmişti. Arife gününe kadar satılan koyun sayısının 10 bini geçtiği düşünülüyordu.¹⁰¹

1934 senesinde İstanbul'a, evvelki yıla göre daha az kurbanlık koyun getirilmişti. Bayram arifesinde çıkan 25 Mart tarihli Cumhuriyet gazetesi İstanbul'a getirilen kurbanlık miktarının 17 bin olduğunu¹⁰² bunların 15 bin kadarının 15 bin kadarına satıldığı bildiriyordu.¹⁰³ 1935 yılı Kurban Bayramı'nda da önceki dönemlere paralellik gösterecek şekilde 20 bin koyun gelmişti. Bu sürüler genellikle doğu illerinden İstanbul'a getirilen hayvanlardan oluşmaktaydı.¹⁰⁴ 1936 yılında bayrama yaklaşık üç dört gün kala İstanbul'a gelen kurbanlık koyun sayısı yalnızca 15.000'i bulabilmişti. Bu miktar geçen seneye göre düşüktü. Öyle ki satılan kurbanlık miktarının da henüz 4000 civarında olduğu ifade ediliyordu. Satılan koyun sayısının önceki yıl 18 bin kadar olduğu düşünüldüğünde alışverişlerin hareketli olmadığı anlaşılmaktadır. Fiyatların yüksek olması bu durumun oluşmasında önemli bir etkidir.¹⁰⁵

1937 yılı bayramına yaklaşık bir hafta kala gazeteler Karadeniz'den gelen vapurlar aracılığıyla İstanbul'a çok miktarda koyun getirildiğini bildiriyordu. Galata rıhtımına yanaşan vapurlar sürüleri burada şehre indiriyorlardı.¹⁰⁶ Kurbanlıklar 19 şubattan itibaren pazarlara çıkarılarak satılmaya başlanacaktı. Gazetelerde belirtildiğine göre bu yıl getirilen kurbanlıklar evvelki seneye göre daha ufaktı. İstanbul'a gelen sürüler yeterli

⁹⁹ *Son Saat*, "Nakledilen Kurbanlıklar" (10 Haziran 1927), 1-2.

¹⁰⁰ *Milliyet*, "Kurbanlık Koyun 20-30 Lira Arası Satılıyor" (12 Mayıs 1929), 3; *İkdam*, "Bugün Bayram", 1.

¹⁰¹ *Vakit*, "Çarşıda Alışveriş Arttı", 1; *Milliyet*, "Kurban Satışı" (03 Nisan 1933), 3; *Cumhuriyet*, "Bayram Hazırlığı", 2; *Cumhuriyet*, "10.000 Koyun Satıldı!", 1.

¹⁰² *Cumhuriyet*, "Bayram Hazırlıkları" (25 Mart 1934), 4.

¹⁰³ *Cumhuriyet*, "15.000 Kurbanlık Koyun Satıldı", 3.

¹⁰⁴ *Milliyet*, "Kurban Bayramına Hazırlanan Koyunlar" (14 Mart 1935), 3.

¹⁰⁵ *Akşam*, "Kurbanlık Koyunlar" (01 Mart 1936), 3.

¹⁰⁶ *Akşam*, "Kurbanlık Koyun Geliyor" (16 Şubat 1937), 13; *Son Posta*, "Kurbanlıkların Yarın Satışına Başlanıyor" (18 Şubat 1937), 11.

olmakla birlikte Ege ve Trakya'dan da yeni sürüler gelmeye devam edeceği ve bu sebeple fiyatların düşeceği düşünülmektedir.¹⁰⁷

Yukarıda ifade edilen kurbanlık miktarlarına bakınca verilen sayıların, şehir halkı için İstanbul mezbahalarında bir ayda kesilen hayvan sayısının çok altında kaldığı görülür. Mesela Son Posta gazetesinin verdiği bilgiye göre 1938 yılında İstanbul mezbahalarında bir ayda kesilen canlı hayvan sayısı 18.888'i Karaman, 1453'ü Dağlıç, 8037'si Kıvrıcık, 2465'i keçi, 7449'u kuzu, 1643'ü öküz, 119'u inek, 379'u manda, 219'u dana, 278'i malak, 10'u boğa olmak üzere yaklaşık 50.000 baş olup bunlardan toplam 1.195.782 kilo et elde edilmişti. Bu miktar İstanbul Belediyesi sınırlarında oturan 500 bini aşkın nüfusa birlikte düşünüldüğünde kişi başına düşen et miktarı 1,5 kilo kadardı. Ancak et fiyatları ve halkın alım gücü hesaba katıldığında kişi başı tüketimin bu miktarlara ulaşamadığı düşünülmektedir.¹⁰⁸ Söz konusu tabloda anlaşıldığı üzere İstanbul ahalisi büyük oranda kişi başına yeterli et tüketemeyen bir nüfusu oluşturmaktadır.

1.3.2. İstanbul'a Gelen Kurbanlıkların Irkları ve Fiyatları

İslam dinine göre kurbanlıklar yalnızca koyun, keçi, sığır, manda ve deve türündeki hayvanlar arasından tercih edilebilirdi. Müslüman coğrafyalar incelendiğinde bu tercihin hangi tür kurbanlık yönünde kullanılacağını bölgesel şartlara göre belirlendiği görülür. Mesela Hindistan, Pakistan ve Güney Afrika gibi yerlerde genellikle keçi kesilmekte, hatta bu sebeple Kurban Bayramı “Bakra Eid” yani Keçi Bayramı olarak isimlendirilmektedir. Yine Bulgaristan ve Bosna-Hersek gibi bölgelerde genellikle koç kesildiğinden dolayı Kurban Bayramı için “Koç Bayramı” tabiri kullanılmaktadır.¹⁰⁹ Örneklerde görüldüğü gibi kesilen kurbanlığın türü, bayramın ismini dahi belirleyecek bir öneme sahiptir.

Türkiye’de ise kurbanlık olarak ekseriyetle koyun tercih edilir. Bu nedenle İstanbul’a getirilen kurbanlıklar da basına yansıyan haber ve fotoğraflardan görüldüğü kadarıyla tamamen koyunlardan müteşekkil küçük baş hayvan sürülerinden oluşmaktaydı. İstanbul’a kurbanlık gönderen bölgelerin her birinde farklı ırk koyunlar yetiştirildiğinden dolayı bayram zamanı kurban pazarlarında koyun ırkları bakımında ciddi bir çeşitlilik göze çarpmaktaydı. Kızıl Karaman, Karaman, Heriç, Dağlıç ve Kıvrıcık koyunlar bu

¹⁰⁷ Son Posta, “Yeni Kurbanlıklar Geliyor” (20 Şubat 1937), 8.

¹⁰⁸ Son Posta, “İstanbullular Ne Kadar Et Yiyorlar?” (11 Şubat 1937), 11.

¹⁰⁹ Vansesi, “Kurban İbadet, Bayram Barıştır” (24 Ekim 2012).

çeşitlerden bazılarıydı. Söz konusu ırklar bazı özelliklerine göre birbirlerinden ayrıldığından dolayı alıcıların kurbanlıkta aradığı özellikler hangi cins koyun tercih edeceklerini belirlemekteydi.

Yağlı ve büyük kuyruklarıyla öne çıkan Kızıl Karaman ırkı genellikle Doğu Anadolu'da yetiştirilmekte ve Erzurum bölgesinden İstanbul'a getirilmekteydi. Karaman koyunlarıysa biraz küçük olmalarına rağmen yağlılık ve ucuzlukları nedeniyle Kızıl Karamanlardan sonra en çok tercih edilen kurbanlıklardandı. Semiz, yağlı ve ucuz olmaları sebebiyle talep gören Trabzon menşeli Heriç koyunları gibi Dağlıç türü de İç Batı Anadolu'da yetiştirilip çokça tercih edildiğinden dolayı kurbanlık pazarlarına getirilen bir diğer koyun ırkıydı. Öte yandan Marmara bölgesinde yetiştirilmesinden dolayı İstanbul'da en çok bulunabilen ırklardan biri de Kıvırcık koyunlardı. Kıvırcıklar, Trakya ve Bursa gibi yerlerden gelmekte ve çokça ilgi görmekteydi. Bunlardan farklı olarak nişan evlilik ya da başka özel sebeplerle hediye kurban almak isteyenlerin taleplerini karşılayacak türden koyunlar da vardı. Özel olarak beslenerek yetiştirilen bu türden kurbanlıklar kurdele ve kınalarla süslenerek diğer kurbanlıklara nispetle 3-4 kat daha pahalı fiyatlarla satışa çıkarılmaktaydı.

1923 yılında kurbanlık fiyatları bir önceki seneye nispetle ucuzdu. İstanbul'un çeşitli noktalarındaki pazarlarda satılan kurbanlıklar hemen hemen aynı fiyatlardaydı. Dağlıç, Karaman ve bir de Heriç denilen Trabzon koyunlarının ilgi gördüğü 1923 yılında, alıcılar en çok kuyrukları tahmini 5-6 kilo gelen Erzurum Karamanlarını tercih etmişlerdi. Heriç denilen koyunlar da semiz ve yağlı oldukları gibi diğerlerine göre ucuz olmaları dolayısıyla ilgi gören koyunlardandı. 1923 yılında kurbanlık fiyatları 8 ila 20 lira arasında değişkenlik göstermişti.¹¹⁰

1924 yılına gelindiğinde kurbanlık piyasasında bir durgunluk göze çarpıyor ve bu durum sürü sahiplerini tedirgin ediyordu. Bu sebeple koyunları elinde kalan tüccarlar, kasaplara kilo başı fiyatla hayvanlarını satmak yerine fiyat kırarak kurban keseceklerin taleplerini arttırma yoluna gittiler. Dolayısıyla bayramdan önceki gün fiyatlar birdenbire ucuzladı. 25 liradan satışa sunulan hayvanlarda fiyat aralığı 15-20 liraya kadar düşmüştü. Görece zayıf olan kurbanlıklar 11 liradan satılırken biraz daha dolgun olanları 20 lira civarında fiyatlanmıştı. Piyasada genellikle Erzurum malı Kızıl Karaman, Dağlıç ve Karaman koyunları bulunmakta kıvırcık koyuna ise pek rastlanmamaktaydı. Kuyrukları

¹¹⁰ *Tevhid-i Efkar*, "Kurban Piyasası", 3.

emsallerine göre büyükçe olan ve bu sebeple çok rağbet gören Kızıl Karamanların fiyatı 30-35 liralardan 20-25 liralara kadar düşmüştü. Genellikle Konya ve Eskişehir civarından gelip 20 liradan piyasaya giren Dağlıç koyunlarıysa 13-14 liraya kadar gerilemişti. Karamanlar ise ucuzluk ve yağlılık bakımından Kızıl Karamanlardan sonra en çok tercih edilen cinsti. Bunlarda genellikle 10-20 lira arasında satılıyordu. Fiyatlardaki bu düşüş dolayısıyla arife günü öğlen artmaya başlayan ve ikindiden sonra hızlanan satışlar alıcıların kurbanlarını taşıtacak hamal dahi bulamamasına neden olmuştu.¹¹¹

İstanbul'a gelen kurban sayısında görülen azalma eğilimi 1925 yılında da devam etti. Nitekim bayram 2 Temmuzda başlayacak olmasına rağmen 29 Haziran 1925 tarihli Vakıf gazetesi yalnızca Beyazıt'ta ufak bir sürünün var olduğunu ve ufak-orta arası bu koyunların 16-17 liradan satışa sunulduğunu ifade ediliyordu.¹¹² Kurbanlık alımlarındaki sayıca azalmanın hızla arttığı 1926 yılında bir yıl önceki benzer tablolar yaşandı. Üstelik bu durum İstanbulluların yoksulluğunun da göstergesiydi. Gelişmeden en çok etkilenen ücretliler ve özellikle memurlardı. Öyle ki Birinci Dünya Savaşı öncesinde en azından bir koyunu alabilen sabit gelirli memur sınıfı, pahalılık dolayısıyla artık buna güç yetiremiyordu. Beyazıt meydanında 8 liradan 20 liraya kadar kurbanlık bulunmasına rağmen sürülere pek rağbet olmamıştı.¹¹³

1927 ve 1928 yılında da kurbanlık alım-satımından benzer olaylar yaşandı. En pahalı koyunlar 1927 yılında 15-20 liradan satılırken¹¹⁴ piyasanın ancak arife günü hareketlendiği 1928 yılında 8 ila 25 liradan satılmıştı.¹¹⁵ 1929 yılında kurbanlık koyunlar pahalı olarak 15 ila 30 lira arasında yüksek sayılabilecek fiyatlara satıldığı için pek rağbet görmemişti.¹¹⁶ Fiyatların artmasında 1924 yılında ağnam vergisi yerine kabul edilen Sayım Kanunu'nun belirlediği vergi miktarının 1929 yılında bir önceki yıla göre %100 arttırılarak 30 kuruştan 60 kuruşa çıkartılması da etkili olmuştur.¹¹⁷ Fiyatların düşeceği beklentisiyle kurbanlık almak için son ana kadar bekleyen halk, arife günü pazarı hareketlendirmişti. En çok talep gören koyunlar 13-20 lira arasında Dağlıç cinsi olurken,

¹¹¹ *Cumhuriyet*, "Kurban Satışları", 5; *Cumhuriyet*, "Kurbanlık Koyunlar Gelmeye Başladı", 5.

¹¹² *Vakit*, "Kurbanlıklar", 2.

¹¹³ *Yeni Ses*, "Kurban Bayramı" (21 Haziran 1926), 1; *Akşam*, "Kurban Fiyatları" (21 Haziran 1926), 2.

¹¹⁴ *Cumhuriyet*, "Kurban Bayramı Arifesinde Kurbanlık Koyunlar" (09 Haziran 1927), 2; *Akşam*, "Kurbanlık Koyunlar Bu Sene Daha Az Satılıyor" (09 Haziran 1927), 1.

¹¹⁵ *Cumhuriyet*, "Hayli Kurbanlık Koyun Geldi Ama Rağbet Yok" (28 Mayıs 1928), 1; *Cumhuriyet*, "Kurbanlık Koyunlar" (30 Mayıs 1928), 3.

¹¹⁶ *Milliyet*, "Kurbanlık Koyun 20-30 Lira Arası Satılıyor", 3; *İkdam*, "Bugün Bayram", 1.

¹¹⁷ Ali Rıza Gönüllü, "Milli Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi (1920-1962)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 38 (2016), 84.

tellenip pullanıp süslenerek 100 liraya kadar satılan hediyelik büyük koçlar da bulunmaktaydı.¹¹⁸

1930 yılında, satılan kurbanlıklar önceki seneye göre sayıca az olup ortalama fiyatları da 16-17 lira arasındadır.¹¹⁹ Milliyet gazetesine göre 10-15 lira civarında da çok iyi koyunlar bulunmasına rağmen kurbanlara yoğun bir talep gözlenmemekteydi.¹²⁰ Benzer durum 1931 yılında da yaşandı ki bayrama 15 gün kala dahi piyasada hareketlenme olmamıştı. Piyasada kurbanlık sayısı azdı¹²¹ ve bu duruma Paskalya yortusu dolayısıyla Yunanistan’a et ihracatının fazla olması neden olmuştu. Bu sebeple koyun fiyatları artma eğilimindeydi.¹²² Haymana’dan gelecek kesimlik hayvanların fiyatları düşüreceği ifade edilse de bunun bayramdan sonrayı bulacağı biliniyordu.¹²³ Fiyat artışında Karadeniz’de yaşanan fırtına da etkiliydi. Bu sorunlar nedeniyle 1931 yılında kurbanlıklar önceki senelere göre bayrama daha yakın bir vakitte İstanbul’a ulaşmıştı. Ekonomik durumun iyi olmaması celebelerin daha az koyun getirmelerine sebep olmuştu.¹²⁴ Ancak her bayram olduğu gibi arife gününde kurbanlık piyasası hareketlenmiş, hatta bu yılki yoğunluk beş altı yıldır beklenen seviyelere ulaşmıştı. Koyunlar 10 ila 25 lira arasında fiyatlarla satılmış, 8 liraya da hayvanlar bulursa da çelimsiz olduklarından dolayı pek talep görmemişti. Nişan koçu olarak da bilinen daha süslü ve özel hediyelik kurbanların fiyatları ise 30 liradan başlayıp 80 liralara kadar çıkmıştı.¹²⁵

1931 yılındaki yükseliş bir sonraki yıl yaşanmadı; 1932 yılında beklenenden daha az kurbanlık İstanbul’a geldi. Orta ölçekteki koyunlar 10-14 lira arasında fiyatlarla alıcı buldu.¹²⁶ Arife gününde de satışlar devam etti ve 8 ila 25 lira arasında değişen fiyatlarla koyun satışları yapıldı.¹²⁷ 1932 yılında talep de az olunca kurban fiyatları düşmüştü.¹²⁸

Enflasyona göre fiyat artışının nispeten az olduğu 1933 yılı bayramında özel beslenmiş koyunlar ve koçlar 25 liradan 100 liraya kadar değişen fiyatlarla satılırken, sayılarının fazla olmasından dolayı önceki seneye göre fiyatları düşen ortalama büyüklükteki

¹¹⁸ *Milliyet*, “Kurbanlık” (20 Mayıs 1929), 1; *Son Saat*, “Gelen Kurbanlar” (20 Mayıs 1929), 2.

¹¹⁹ *Vakit*, “Bayram Üstü” (05 Mayıs 1930), 1.

¹²⁰ *Milliyet*, “Kurbanlar Bu Sene Ucuz” (07 Mayıs 1930), 4.

¹²¹ *Cumhuriyet*, “Koyun Fiyatları” (24 Nisan 1931), 2.

¹²² *Vakit*, “Koyun Fiyatları” (13 Nisan 1931), 5.

¹²³ *Milliyet*, “Et Fiyatı Ne Zaman Düşecek” (15 Nisan 1931), 3.

¹²⁴ *Milliyet*, “Kurbanlık Koyunlar” (19 Nisan 1931), 2.

¹²⁵ *Milliyet*, “Dün Kurban Satışı Hararetle Oldu” (28 Nisan 1931).

¹²⁶ *Milliyet*, “Kurbanlık Koyunlar” (14 Nisan 1932), 3; *Cumhuriyet*, “Bayram Arifesi”, 1.

¹²⁷ *Vakit*, “Bayramınız Kutlu Olsun” (16 Nisan 1932), 1.

¹²⁸ *Milliyet*, “Piyasada Alışveriş Fazlalaştı”, 6; *Vakit*, “Çarşılarda Bayram Faaliyeti”, 5; *Milliyet*, “Bayram Hazırlığı”, 3; *Milliyet*, “Kurban Bayramı”, 16 Nisan 1932, 1.

kurbanlıklar 7 ila 16 lira arasında alıcı buldu. Kilo bazında bakarsak 12 okkalık (yaklaşık 18 kilo) koyunlar 5, en çok satılan 18-20 okkalıklar (yaklaşık 30 kilo) 8-10 ve 35 okkalık (yaklaşık 50 kilo) en büyük koyunlarsa 20 liradan satılmıştı.¹²⁹ Hatta bu fiyatlar satış yerine ve yapılan pazarlığa göre 1-2 lira daha aşağı da çekilebilmekteydi. Satışlardaki artış İstanbul'a İzmir ve Bursa'dan koyun sürülerinin gönderilmesine sebep olmuştu. Kurbanlık arzındaki bu artış piyasa fiyatlarına aşağı yönlü etkide bulunarak kasaplardaki etin 5 kuruş kadar bir ucuzlama da yaratmıştı.¹³⁰

1934 yılında İstanbul'daki kurban piyasasında fiyatlar yüksek olup koyunlar 7-15 lira arasında satılmakta, daha besili olanlarsa 18-20 lira arasında değer bulmaktaydı.¹³¹ Kurbanlık satışları özellikle arife gününde diğer günlere göre artmıştı. Ancak yine de bir önceki yıla kıyasla satışlarda %30'luk bir azalma söz konusuydu. Satışlarda yaşanan bu azalma da kurban bedellerinin Tayyare Cemiyetine bağışlanması, koyun fiyatlarının önceki yıla göre %10 artmış olması, bayramın ay sonuna rastlaması sebebiyle memurlardan kurban alanların az olması ve bayramın kışa denk gelmesi etkili olmuştu. Satışlardaki azalma dolayısıyla tacirler, ellerinde kalan kurbanlıkları mezbahaya göndermeye mecbur olmuşlardı.¹³²

1935 yılında doğu vilayetlerinde yaşanan sert kış, bu bölgelerden istenilen miktarda kurbanlık gelmesini engelledi.¹³³ Buna karşın koyun miktarı bir önceki yıla göre fazla ve kurbanlık fiyatları da ucuzdu. 10 kilolukları 5-6 liraya satıldığından özellikle küçük kıvırcık koyunlar daha fazla ilgi görmüştü. Sürü sahipleri satışları önceki yıla kıyasla yavaş bulsa da arife gününde de yoğunlukları devam etmişti.¹³⁴

Doğu vilayetlerindeki sert hava koşulları ve bayrama yakın bir dönemde gerçekleşen fırtına 1936 yılı kurban piyasasını olumsuz yönde etkiledi.¹³⁵ 1935 yılında 6,5-7 liraya satılan kurban fiyatları bu yıl 8-18 liraya çıktı. Sürü sahiplerinin koyunlarını bayrama saklamalarından dolayı mezbahaya sevk etmemeleri de bu pahalılığın üstüne arzı düşüren yeni bir faktör olmuş, böylece et fiyatları da artarak kilo başı 40 kuruştan 55-60 kuruşa

¹²⁹ *Vakit*, "Çarşıda Alışveriş Arttı", 1; *Milliyet*, "Kurban Satışı", 3; *Cumhuriyet*, "Bayram Hazırlığı", 2; *Cumhuriyet*, "10.000 Koyun Satıldı!", 1.

¹³⁰ *Cumhuriyet*, "10.000 Koyun Satıldı!", 6.

¹³¹ *Akşam* (25 Mart 1934), 1; *Milliyet*, "Kurban Bayramı'na Hazırlık" (24 Mart 1934), 3.

¹³² *Cumhuriyet*, "15.000 Kurbanlık Koyun Satıldı", 3; *Milliyet*, "Bayram Satışları Hararetlili", 2.

¹³³ *Cumhuriyet*, "Kurbanlık Satışı" (11 Mart 1935), 3.

¹³⁴ *Akşam*, "Kurbanlık Koyunlar" (14 Mart 1935), 2.

¹³⁵ *Akşam*, "Bu Sene Kurban Fiatleri Bahalı Olacak" (18 Şubat 1936), 3.

kadar yükselmişti.¹³⁶ Bu duruma karşı 1935 yılında hizmete alınmış Diyarbakır demiryolundan istifadeyle İstanbul'a canlı hayvan nakledilmişti. Öte yandan bu yıl yeni bir uygulama olarak koyunların bir kısmının canlı halde kilosu 25 kuruştan tartıyla satılmıştı.¹³⁷

1937 yılında arifenin pazar gününe denk gelmesi dolayısıyla dükkanlar kanunen kapalı olduğundan bayram alışverişi olamamış, ancak kurbanlık satışları şehrin çeşitli yerlerinde devam etmişti. Anadolu'da kardan dolayı yolların kapanması kurbanlık fiyatlarının yükselmesine neden olmuş, 20 kiloluk koyunlar 12-15 liraya¹³⁸, iyi bir kurbanlığın fiyatıysa 20-25 liraya kadar çıkmıştı. Hayvan fiyatlarının pahalı olması piyasada yavaşlığa sebep olmuş bundan dolayı kurbanlıkların büyük kısmı satıcıların ellerinde kalmıştı.¹³⁹ 21 Şubat 1937 tarihli Son Posta gazetesinde yayınlanan mülakatta bir celep kurban fiyatları konusunda şunları söylemekteydi:

“Kurbanlıkların mahallerinden yola çıkarılarak şehirlerdeki pazarlara sevk edilmeleri de hayli güç ve önemli bir meseledir. Koyunların İstanbul'a gelene kadar çeşitli afetler nedeniyle telef olmaları maliyetlerinin artmasında önemli bir etkindir. Şehre ulaşsa dahi burada bakılmaları da ekonomik açıdan büyük bir külfet oluşturmakta ve bazen bir koyunun bakımı satılacağı fiyatın birkaç misline mâl olmaktadır.”¹⁴⁰

Pahalılıktan dolayı satış yapamamaktan şikayetçi olan celeplere bir de kurban da satışları azalan kasaplar eklenmişti. Onlar da bayramda iş yapamadıklarından dolayı memnuniyetsiz meslek grupları arasındaydı. Çünkü zenginlerin kurban kesmesi ve fakirlerinde onlardan faydalanmaları dolayısıyla et satışları bayram ve sonrasında hayli azalmaktaydı. Yine Son Posta gazetesi bayram üzeri bir kasapla yaptığı mülakatta şunları kaydetmişti:

“Hoş, bayramdan evvel de daha parlak vaziyette değildik ya? Sözlerimize hak vermek isterseniz, tecrübesi bedava! Hem bu tecrübe sayesinde Küçükçekmece'ye kadar bedava otomobil seyahati yapmanın yolunu da öğrenmiş olursunuz! Taksilerin en lüksü, Çekmeceye kadar 4 liraya gidip geliyor. Çekmeceye kuzunun kilosu 30

¹³⁶ *Zaman*, “Kurban Fiyatları Yüksek” (01 Mart 1936), 3; *Akşam*, “Kurban Sürüleri” (26 Şubat 1936), 3.

¹³⁷ *Akşam*, “Kurbanlık Koyunlar”, 3.

¹³⁸ *Akşam*, “Kurban Pahalı” (19 Şubat 1937), 3.

¹³⁹ *Cumhuriyet*, “Kurbanlık Koyunların Çoğu Satılamadı” (22 Şubat 1937), 2; *Kurun*, “Kurbanlık Koyunlar Bu Sene Çok Pahalı” (19 Şubat 1937), 1; *Akşam Postası*, “Kurbanlık Koyun Fiyatları Ete Nazaran Ucuz” (19 Şubat 1937), 3.

¹⁴⁰ *Son Posta*, “Kurbanlık Koyunlar Arasında Birkaç Saat” (21 Şubat 1937), 8.

kuruşa satılıyor. Halbuki burada altmıştan aşağı veremiyoruz. Otomobile atlar, oraya kadar gidersiniz. Mükemmel bir gezinti yapmış, bol bol hava almış olursunuz. Gelirken otomobille kilosu 30 kuruştan 15 kilo da kuzu eti attınız mıydı keka! Etin İstanbul piyasasına göre, hem seyahati bedava yapmış hem 50 kuruş da üste kazanmış olursunuz!”¹⁴¹

1938 yılında kurbanlıklar bayrama yaklaşık 1 hafta kala İstanbul’a gelmeye başladı. Gelen koyunların fiyatları başta yüksek olduğundan her yıl olduğu gibi satışlar bayrama 2-3 gün kala başladı.¹⁴² Bu yıl çok miktarda kurbanlık gelmesi fiyatların düşmesine ve satışların artmasına neden olmuştu.¹⁴³

Tablo 2:1923-1938 Yılları Arasında Kurbanlık Fiyatları (Lira)

Yıllar	En Düşük	En Yüksek
1923	8	20
1924	10	25
1925	10	25
1926	8	20
1927	8	20
1928	8	25
1929	13	30
1930	10	30
1931	8	25
1932	8	25
1933	7	20
1934	5	20
1935	5	15
1936	8	18
1937	12	25
1938	-	-

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1.3.3. İstanbul’un Belli Başlı Kurbanlık Satış Yerleri

Kurbanlıkların getirilişi kadar satışa sunulması da dikkate değer bir diğer konudur. Bayramdan bir iki hafta önce çeşitli vilayetlerden İstanbul’a gelmeye başlayan sürüler, şehrin eskiden beri kurban pazarı olarak bilinen belirli noktalarında birleşerek görücüye

¹⁴¹ *Son Posta*, “Kurbanlık Koyunlar Arasında Birkaç Saat”, 21 Şubat 1937, 8.

¹⁴² *Cumhuriyet*, “Kurbanlık Koyunlar Geldi” (08 Şubat 1938), 5.

¹⁴³ *Cumhuriyet*, “Bayram Hazırlığı”, 11 Şubat 1938, 3.

çıkardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında kurban satışları günümüzde olduğu gibi yerleşim yerlerinden nispeten ayrı ve özel olarak hazırlanmış alanlarda değil, aksine Osmanlı döneminde olduğu gibi şehrin göbeğinde ve insanların çok kolay ulaşabilecekleri yerlerde kurulurdu.

Bu dini bayramın sembolü olmuş kurbanlıkların satışı için en çok, yine dini bir sembol olan selâtin camilerinin çevresi tercih edilirdi. Fatih Camii, Beyazıt Camii, Yeni Cami ve Sultanahmet Camii bunların en meşhurlarıydı.¹⁴⁴ Özellikle Beyazıt Meydanı¹⁴⁵ kurbanlık koyun pazarlarının en büyüğünü teşkil etmekteydi.¹⁴⁶ Rumeli yönünden ve Karadeniz limanlarından gelen sürüler sur içi İstanbul'da bu camilerin çevrelerinde, Anadolu tarafında ise Üsküdar'da ve Kadıköy iskelesi civarında kurulan pazarlarda satılırdı. Öte yandan Beşiktaş mıntıkası ve Beyoğlu tarafındaysa Hürriyet-i Ebediye Tepesi çevresi satış için en çok tercih edilen noktalar idi.¹⁴⁷ Ancak 1931 yılına gelindiğinde İstanbul Belediyesi, kurbanların şehrin meydanlarını kirletmesi dolayısıyla Beyazıt, Fatih ve Sultanahmet gibi bölgelerde kurban satışı için özel alanlar belirleyerek koyun sahiplerine bildirme kararı almıştı.¹⁴⁸

Belediyenin hijyen hassasiyetine rağmen adı geçen bölgeler dışında, şehrin caddelerinde ve sokak aralarında sürüleriyle gezerek satış yapan cepler de yok değildi. Bu duruma karşı 1934 yılında basında geçen birtakım haberler, sokaklarda kurban satışının yasaklandığına dair söylentiler çıktığını ve bu durumun satış olup olmayacağı konusunda bazı tereddütler yarattığını yazmıştı. Ancak her sene olduğu gibi bu yıl da kurbanlık satışlarının şehrin çeşitli yerlerine getirilen sürülerle yapılmaya devam edeceği ifade edilmişti.¹⁴⁹ Fakat şehirde bulunan bu tip sürülerin kontrol altına alınarak kaçak kurbanlık satışının engellenebilmesi amacıyla yine 1934 bayramında belediye tarafından bazı özel tedbirler düşünülmüştü. Bu amaçla o zamana kadar kayıt altına alınmayan sürülerin, önce mezbahaya getirilerek kayda alınması ve sürü sahiplerinin koyunlarının adedini bildiren bir belge temin ettikten sonra satışa çıkmaları planlanmıştı. Bu belgeler mahalli zabıta tarafından sürekli kontrol edilecek ve bayramın son gününde de satılamayan

¹⁴⁴ *Milliyet*, “Kurbanlık Koyunlar”, 3; *Cumhuriyet*, “Bayram Arifesi”, 1; *Cumhuriyet*, “Bayram Yaklaşta Kurban Satışı Başladı” (02 Mart 1936), 2.

¹⁴⁵ Bkz. (Ek 1; Ek 2; Ek 3).

¹⁴⁶ *Cumhuriyet*, “Bayram Hazırlıkları”, 4.

¹⁴⁷ *Tevhid-i Efkâr*, “Kurban Piyasası”, 3; *Vatan*, “İstanbul’a Ne Kadar Kurbanlık Koyun Geldi”, 1; *Cumhuriyet*, “Bayram Hazırlıkları”, 4.

¹⁴⁸ *Cumhuriyet*, “Koyun Fiatleri”, 2.

¹⁴⁹ *Milliyet*, “Kurbanlar Nerede Satılacak” (19 Mart 1934), 3.

kurbanlıkların şehre dağılarak gizlice satılmak yerine mezbahaya ulaşmaları sağlanacaktı. Düzenlemeye göre, satılan koyunlar mevzubahis belgelere işlenecek ve sürü sahipleri 21 Mart'tan itibaren kayıtlarını yaptırarak belge almaya mecbur olacaklardı.¹⁵⁰

Görüldüğü gibi 1934 yılı kurban satışları konusunda pek çok yeniliği barındırıyordu. Bunlardan bir diğeri de şehre getirilen kurbanlıklardan alınan verginin toplama usulüydü. Buna göre bayram için getirilen kurbanlardan işgal ettikleri yerler için işgal resmi ve satış gerçekleştiği takdirde de ihtisap resmi alınmaktaydı. 1934 yılından itibaren işgal ve ihtisap resimlerinin görevlendirilen bir tahsildar tarafından toplanması kararlaştırılmış ve bu verginin hayvan başına 5 kuruş kadar olması uygun görülmüştü.¹⁵¹ Bu resimleri bazı yerlerde ayrı memurların toplaması karışıklıklara sebep olabileceğinden dolayı belediyece her iki verginin de birlikte alınması kararlaştırılmıştı.¹⁵² 1936 yılına gelindiğindeyse, iki yıl önce bir dedikodu olarak dolaşan haber kısmen gerçekleşmiş ve belediye kurbanlıkların caddeleri kaplamasını yasak ettiğinden dolayı sürüler sokak aralarına çekilmişlerdi.¹⁵³

Kurban pazarlarından basına yansıyan ve bayramın karakteristiğini ifade eden ikonik karelerden biri de kurbanlıkların naklini konu alan fotoğraflardı. Çünkü bayram yaklaştıkça evlere taşınan kurbanlıklara cadde ve sokaklarda sıkça rastlanırdı. Öyle ki kurbanın cinsine göre taşıma muamelesi bile değişiklik gösterirdi. Bazı kurbanlıklar sahiplerinin sırtında¹⁵⁴ yahut hamalların küfesinde nakledilirken, gelinler için hazırlanan hediyelik koyunlarsa özellikle faytonla taşınırdı. Ancak zamanın değişmesiyle birlikte artık bu işler için de otomobiller kullanılmaya başlanmıştı.¹⁵⁵

Bayram yaklaştıkça kalabalıklaşan kurban pazarlarında hızlanan ekonomik sirkülasyon, elbette hırsız ve dolandırıcı takımınca da bir fırsat olarak görülmekteydi. Bazen celepler bazense alıcılar bu tür insanlar tarafından soyulmakta ya da kandırılmaktaydı. Mesela bir seferinde Şehremini'de bulunan kurbanlık koyun sürüsünden altı koyun çalınmıştı. Koyunları çalan Küçük Hayri ve Yahya isimindeki iki hırsız yakalanmış ancak kurbanlıkların sadece üçü sahibine iade edilebilmişti.¹⁵⁶ Yine Beyazıt meydanındaki

¹⁵⁰ *Akşam*, “Kurbanlık Koyun” (20 Mart 1934), 3.

¹⁵¹ *Milliyet*, “Kurbanlardan Alınan Resim” (26 Mart 1934), 2.

¹⁵² *Vakit*, “Kurban Bayramında Üç Gün Gazetemiz İntişar Etmeyecek” (26 Mart 1934), 2.

¹⁵³ *Akşam*, “6-16 Lira” (03 Mart 1936), 7.

¹⁵⁴ Bkz. (Ek 15).

¹⁵⁵ *Cumhuriyet*, “Kurban Bayramı Arifesinde Kurbanlık Koyunlar”, 2; *Akşam*, “Kurbanlık Koyunlar Bu Sene Daha Az Satılıyor”, 1.

¹⁵⁶ *Milliyet*, “Sürüden Kurbanlık Koyunlar Çalmışlar” (05 Nisan 1933), 3.

kurban pazarında koyun satan Mustafa oğlu Mehmet isimli celebin, arife günü müşteri görünömlü bir yankesici tarafından paraları çalınmıştı. Önce pazarlık etmeye başlayan hırsız, bu sırada satıcıyı ikna etmek niyetiyle sırtını ve göğsünü sıvazlayarak paraları aramış ardından 20 lira kadar olan parayı almıştı. Celebin durumu fark etmesinin ardından hırsız, polisler tarafından yakalanmıştır.¹⁵⁷ Yine basına yansıyan bir haberde, Ömer adındaki birinin Üsküdar’da 10 liraya satın aldığı koyunun parasını ödemek için 100 lira verdiği, ancak celebin artan kısmı iade etmeden parayı alarak kaçtığı bildiriliyordu.¹⁵⁸ Bir başka haberde Bakırcılar denilen mahaldeki pazarda Sadık Bey isimli vatandaş bir hırsız tarafından soyulmuştu. Habere göre zamanın meşhur yankesicilerden Kâmil adlı şahıs, önce pazarlık yapar gibi hedefine yaklaşmış bir müddet sonra da oradan ayrılmıştı. Sadık Bey cebini yokladığında cüzdanının ve altın saatinin çalındığını fark etmişti. Olayın ardından polise yapılan ihbar sonrasında soyguncu çaldığı malzemelerle birlikte yakalanmıştı.¹⁵⁹

¹⁵⁷ *Hilal-i Ahmer*, “Koyun Alırken Koyuncunun 20 Lirasını Aşırdı” (31 Mayıs 1928), 2.

¹⁵⁸ *Milliyet*, “60 Lirasını Dolandırmış” (28 Nisan 1931), 6.

¹⁵⁹ *Akşam*, “Kurban Seçerken” (19 Nisan 1932), 3.

2. BÖLÜM: İSTANBUL'DA KURBAN BAYRAMI SÜRECİ

2.1. Geleneğin Gölgesinde Son Kurban Bayramı (1923)

Osmanlı İmparatorluğu ömrünün son 11-12 yıllık devresini bir savaşlar silsilesiyle geçirmiş ve bu sürecin sonunda tarihteki yerini almıştı. İlginçtir ki bütün bu savaş sürecinin başlangıcı olan Trablusgarp Harbi bir bayram arifesine denk gelmiş, Birinci Dünya Savaşı'na bir Kurban Bayramı arifesinde girilmiş ve bu uzun savaş döneminin son düğümü olan Lozan Barış Antlaşması da yine bir Kurban Bayramı'nda imzalanmıştı.¹⁶⁰

Bu sebeple elim hadiselerin ve acı günlerin başlangıcı olarak hafızalara kazınan Kurban Bayramları, 1923 yılına gelindiğinde Türk milletinin uzun yıllardır hissedemediği neşenin ve sevincin yeniden yaşanmaya başlandığı bir zaman dilimini ifade ediyordu. Zira 1923 yılı için 23 Temmuz günü Kurban Bayramı arifesini ve Meşrutiyet Bayramını, 24 Temmuz ise Kurban Bayramı başlangıcını ve Lozan Barış Antlaşmasının imza gününü ifade eden önemli tarihlerdi.

Bugünlerde “Türk ve Müslümanların” sevinci kat kat artmış, coşkusu perçinlenmiş ve hafta boyunca bu bayram havası devam etmişti. Basın da üst üste gelen bu sevinçli günleri, “Türk ve Müslüman İstanbul birbirini müteakip idrak ettiği en mesut bayramlarını muazzam tezahüratla tes’id edecektir” başlıklarıyla sayfalarına yansıtarak büyük törenler ve kutlamalar yapılacağını duyurmuştu.

Millî Mücadele'nin askerî safhasıyla birlikte uzun yıllar süren savaş dönemini de kapatan Lozan Barış Antlaşması, ifade ettiği bu büyük anlamdan dolayı 1923 yılında Kurban Bayramı'nın önüne geçerek kutlamaların asıl konusu olmuştu. Hatta TBMM İcra Vekilleri Heyeti Reisi Rauf (Orbay) Bey, Lozan Murahhası İsmet Paşa'ya 22 Temmuz 1923 tarihinde gönderdiği bir telgrafta, tüm memlekette kutlamalar düzenlemek için antlaşmanın imza edileceği günü ve saati sormuştu.¹⁶¹ Öyle ki antlaşmanın imzalanacağı 24 Temmuz tarihi basın tarafından “Sulh Bayramı” olarak isimlendirilmiş ve resmen değilse de fiilen uzun yıllar bayram olarak kutlanmıştı.¹⁶²

¹⁶⁰ *Tevhid-i Efkar*, “Bayramda Harbe Başladık Bayramda Sulh Yapıyoruz” (22 Temmuz 1923), 2.

¹⁶¹ Tülay Gencer, “Unutulan Bir Gün: Lozan Sulh Günü/Bayramı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 38/106 (2022), 594.

¹⁶² Gencer, “Unutulan Bir Gün”, 595-596.

İki bayramın bir arada idrak edildiği böylesi bir zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal Paşa tüm vatandaşlara hitaben bir tebrik mesajı yayınlarak şunları söylemişti:

“İdrak ettiğimiz bayram Lozan Sulhu’nün imza edildiği güne tesadüf ediyor. Memleketin felaketle bunaldığı bir zaman milleti halâs ve istiklâle eriştirmek için giriştiğimiz mücadele silahlarımızın ve siyasetimizin kazandığı muvaffakiyetle ilk büyük merhalesine vasıl olmuştur. Türk milletinin hür olduğu kadar hakiki bir nizam-ı içtimaî içinde zengin müreffeh sahib-i irfan ve sanat olarak yaşamasını kendisine gaye ittihaz eden cemiyetimiz ve fırkamız sulhun tamamen akdinden sonra ifâ edeceği yeni vazifelere hazırlanırken intihabâtta milletin aynı fikir etrafında toplanmış zevata reyini vermek suretiyle gösterdiği vahdet ve tesanütün sulhun imzasını mühim bir nispette tacil etmiş olduğunu beyan ve aziz vatandaşlarımızı milli tarihimizin büyük bir muvaffakiyet merhalesi olan bu mesut bayramdan dolayı bütün kalbimle tebrik ediyorum.

Gazi Mustafa Kemal¹⁶³”

Mustafa Kemal Paşa tarafından sayısız zorluklarla dolu bir sürecin ardından üzerine düşen sorumluluğu başarıyla tamamlayan Türk ordusuna hitaben gönderilen diğer bir bayram tebrikinde de Lozan Sulhu’ne yapılan vurgu dikkat çekmektedir.

“Bayramı idrak ettiğimiz bugün de heyet-i murahhasamızla İtilaf Devletleri arasında Lozan’da sulh imza ediliyor. Sayısız müşkilâtla dolu bir yolun nihayetine muvaffakiyetle ve şerefle vasıl olduk. Harp sahasında olduğu kadar siyasette de Türk milletinin hakları metanetle ve ehliyetle müdafaa edilmiştir. Şimdiye kadar hiçbir ordunun tahammül etmediği derecede ağır bir vazifeyi büyük mazinin şöhretine layık bir surette ifa etmiş olan kahraman ordumuz bugün kurtulan vatanın ufuklarında bayram ve sulh güneşinin beraber doğduğunu görüyor. Dünya ve tarih karşısında Türk halkına karşı taahhüt ettikleri vazifeyi muvaffakiyetle başarmaktan dolayı şimdi pek haklı olarak mesut ve müftehir olan aziz silah arkadaşlarımın aynı hissi saadet ve iftihar ile bayramlarını tebrik ediyorum.”¹⁶⁴

Kurban Bayramı’na değil de silahlı mücadelenin bitişini ve bağımsız Türk Devleti’nin kuruluşunu temsil eden Lozan Barışı’na dikkat çekilen bu satırlar, 1923 yılında hâkim olan bayram ikliminin mahiyeti hakkında önemli bir fikir verir. Mustafa Kemal Paşa, telgrafında kazanılan zaferlerden bahsediyor olsa da esas yayınlanma sebebi Kurban

¹⁶³ *Vakit*, “Gazi Paşa Hazretleri Vatandaşları Tebrik Ediyor” (25 Temmuz 1923), 1.

¹⁶⁴ *İkdam*, “Gazipaşa’nın Ordulara Beyannamesi” (25 Temmuz 1923), 3.

Bayramı tebriki olan bu türlü bir mesajı bir daha yayınlamayacaktır. Böylece vatandaşlara ve orduya hitaben yazdığı bu iki mesaj Mustafa Kemal Paşa'nın 1938 yılındaki vefatına kadar dini bayramlar dolayısıyla çektiği son tebrik telgrafı olarak tarihe geçecektir.

1923 yılında İstanbul'daki ilk kutlamalar Kurban Bayramı arifesine tesadüf eden Meşrutiyet Bayramı dolayısıyla 23 Temmuz'da başlamış ve şehrin her yerinde coşkulu törenler icra edilmişti. Evler ve dükkanlar kırmızı-beyaz renklerle süslenmiş, muhtelif yerlerde taklar inşa edilmiş, resmî daireler ve ticarethaneler saat 11.00'den 14.00'e kadar faaliyetlerini durdurmuşlardı. Fakat imparatorluktan kalan bir gelenek olan Meşrutiyet Bayramı, imparatorluğun tarihî başkentinde böyle törenlerle kutlanırken; Ankara'da yalnızca toplar atılmak ve davullar çalınmak suretiyle kutlanmış, ayrıca bir tören düzenlenmemişti.¹⁶⁵

Bayramın ilk günündeysen İstanbul Valiliğinde ve Hariciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı'nda tebrik töreni yapılmıştı. Ayrıca Lozan'ın imzalanmasının ardından Harbiye Nezareti, Yedikule, Dolmabahçe, Kasımpaşa, Rumeli Hisarı, Eyüp ve Boğaziçi gibi yerlerden yapılan top atışlarıyla anlaşıma ilan edilmişti. Aynı saatte İstanbul limanlarında bulunan ticari gemiler düdüklerini çalarak ve yabancı savaş gemileri de top atışları yaparak bu haberi karşılamışlardı. Barışın imzalanması halka mahallelerde çalınan davullarla duyurulmuştu. Ankara'da da barış, 101 pare top atılmak suretiyle ilan edilmişti. Bayramın ikinci günü ise tüm camilerde öğle ezanına müteakip salavatlar, öğle namazından sonra da hafızlar tarafından şehitlerin ruhuna hatimler okunmuş, barış anlaşmasının imzalanması şerefine minareler aydınlatılmıştı.¹⁶⁶ Halk tarafından şehit mezarlıkları ziyaret edilmiş ve dualar edilerek mezarlar kandillerle aydınlatılmıştı. Akşam saatlerinde ise Fatih ve Sultanahmet camileri ile Aksaray ve Beşiktaş gibi merkezlerden hareket eden fener alayları düzenlenmişti.¹⁶⁷

Lozan Barış Antlaşması dolayısıyla yapılan kutlamalar bu şekilde icra edilirken o tarihte hâlâ resmî protokole dahil bulunan Kurban Bayramları için de mutad olan törenler icra edilmişti. Halifelik makamı bu dini bayram törenlerinde yadsınamaz bir öneme ve role sahipti. Halife Abdülmecid Efendi 1923 yılı Ramazan ayında Yıldız Sarayı'nda iftar düzenlemiş, mukaddes emanetleri ziyaret etmiş ve padişahların adeti olan huzur derslerini

¹⁶⁵ Tanin, "Türkün Mesud Bayramları" (23 Temmuz 1923), 1; Tanin, "Ankarada Bayramlar Nasıl Tesid Ediliyor" (24 Temmuz 1923), 1; İkdâm, "Ankarada Sulh Bayramı" (24 Temmuz 1923), 1.

¹⁶⁶ Tanin, "Kurban Bayramının İkinci Gününde" (23 Temmuz 1923), 3.

¹⁶⁷ Tanin, "Türkün Mesud Bayramları", 1; Tanin, "Ankarada Bayramlar Nasıl Tesid Ediliyor", 1; İkdâm, "Ankarada Sulh Bayramı", 1.

yapmıştı.¹⁶⁸ Mevcut konjonktür dolayısıyla klasik dönemlerdeki gösterişli biçiminin çok uzağına düşse de sembolik olarak devam ettirilen bu adetlerin icrası, o dönem için idareyi elinde bulunduran Ankara'daki meclise paralel başka bir iktidar odağının var olduğu düşüncesini uyandırıyor. Saltanatın aksine o tarihte mevcudiyetini hâlâ devam ettiren hilafet makamı Ramazandaki kadar çeşitli etkinliklerle olmasa da Kurban Bayramı'nda da bayram törenlerinin odağını oluşturuyordu. Halifenin katıldığı 24 Temmuz 1923 yılında Fatih Camii'nde yapılacak olan bayram alayı, Abdülmecid Efendi'nin sabah saat 5.30 sularında otomobiline binerek maiyetiyle birlikte Dolmabahçe Sarayı'ndan hareketle Topkapı Sarayı'na gelmesi ve orada dört atlı arabaya geçmesiyle başlamıştı. Yaverler atlı olarak ve hilafet maiyeti ise arabalarla birlikte halifeye refakat ederek Beyazıt üzerinden Fatih Camii'ne ulaşmıştı. Camide asker, polis ve jandarma memurları tarafından selamlama töreni yapılmıştı. Halife burada bayram namazını kıldıktan sonra Fatih Sultan Mehmet'in türbesini ziyaret etmiş ve aynı törenle sarayına dönmüştü.¹⁶⁹ Abdülmecid Efendi bu alayın ardından aynı gün Dolmabahçe Sarayı'nda 9.00-11.00 saatleri arasında mebuslar ve resmî tebrike dahil bulunan devlet adamlarıyla yüz yüze bayramlaşmaktaydı. Bu kapsamda bayramın birinci günü sabahı İstanbul Murahhası Adnan (Adıvar) Bey, Refet (Bele) Paşa, Vali Haydar (Yuluğ) Bey, İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa, şehirdeki mebuslar, askerî erkân, mülkiye ricali ve basın mensupları saraya gelerek halifeye tebriklerini sunmuşlardı.

Bunun dışında yabancı ülke temsilcileri ve gayrimüslim cemaatlerin ruhani liderleri gibi, halifenin bayramını kutlamak isteyen diğer kişiler içinse birinci gün 14.00 ilâ 18.00 arasında, ikinci ve üçüncü günlerde ise saat 10.00'dan 18.00'e kadar bayram günlerine özel bir defter açılarak mesajlar kabul edilmekteydi. Mülki ve askerî ricâl, Amerikan temsilcisi, İran sefiri, çeşitli yabancı sefaretlerin baş tercümanları, Süryani Kadim-Süryani Katolik Patrik Vekilleri, Hahambaşı Efendi, Ermeni Patrik Kaymakamı, Rum Patrikhanesi, Sensinot Meclisi Reisi Nikolais, Ermeni Katolik Patrikhanesi Ruhani Meclis Reisi ve diğer pek çok kişi de saraya gelerek tebriklerini özel deftere kaydetmişlerdi.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Georgeon, *Osmanlı'dan Cumhuriyete İstanbul'da Ramazan*, 164.

¹⁶⁹ *Vakit*, "Dünkü Kurban Bayramı Merasimi" (25 Temmuz 1923), 2.

¹⁷⁰ *Tanin*, "Dolmabahçe Sarayında" (23 Temmuz 1923), 1.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa ise 1923 yılı bayramını İzmir’de geçirdiğinden dolayı¹⁷¹ hem Lozan’ın imza günü hem de Kurban Bayramı dolayısıyla halifeye hitaben şöyle bir tebrik mesajı yayınlamıştı:

“Şanlı bir sulhun imza gününe müsadif olarak idrak ettiğimiz bayram dolayısıyla zat-ı akdes-i hazreti hilafetpenâhilerine en kalbi tebrikât-ı mahsusamı arz ve takdim ederim.

Gazi Mustafa Kemal¹⁷²”

1923 yılı Kurban Bayramı’nda son Halife Abdülmecid Efendi’nin katılımıyla yapılan törenler Osmanlı Hilafetinin son bayram alayı ve muayede (bayramlaşma) merasimi olacaktı. Çünkü halifelik makamı 1924 yılının ne Ramazan Bayramı’nı ne de Kurban Bayramı’nı görecek, 3 Mart 1924’te TBMM tarafından kaldırılacaktı. Diğer taraftan bu bayram törenleri bir başkent olarak İstanbul’un da şahitlik ettiği son merasimlerdi. Bundan sonra yeni merkez Ankara olacaktı. Fakat İstanbul’un aksine Ankara’daki bayram törenlerinde emperyal adetlerin devamı söz konusu bile olmayacaktı. Merkezi bir konuma sahip olmayan dinî bayramlar, gösterişten ve nümayişten uzak olacak şekilde bir süre daha devam edecek ve gittikçe silikleşerek ortadan kalkacaktır. Eski düzenin merkezi olan İstanbul’daysa bayramlar çeşitli mahalli makamlarda bir müddet daha kutlanacaktı.¹⁷³

İstanbul Valiliği bu törenlerinin yapıldığı noktalardan biridir. 1923 yılında bayramın birinci günü saat 10.00 ilâ 11.00 arasında gerçekleştirilecek törene İstanbul’da bulunan mebuslar gazete ilanları üzerinden davet edilmişti.¹⁷⁴ İstanbul’daki diğer bir kurum olan Hariciye Vekaleti İstanbul Murahhaslığı’nda da bayramın birinci günü öğleden sonra resmi kabul icra edilmişti. Fransız Fevkalade Komiser Vekili ve İngiliz Fevkalade Komiser Vekili, o dönem murahhaslık görevinde bulunan Adnan Adıvar Bey’i bizzat ziyaret ederek tebriklerini bildirmişlerdi. İstanbul’da bulunan diğer siyasi temsilciler de bazıları bizzat gelerek bazıları da kartlarını göndererek tebriklerini iletmişlerdi.

İstanbul Kumandanlığı makamı da resmî kabullerin gerçekleştirildiği bir diğer adrestir. İstanbul Valisi Ali Haydar Bey ile askerî ve mülki memurlar, ilmiye mensupları, ruhani reisler, yabancı elçiler ve çeşitli kurumların yöneticileri İstanbul Kumandanı Selahattin Adil Paşa’yı ziyaret ve bayram münasebetiyle tebrik etmişlerdi. Bu törenin ardından

¹⁷¹ Tahir Kodal, “Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 22/64 (2006), 228.

¹⁷² *Tevhid-i Efkâr*, “Mustafa Kemal Paşadan Halife Hazretlerine Sulh ve Bayram Tebrikatı” (25 Temmuz 1923), 1.

¹⁷³ Georgeon, *Osmanlı’dan Cumhuriyete İstanbul’da Ramazan*, 165.

¹⁷⁴ *Tevhid-i Efkâr*, “Yarınki Muayede” (23 Temmuz 1923), 2.

subaylar, kumandanlık dairesinin kabul salonunda toplanmışlar ve Selahattin Adil Paşa'yla bayramlaşmışlardı. Kumandan subaylarına sigara ikram etmiş ve onlarla özel olarak ilgilenmişti. Bu törenin ardından Beyazıt Meydanı'nda halka açık olarak bir askerî merasim de yapılmıştı. Kıtalar Beyazıt Meydanı'nda mitralyözleri taburların arkalarında olmak üzere mevki almışlardı. Selahattin Adil Paşa, maiyetindeki İstanbul Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye Heyeti ve Bahriye Kumandanı ve Erkân-ı Harbiyesi ile birlikte meydana gelerek askerleri teftiş etmişlerdi. Taburları "Bayramın Mübarek Olsun Asker" diye selamlayan kumandana, askerler de "Mübarek Olsun Paşa" diyerek mukabele etmişlerdi. Teftiş esnasında kumandanlık mızıkası da icrada bulunmuştu. Teftişin ardından Selahattin Adil Paşa, maiyeti ve hazır bulunan birçok Türk ve yabancı seyirciler önünde bando eşliğinde geçit töreni yapılmıştı.¹⁷⁵

Kurban Bayramı dolayısıyla Boğaziçi'nin her tarafı bayraklarla süslenmişti. Bazı hükûmet binalarında, vapur iskelelerinde bayraklardan ve çiçeklerden taklar yapılmıştı. Hatta o dönem İstanbul limanlarına demirlemiş bulunan İtalyan ve İngiliz gemileriyle bazı tarafsız ülkelere ait gemiler ön direklerine Türk Bayrağı çekmişlerdi.¹⁷⁶

Bayramlaşma merasimleri bazı sivil teşkilatların üyeleri arasında da bir araya gelmenin vesilesiydi. Cemiyet merkezlerinde buluşan azâlar bu yolla birliklerini kuvvetlendirirlerdi. Mesela 1923 bayramında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bayramın birinci günü merkez binasında, Talebe-i Hukuk Cemiyeti ise bayramın ikinci günü Darülfünun salonunda bayramlaşma töreni yapacağını ilan etmiş ve mensuplarını törene davet etmişti.¹⁷⁷

Bayramların en belirgin özelliklerinden biri de İstanbul'un çeşitli semtlerinde kurulan eğlence yerleriydi. Buralar lunapark-panayır formuna yakın bir şekilde dizayn edilmekte olup özellikle bayramlarda çocuklar için en ilgi çekici mekanların başında gelmekteydi. Ancak büyük oranda güvenlik ya da diğer konularda herhangi bir standart gözetilmeden kurulan bu yerler pek çok defa yaralanmalı veya ölümlü kazalara sebep olmaktaydı. Bu sebeple Polis Müdüriyeti bayram münasebetiyle dilekçe veren 150 salıncakçıya ruhsat vermiş fakat çocukların herhangi bir kazaya uğramamaları hususunda özenli davranmalarını şart koşmuştu.¹⁷⁸

¹⁷⁵ *Vakit*, "Dünkü Kurban Bayramı Merasimi", 2.

¹⁷⁶ *Vakit*, "Dünkü Kurban Bayramı Merasimi", 2.

¹⁷⁷ *Tevhid-i Efkâr*, "Bayramlaşma" (23 Temmuz 1923), 4.

¹⁷⁸ *Vakit*, "Bayram Salıncakçıları" (23 Temmuz 1923), 2.

2.2. Laikliğin İnşası Sürecinde Kurban Bayramları (1924-1930)

1924 yılı Kurban Bayramı, cumhuriyet ilan edildikten sonra yeni devletin kutladığı ilk Kurban Bayramı'ydı. Bu bayram hilafet makamının olmadığı, dini etkinliklerin kontrolü maksadıyla Diyanet İşleri Riyasetinin ihdas edildiği ve yeni rejimin laikliğe giden yolu döşemeye başladığı bir iklimde kutlanıyordu. Fakat henüz dinî alanın devlet eliyle dizaynı süreci tam manasıyla başlamadığı için dinin kamusal görünümünün somut örneklerine bu sene de yoğun bir şekilde rastlanmaktadır. Lozan sonrası kavuşulan barış dönemi sebebiyle bu bayram ekonomik darlık istisna edilirse evvelki yıllara göre kısmen de olsa daha huzurlu kutlanmaktaydı. Dinî coşku camilerde bu sene daha fazla olmuştu. Öyle ki tüm mabetler kapılara kadar dolmuş ve insanlar memleketin refahı ve huzuru için tekbirler getirip dualar etmişlerdi.¹⁷⁹

Bayram dolayısıyla İstanbul'da yapılacak merasimler şu şekilde gerçekleştirilecekti: İlk töreni, bayramın birinci günü sabah 8.30'da Fatih Belediye Dairesindeki memurların kendi aralarında yapacakları merasimdi. Ardından Belediye Başkanı ve müdürler sırasıyla saat 9.30'da valilikteki peşi sıra da İstanbul Kumandanlığındaki törene iştirak ederek 11.00'de belediyeye dönecekler ve iade-i ziyarette bulunacak olan Vali Raşit (Bigat) Bey'i bekleyeceklerdi. Saat 12.00'yle 13.30 arasında ise Belediye Başkanı Emin (Erkul) Bey ve diğer memurlar gelen tebrikleri kabul edeceklerdi.

Valilik'teki törende ise Vali Raşit Bey saat 11.00'e kadar özel davetlilerin tebriklerini kabul edecekti. Müteakiben 3. Kolordu Kumandanlığına ve ardından belediyeye iade-i ziyarette bulunacaktı. Valilikteki tören için mebuslar, üst düzey askerî erkan, ilmiye mensupları, müftü efendi, sivil toplum kuruluşlarının temsilcileri, ticaret odası üyeleri ile gazeteciler ve vekaletlerden temsilciler davet edilmişti.¹⁸⁰ Bu resmî kabul önde gelen memurlara davetiyeler gönderilerek duyurulsa da¹⁸¹ bazı milletvekillerine adresleri bilinmediği için davetiye gönderilememiş bu sebeple gazetelere ilan verilerek davette bulunulmuştu¹⁸²

¹⁷⁹ *Tevhid-i Efkâr*, "Kurban Bayramı İntibaatından: Babıalide Muayede ve Bayram Yerlerinde Çocuk Eğlenceleri" (17 Temmuz 1924), 1.

¹⁸⁰ *Cumhuriyet*, "Muayede Merasimi", 10 Temmuz 1924, 2.

¹⁸¹ *Cumhuriyet*, "Kurban Bayramında Yapılacak Resmi Kabul" (06 Temmuz 1924), 2; *Cumhuriyet*, "Muayede Merasimi" (12 Temmuz 1924), 3.

¹⁸² *Cumhuriyet*, "Muayede Merasimi", 12 Temmuz 1924, 3.

Bu akışa göre yapılan hazırlıklar çerçevesinde, bayramın birinci günü saat 9.00'da Bahriye Mızıkası ile bir Bahriye Müfrezesi valiliğin büyük kapısının içerisinde, bir polis kıtası da sağ tarafta mevki almışlardı. Büyük kapının dışında caddenin bir tarafını askerî müfreze diğer tarafını da bir jandarma müfrezesi dolduruyordu. Vilayet salonunun iki tarafındaysa belediye zabıtalrı yer alıyorlardı. 9.15'te gelen Vali ve 9.30'da gelen Şükrü Naili Paşa¹⁸³ mızıkanın çaldığı İstiklal Marşı'yla karşılanmışlardı. Vali Bey Vilayet Genel Meclisi salonunda tebrikleri kabul etmeye başlamıştı. Önce mebuslar sonra Şükrü Naili Paşa ve maiyeti¹⁸⁴ ardından Bahriye Kumandanı ve Liman Reisi, Hariciye Murahhası Nusret Bey, Şehremini, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye Azası, Mülkiye, Adliye Maliye, Maarif Müfettişleri, Darülfünun Heyeti, Halk Fırkası Erkânı, Meclis-i Vilayet ve Meclis İdare-i Vilayet Azası, Müdde-i Umumiler, Erkan-ı Müdiran-ı Vilayet ve Emanet, Müftü Efendi, muhtelif vekaletlere mensup müdirân, İstanbul Adliyesi Erkânı, Mekâtib-i Aliye Müdürleri, Matbuat Cemiyeti Azası ve Erkân-ı Matbuat, Hilal-i Ahmer namına Besim Ömer Paşa, Baro Heyeti, Ticaret Odası ve Birliği, Esnaf Cemiyetleri ve Cemiyât-ı Hayriye Murahhasları, Hamallar Cemiyeti namına Salih Reis ve 15 hamal, Vali Bey'e sırasıyla tebriklerini sunanlar arasındaydı. Tören için saat 10.45'te valiliğe gelen Büyük Millet Meclisi Reisi Fethi Bey¹⁸⁵, mızıka tarafından İstiklal Marşı çalınarak askerî törenle karşılanmıştı. Fethi Bey askerlerin bayramını tebrik etmiş askerler de teşekkür etmişlerdi. Fethi Bey'in saat 11.00'de buradan ayrılmasının ardından şirketlerin direktörleri ve cemaatlerin ruhani reisleri de valiliğe gelerek tebriklerini arz etmişlerdi.¹⁸⁶ Valilik, İstanbul'da tören protokolünün en detaylı uygulandığı ve katılımcı çeşitliliği açısından resmî erkânın en geniş manada buluştuğu noktaydı.

Resmî törenlerin bir diğer adresi olan 3. Kolordu Kumandanlığındaki törense Kurban Bayramı'nın birinci günü saat 10.30'da eski Harbiye Nezaretinin büyük salonunda tebriklerin kabulü ile başlayacaktı. Kumandanlık kapısında askerî kıtaların ve mızıka takımının eşlik ettiği karşılama töreni icra olunacaktı. Vali'nin saat 11.00'de yapacağı ziyaretin ardından kolordu kumandanı Harbiye Meydanı'nda (Beyazıt Meydanı) hazır bulunan askerlerin bayramlarını tebrik edecekti. İkinci günse kolordu kumandanı İstanbul'da bulunan askerî kurumlara iade-i ziyarette bulunarak bayramlaşacaktı. Bu

¹⁸³ Bkz. (Ek 5).

¹⁸⁴ Bkz. (Ek 8).

¹⁸⁵ Bkz. (Ek 5).

¹⁸⁶ *Cumhuriyet*, "Muayede Merasimi" (17 Temmuz 1924), 5.

arada askerî mızıka da bayram günlerinde askerî hastanelere giderek milli marşlar çalacak ve hasta askerleri eğlendirecekti. Bu bayramda kıtalara kavurmalı pilav ve helva verilmesi kararlaştırılmış geceleri ise askerî oyunlar ve eğlenceler tertip edilmek suretiyle ordu mensuplarının bayramı güzel geçirmeleri amaçlanmıştı.¹⁸⁷

1924 yılı Kurban Bayramı'nda İstanbul'da bu tip geniş çaplı ve teamüle uygun törenler yapılırken yeni Türkiye'nin başkenti olan Ankara'da basit bir program icra edilmiş, bayramlaşmalar protokol usulü terkedilerek devletle halkın buluştuğu merasimler biçiminde kutlanmaya başlamıştı. Bayramın ilk günü Gazi Paşa, Müdafaa-i Millîye Vekili Kazım (Karabekir) Paşa ile bayram namazını Hacı Bayram Veli Camii'nde kılması. Bu sırada Paşa'nın güzergahı boyunca asker, polis ve jandarma müfrezeleri mevki almıştı. Mustafa Kemal Paşa, cami çıkışı tören kıtasındaki askerlere hitaben “Merhaba Asker” ve “Bayramınız Mübarek Olsun” şeklinde selamlamıştı. Asker de mukabelede bulunmuştu. Bu arada 1924 yılı itibarıyla Cumhurbaşkanlığı ve resmî dairelerdeki törenlerin usulünde bir değişikliğe gidilmişti. Buna göre bayram kutlamalarında protokol usulü terk edilmiş; tebrik merasiminin Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde¹⁸⁸ yapılması uygulamasına geçilmişti. Bu durum Çankaya'da büyük kalabalıklar oluşmasına sebep olmuştu. Öyle ki kalabalık, saat 17.00 sularına kadar devam etmişti. Hatta kabul saatleri olan 15.00 ile 17.00 arasında Ankara'da binilecek bir otomobil bulmak bile imkânsız hale gelmiş, Çankaya yolu araçlardan geçilmez bir hal almıştı. Köşkün görevlileri gelenleri karşılarken cumhurbaşkanlığı maiyetindeki görevliler de ziyaretçilere yol göstermişlerdi. Ziyarete gelenler doğrudan Gazi Paşa'nın bulunduğu salona alınıyorlardı. Paşa kabul salonundaki bir kanepede oturuyor, gelen milletvekili¹⁸⁹ bakkal ya da mülazım her kim olursa olsun ayakta karşılıyor ve onlarla oturup konuşuyordu. Tebrikleri kabul ettikten sonra misafirlerine reçel, kahve ve şurup gibi ikramlarda bulunup öyle uğurluyordu.¹⁹⁰ Çankaya'da merasimler bu şekilde devam ederken Başvekil İsmet (İnönü) Paşa bu bayram tatili boyunca İzmir'de olacağından¹⁹¹ dolayı, Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım

¹⁸⁷ *Cumhuriyet*, “Kolordu Kumandanlığında Muayede Programı” (11 Temmuz 1924), 4.

¹⁸⁸ Bkz. (Ek 6).

¹⁸⁹ Bkz. (Ek 7).

¹⁹⁰ *Cumhuriyet*, “Ankara'da Bayram: Şehirde ve Gazinin Köşkünde” (17 Temmuz 1924), 1-2; *Vatan*, “Ankara'da Bayram Namazı ve Tebrikler” (17 Temmuz 1924), 1-2; *Vatan*, “Muayede Programı Yok” (11 Temmuz 1924), 1.

¹⁹¹ *Cumhuriyet*, “Kurban Bayramında Yapılacak Resmi Kabul”, 2.

Paşa bayramının ikinci günü saat 14.30'da Başvekalet dairesinde İsmet Paşa adına tebrikleri kabul edecekti. Vekillerse değişik saatlerde memurlarla bayramlaşacaklardı.¹⁹²

Cumhuriyete geçişle birlikte bahsedildiği şekliyle hükümet yetkililerinin odağında olduğu törenler devam ederken, özellikle 1924 yılından itibaren bu merasimlere yönelik itiraz sesleri de yükselmeye başlamıştı. Biçimi değişmekle birlikte aktarıldığı şekilde hükümet katında yapılmaya devam eden dinî bayram kutlamaları, bazı çevreler tarafından Osmanlı Ancien Regime'inin bir tortusu olarak görülmüştü. Bu çevreler eski devirlerde olduğu gibi dini temsil vasfına sahip iktidarların dinî bayramları kutlamalarının doğal olduğunu söylüyorlardı. Fakat onlara göre cumhuriyet ve demokrasi devrimi yapmış bir hükümetin bu tip törenler düzenlemesi, ifade edilen inkılapların tam manasıyla kavranamadığına bir işaretti. Söz konusu laik söylemin sahiplerine göre artık halkın olan bayramlar halka bırakılmalı ve hükümeti temsil makamında olan hiç kimse dinî bayram kutlamalarına dahil olmamalıdır.¹⁹³

İfade edilen eleştiriler gölgesinde resmi bayramlaşma merasimleri bir müddet daha yapılmaya devam edecekti. Bu süreçte üst düzey bürokrasi yanında örneğine pek rastlamadığımız bir şekilde İstanbul Polis Merkezi gibi kamu kurumları da gazetelere ilan vererek bayramın birinci günü polis müdüriyetinde bayramlaşılacağını duyurmuştu. Bunun yanında öğrenci dernekleri ve cemiyetlerse, mensupları arasında yapılacak bayramlaşma merasimleri için genellikle bayramın ikinci gününü tercih etmişlerdi. Edebiyat Fakültesi Talebe Derneği, Talebe-i Hukuk Cemiyeti ve Türk Ocağı gibi müesseseler tören yerini ve saatini gazete ilanlarıyla üyelerine duyurmuşlardı.¹⁹⁴ Yine muallimler cemiyeti de bayramlaşmak için bayramın ikinci gününü tercih etmişti.¹⁹⁵ Bu durum bayramlaşma törenlerinin her türlü kademedeki devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşları için önemli bir mesele olduğunu göstermektedir.

1924'te resmî merasimlerde formel olarak yaşanan dönüşümlere rağmen, İstanbul'daki tarihî bayram yerlerine gelenler uzun yıllardır devam eden görüntülere ve geleneksel eğlencelere bu sene de tanık olmuşlardı.¹⁹⁶ Tevhid-i Efkâr gazetesi modern eğlence

¹⁹² *İkdam*, "Ankara'da Bayram" (13 Temmuz 1924), 1.

¹⁹³ *Cumhuriyet*, "Bayram Nasıl Tes'id Edilir?" (07 Mayıs 1924), 4.

¹⁹⁴ *Tanin*, "Bayramlaşma" (13 Temmuz 1924), 1-2.

¹⁹⁵ *Cumhuriyet*, "Muayede" (13 Temmuz 1924), 3.

¹⁹⁶ Bkz. (Ek 8).

anlayışının buralara henüz sirayet edemeyişini ve ananevi adetlerin hala yaşıyor olmasını olumlu bir durum olarak sayfalarına taşımıştı.¹⁹⁷

Ancak bayram yerlerindeki eğlenceler gibi buralardaki eğlence aletlerinin bakımsızlığı ve kontrolsüzlüğü sebebiyle sık sık kazalar da değişmeyen durumların başında geliyordu. 1924 yılı Kurban Bayramı'nda yaşanan yaralanmalı ve ölümlü kazalardan bazıları şunlardı: Laleli Hamamı arkasında oturan Şakir isimli 18 yaşındaki genç Kadırga'daki bayram yerinde sallandığı kayık salıncağın demirinin kopması nedeniyle başı demire isabet etmiş ve olay yerinde hayatını kaybetmişti. Yine Kasımpaşa bayram yerinde Zehra adında 14 yaşındaki bir çocuk tahta salıncağın kırılması üzerine yere düşerek kol ve sol kulağından ağır yaralanmış bunun üzerine hastaneye nakledilmiştir.¹⁹⁸

Öte yandan bayram eğlencelerinin diğer türü de daha modern eğlence mekanlarının bulunduğu Beyoğlu, Taksim taraflarındaki barlar, Adalar, Florya ve bu gibi yerlerde yapılanlardı. *Tevhid-i Efkâr* gazetesi tarafından “Rusların enkaz-ı sefahati olan asrî mel’abegâhlar” yani eğlence yerleri olarak nitelendirilen bu mekanlar, yetişkinlerin hayli rağbet gösterdiği merkezlerdi. Bayram zamanı bu gibi yerlerde eğlenmek maksadıyla yapılan pek çok şeye eşlik eden bol içki tüketimi toplumsal düzeni alt üst eden bazı aşırılıklara kapı aralıyordu. Özellikle müskirat kanununda yapılan değişiklikler bu gelişmelere kaynaklık ediyor ve içkili mekanlarda daha önce görülmemiş yoğunlukların oluşmasına sebep oluyordu. Kanunda aleni sarhoşluğun yasak olmasına rağmen zamanla uygulamada yaşanan gevşeklikler sarhoşların rahatça sokakta gezmelerine nara ve tabanca atma adetlerini de ekliyordu. Yaşanan taşkınlıklar o denli artmıştı ki tramvay yolunda boylu boyunca yatıp kendinden geçmiş olanlar bile görülmeye başlanmıştı. Daha bayramın ilk günü polis müdüriyetine sarhoşluk dolayısıyla 50 kişi getirilmiş ve mahkemeye sevk edilmişlerdi. Bunların arasında on yaşında bir çocuğunda bulunması durumun vahametini gözler önüne seren göstergelerden biri olarak değerlendirilebilir.

Bazen sarhoşluk kamu gücüne mukavemete sebep olabiliyor hatta cinayete sebebiyet verecek raddelere gelebiliyordu. Bayramda Beykoz çayırında yaşanan bir hadise bu duruma örnek verilebilir: Beykoz'daki Alaaddin Efendi'nin kahvesi önüne iskemle atarak içki masası kuran 14 kişi Beykoz polisi tarafından tespit edilmişti. Polis meclisin dağıtılmasını istemişse de mukavemet görmüş hatta kendilerine sarhoşlar tarafından silah

¹⁹⁷ *Tevhid-i Efkâr*, “İstanbul Bu Sene Kurban Bayramını Nasıl Tesid Etti?” (17 Temmuz 1924), 4.

¹⁹⁸ *Tevhid-i Efkâr*, “Bayram Yerlerinde Kazalar” (17 Temmuz 1924), 4.

dahi çekilmişti. Ancak jandarma ekiplerinin de desteğiyle saldırganlar etkisiz hale getirilmişlerdi.¹⁹⁹

Bu yönüyle modern eğlence biçimleri bayramlarda vuku bulan suç miktarlarını arttırıcı tesire sahipti. Özellikle zabıta vukuatlarında bu dönemlerde yaralama olayları belirgin bir şekilde yükselmekteydi. Mesela 1924 yılının 13-16 Temmuz tarihleri arasında meydana gelen asayişsizlik olayları ve miktarları basına şu şekilde yansımıştı: Sirkat(hırsızlık) 32, yankesicilik 6, masâlih ahz ve gasp 3, yaralama 23, darp 24, fiili şen'i (ırza geçme vs.) 2, otomobil kazası 4, teşhir-i silah (silah gösterme) 6, dolandırıcılık 1, emniyeti suistimal 1, zaptiyeye hakaret 3, yangın 4, serserilik 1.²⁰⁰

1925 yılı ise doğu vilayetlerinde yaşanan ve rejim tarafından irticai bir hareket olarak değerlendirilen Şeyh Said İsyanı'nın yarattığı şok dalgasının etkisinde geçmiştir. Gücünü dinî iddiasından alan bu ayaklanma, iktidarcı bastırıldıktan sonra her türlü dinî faaliyetin sıkı sıkıya takip ve kontrol edilmesi konusunda devlete meşru bir zemin sağlamıştır.²⁰¹

Bu sebeple sonraki yıllar da dahil olmak üzere dini hayatın üzerinde bir otorite olarak devletin etkinliği daha fazla hissedilmiştir. Özellikle halkla temas kuracak ve halk üzerinde etkide bulunabilecek din görevlileri bu dönemden sonra sıkı bir kontrole tabi tutulmuştur. Camilerde vaaz verecek ve halkı irşat edecek hocaların Diyanet vasıtasıyla devlet tarafından isim isim belirlenmesi ve ancak onaydan geçtikten sonra kürsüye çıkabilmeleri bu sıkı kontrolün en açık göstergesidir.²⁰² Devletin odağının camilere ve din görevlilerine kayması elbette sebepsiz değildir. Rejimin laik politikalarına karşı gelişen refleksin özellikle camilerdeki din görevlilerinde vücut bulması dikkatleri buraya çeken ana unsurdur. Bu noktada kendi durumunu henüz herhangi bir muhalefete tahammül gösteremeyecek kadar hassas olarak değerlendiren rejim, istemediği sesleri kesmeyi çıkar yol olarak görmüştür. Örneğin Kayseri'nin Develi ilçesinde müftülük görevinde bulunan Numan Efendi isimli bir şahıs, fitrelerin Tayyare Cemiyetine bağışlanmasını öğütleyen yeni harfli ve resimli bir afişi cami kapısına yapıştırılmış görünce durumu şeriata aykırı bularak yırtmış. Hatta cemaate de bu yolda telkinlerde bulunmuş. Olayın öğrenilmesinin ardından müftü, yetkili makamlar tarafından görevinden azledilerek gözaltına

¹⁹⁹ *Tevhid-i Efkâr*, "Bayramda Mecnunane Sarhoşluklar" (17 Temmuz 1924), 4.

²⁰⁰ *Vatan*, "Bayramda Vukuat" (17 Temmuz 1924), 4.

²⁰¹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015), 136.

²⁰² BCA, 51,14.117.19; BCA, 51, 12.102.9.

alınmıştı.²⁰³ Şeyh Said İsyanı gibi büyük çaplı ayaklanmalar yanında çok sembolik kalan bu tip bir muhalif davranışın dahi bir müftünün görevden el çektilmesine sebep olması devletin reaksiyon hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir.

Dinî alanın bu şekilde gittikçe kontrol altına alındığı ve laiklik programının iyice tatbik edilmeye başlandığı 1925 yılında, doğal olarak 1924'te olduğu gibi resmî protokolün yer aldığı programlı bir tören düzenlenmemiştir. Hatta bu durum yeni başkent Ankara için de geçerlidir. Ankara'da 1925 yılı Kurban Bayramı'nda da önceki yılda olduğu gibi resmi maiyetin dahil olduğu bir tören yapılmaması kararlaştırılmıştı.²⁰⁴ Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa, Kurban Bayramı'nda yalnız hususi tebrikleşme icrasını uygun gördüğünden dolayı bayramın birinci günü öğleden sonra saat 15.00 ilâ 17.00 arasında TBMM merasim salonunda tebrikleri kabul etmişti. Önce İcra Vekilleri Heyeti ardından mebuslar Mustafa Kemal Paşa'ya tebriklerini arz ederek kendileriyle uzunca sohbette bulunmuşlardı. Burada tebrikleşme için gelen zabıtlar ve halktan pek çok kişi de Reisicumhur tarafından kabul edilmişti. Aynı saatlerde Çankaya Köşkü'nde de Latife Hanım kendisini ziyarete gelenlerin tebriklerini kabul etmişti.²⁰⁵

Kurban Bayramları devlet nezdinde hayli sade hatta silik bir biçimde geçirilmesine rağmen İstanbul'da halk arasında gayet renkli bir biçimde kutlanmaktaydı. Öyle ki 1925 yılı Kurban Bayramı'nda bayram yerlerinin kalabalığı hiç eksilmemiş eğlence alanları hınca hınç dolmuştu.²⁰⁶ Arife gününe kadar yağmurlu olan havaların bayramdan itibaren hayli sıcak seyretmeye başlaması ve yaklaşık 20-30 gün süren olumsuz hava şartlarının yerini güneşe bırakması İstanbul halkının kendini kırlara ve şehir harici yerlere atmasının en büyük sebebiydi. Her ağaç gölgesi ve Boğaziçi'nin serin sahilleri insanlarla dolmuştu. Anadolu sahilindeki gezme yerleri de olağanüstü kalabalıktı. Fenerbahçe arabaların, faytonların, otomobillerin ve rengarenk şemsiyeli hanımların oluşturduğu yoğunlukla en hareketli zamanlarından birini yaşamıştı. Öte yandan halkın bir kısmı da gezinti için adaları tercih etse de vapurlar yetersiz kalmıştı. Sıcakların başlaması deniz hayatını da başlatmış Florya ve Kalamış sahilleri insanlarla dolmuştu.²⁰⁷ Bu vatandaşların bayramını ilk tebrik edenlerden biri Tayyare Cemiyeti olmuştu. Cemiyetin "Cihan" adındaki ikinci uçağı bayramın ilk günü saat 10.00'da İstanbul semalarında halkı selamlamış ve uçaktan

²⁰³ Cemil Koçak, *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 39.

²⁰⁴ *Vakit*, "Kurban Bayramı" (29 Haziran 1925), 2.

²⁰⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, "Bayram Tebriki" (07 Temmuz 1925), 1.

²⁰⁶ *Cumhuriyet*, "Bayram Nasıl Geçti" (06 Temmuz 1925), 2.

²⁰⁷ *Vatan*, "Bayram ve Sıcaklar" (06 Temmuz 1925), 2.

kurumun bayram tebrikini içeren kağıtlar atılmıştı. Bu tebriknamelerde “Türk Tayyare Cemiyeti bayramı tebrik eder ve muhterem halkımızı müdafaa-i havaiyeye yardıma davet eyler” ifadeleri bulunmaktaydı.²⁰⁸

İstanbuluların bayram günlerindeki güzel havaları değerlendirmek için belli başlı seçeneklerinden biri de şehir içinde kurulan eğlence yerleriydi. Ancak buralarda kalabalıktan payına düşeni alıyordu.²⁰⁹ Cinci meydanı olarak da anılan Kadırga Meydanı eskiden beri her bayram en çok rağbet gören eğlence yerleri arasındadır. Burada kurulan çadırlarda büyük tiyatro kumpanyaları oyunlarını sergiler bu gösterilere de en çok çocuklar ilgi gösterilerdi. Tiyatro çadırlarının girişindeki bilet satıcılarından her biri farklı mevkiler için düzenlenmiş renkli biletler, 10-15 kuruş gibi bir paraya satın alınarak içeri girilirdi. Birinci mevkidekiler için oturak verilir diğerleri ise oyunu ayakta seyrederlerdi. Müziğin eşlik ettiği danslar ve kantoların ne kadar beğenildiği izleyenlerin alkışlarından anlaşılabilirdi. Tiyatro çadırlarının yanında komedi gösterileri sahnesi ve diğer tarafta kayık salıncaklar bu meydandaki eğlenceliklerden diğerleriydi. Kimileri bu şekilde vakit geçirirken bazı çocuklarında toplu halde “Mustafa Kemal Paşa Mustafa Kemal Paşa ikbalin parlak olsun ordunla binler yaşa” diye marşlar söylediğine şahit olunabilirdi.²¹⁰

Bu bayram neşesi farklı vilayetlerdeki vatandaşlar için de İstanbul’u bir cazibe merkezi haline getirmekteydi. Bayramı bir gezinti fırsatı olarak değerlendirmek isteyen pek çok seyahat kafilesi Edirne, Bursa ve İzmir gibi şehirlerden İstanbul’a gelmekteydi. Bu gezintilere bazı kuruluşlar ev sahipliği yapmaktaydı. Mesela 80 kişinin dahil olduğu Bursa kafilesinin gezintisini Türk Ocağı tertip etmişti. Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin düzenlediği İzmir kafilesinin gezisine İzmir mebusu Mustafa Necati ve Osmanzade Hamdi Beyler başkanlık etmişlerdi. 180 kişiden oluşan bu grubun içerisinde Hilal-i Ahmer İzmir Şubesi Reisi Hüsnü ve Doktor Sükuti Beyler, Ticaret ve Sanayi Odasından Refik, belediye azasından Vehbi, Türk Ticaret Birliği adına Kâtib-i Umumi Turgut Bey, Tilkilik Gençler Birliğinden ve Karşıyaka İdman Yurdundan birçok genç, Türk Ocağı adına Müdür Mithat Bey ve İzmir’de çıkan gazetelerden temsilciler bulunmaktaydı. Kadıköy açıklarında demirlemiş Mersin vapuruyla gelen bu heyeti, İzmir mebusu Şükrü Kaya ve Prag elçisi Vasıf Bey’ler istimbotta vapura giderek karşılamışlardı. Şükrü ve Vasıf Beyler vapurdaki askerî mızıka tarafından İzmir Marşı çalınarak karşılanmışlardı.

²⁰⁸ *Cumhuriyet*, “Bayram Nasıl Geçti”, 2.

²⁰⁹ *Son Saat*, “Bayram Günlerini Nasıl Geçirdiniz?” (02 Temmuz 1925), 1-2.

²¹⁰ Orhan İhsan, “Cinci Meydanında Bayram Eğlenceleri”, *Hilal-i Ahmer* (03 Temmuz 1925), 2.

Bayramın üçüncü günü İzmirli, Edirneli ve Bursalı misafirler şerefine Türk Ocağında bir çay ziyafeti verilmişti. Bu ziyafette İstanbul Türk Ocağı Başkanı Selahattin, İzmir Mebusu Necati ve Ağaoğlu Ahmet Beyler birer konuşma yapmışlardı. İstanbul'a bayramda yurtdışından da ziyaretçiler gelmekteydi. Cuma sabahı Piyerloti vapuruyla 167 yabancı gelmişti. Bunlar arasında Fransız asilzadelerinden Piyerdolan ve Belçika Hariciyesinden Mösyö Brenave de mevcuttu.²¹¹

1926 yılıysa halk arasında ekonomik bunalımların ve art arda yapılan radikal devrimlerin yarattığı huzursuzluğun hâkim olduğu bir zaman dilimini temsil ediyordu.²¹² Doğal olarak Kurban Bayramı da bu yıl pek sönük geçmişti. Dönemin basını tarafından da tatsız, telaşlı ve heyecansız bir şekilde yaşandığı aktarılan Kurban Bayramı'nın, bunaltan sıcak ve özellikle pahalılık sebebiyle normal günlerden farkı hissedilmiyordu. İktisadi darboğaz vurguncuların da ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Mesela Kurban Bayramlarında buza olan talebin artması dolayısıyla, bazı satıcıların stokçuluğa başlayarak pahalılık yaratmak suretiyle vurgunculuk yapmaları bu duruma bir örnektir. Neyse ki İstanbul Şehremaneti bu durumun engellenmesi için gerekli tedbirler üzerinde çalışmış ve karaborsacılar hakkında takibata girişmişti. Emanete ait buz fabrikası ile bozulan makineleri tamir edilerek devreye alınmış Tahtakale Buz Fabrikası İstanbul için günde 70 ton buz üreterek şehrin ihtiyacını gidermeye başlamıştı.²¹³

Bu tür ekonomik sıkıntılara bir de Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik olarak hazırlanan suikast planlarının bayramdan kısa bir süre önce ortaya çıkarılması eklenince, 1926 yılı Kurban Bayramı İzmir Suikastı olarak bilinen bu sansasyonel meselenin gölgesinde gelmiş ve geçmişti.²¹⁴ Sanıklarının büyük çoğunluğunu İttihatçı erkânın teşkil ettiği suikast meselesinin gündemde olduğu bu bayramda dönemin gazetelerine de yansıyan manidar bir olay yaşandı. Türkistan'ın bağımsızlığı için Ruslara karşı mücadele verirken 1922 yılı Kurban Bayramı'nın ilk gününde şehadete eren Enver Paşa için vefatının 4. yıldönümü olan 1926 yılı Kurban Bayramı'nın ilk gününde Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camii'nde öğle namazının ardından bir mevlit programı organize edilmişti.²¹⁵ İttihatçıların önde gelen isimlerinden Enver Paşa'nın, İttihatçı kadronun İstiklal

²¹¹ *Cumhuriyet*, "Bayram Nasıl Geçti", 2.

²¹² Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018), 214.

²¹³ *Son Saat*, "Buz Meselesi" (07 Haziran 1926), 1; *Son Saat*, "Buz Buhranı Yok mu?" (08 Haziran 1926), 1; *Son Saat*, "Buz Meselesi" (17 Haziran 1926), 3.

²¹⁴ *Cumhuriyet*, "Bu Bayramda Geçti" (25 Haziran 1926), 3.

²¹⁵ *Cumhuriyet*, "Mevlid-i Nebevi" (17 Haziran 1926), 5.

Mahkemeleri önüne çıkarılarak tasfiye edildiği kritik bir dönemde bu şekilde anılması manidardır.

Bu olumsuz ekonomik ve siyasi iklime rağmen bayram günlerini eğlenceyle geçirenler de yok değildi. Mesela Üsküdar yeni eğlence anlayışlarını benimseyerek 1926'da en çok değişen semt olarak öne çıkmıştı. Bu bayramda dans adeti Üsküdar'a da girmiş hatta bayramın dördüncü akşamı ilk defa bir balo verilmişti. Bayramın ikinci günü Üsküdar İdman Ocağı tarafından düzenlenen bir etkinlikte dans furyası yine kendini göstermiş ve ağır parçalar çalmak üzere getirilen orkestra halkın isteği üzerine caz türünde icrada bulunmuştu. Öyle ki bu eğlenceye katılanlar, saat 14.00'ten başlayarak gece saat 2.00'ye kadar on iki saat dans etmişlerdi. Şehrin birçok semtinde açılan dans salonları da gece ve gündüz hıncahınç dolmuştu. Bayram yerlerinde göze çarpan tenhaliğin en önemli sebeplerinden biri olarak küçük kız ve erkek çocukların salıncakları bırakıp bu dans salonlarına akın etmeleri gösterilmiştir. Zira bayram yerleri çocukların özel günlerde tercih ettiği öncelikli mekanlar arasında olsa da buralardaki eğlence araçlarından kaynaklanan kazalar çok defa yaralanmalara ya da ölümlere sebep olmaktaydı. Hatta bu kazaların olmadığı bir bayram neredeyse yok gibidir. 1926 yılında da durum bu şekilde cereyan etmişti. Bir bayram yerinde eğlence arabasının kırılması sonucu arabadan düşen 6 yaşındaki bir çocuk yaralanmış; Kumkapı bayram yerinde attan düşen 10 yaşındaki bir çocuk atın kendisini sürüklemesi nedeniyle hastaneye kaldırılmasına rağmen vefat etmişti. Diğer bir bayram yerinde telden kayan bir kız çocuğu yaralanmıştı.²¹⁶

Öte yandan bu yıl da bayramlaşma merasimi yapıldığına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Zaten önceki yıllarda dînî bayramların resmi protokolden çıkarılmasıyla bu tür törenler büyük oranda ortadan kalkmıştı. Ancak sivil kuruluşlar bayramlaşma törenleri kendi içlerinde bir gelenek olarak sürdürmüştü. Cemiyetler bu yıl, mensuplarıyla bayramlaşmak için genellikle bayramın ikinci gününü tercih etmişti. Bu kapsamda İstanbul Muallimler Birliği saat 14.00-17.00 arasında, Üsküdar Muallimler Birliği saat 10.00-13.00 arasında ve Türk Ocağı ise saat 15.00'ten itibaren tüm arkadaşlarını cemiyet merkezlerine davet ediyorlardı.²¹⁷

²¹⁶ *Cumhuriyet*, "Bu Bayramda Geçti", 3.

²¹⁷ *Cumhuriyet*, "Bayramlaşma" (20 Haziran 1926), 4.

1927 Kurban Bayramı'nın yaz günlerine denk gelmiş bu da bayram yerlerinin dolmasını sağlamıştı.²¹⁸ Çocuklar genellikle Şemsipaşa²¹⁹ Kumkapı, Cinci Meydanı (Kadırga), Aksaray'ın Şekerci Sokağı ve İhlamur gibi bazı yerlerde kurulan salıncak ve atlıkarıncalara rağbet etmişlerdi.²²⁰ Üsküdar'daki Şemsipaşa Meydanlığı bu bayramın en kalabalık yerlerinden biriydi. Atlı karıncalar ve dönme dolaplar boş kalmıyor serin serin esen hava insanların neşesini arttırıyordu. Kızlar da bu bayramda halkın akın ettiği yerler arasındaydı. İnsanlar neşeli ve muhabbetli bir ortamda yemek pişirip çay demliyorlardı. Kimileri gramofon çalarak dans etmekte kimileri ise şarkı söyleyerek eğlenmekteydi. Sıcak yaz günlerinde biralarını içerek eğlenenlere de rastlanmaktaydı.²²¹

Yaz aylarına denk gelen bayram günleri İstanbullular için daha neşeli ve eğlenceli geçmiştir. 1927 yılı bayram tatili de böyleydi. Pek çok İstanbullu bayramı Boğaziçi'nin mesire yerleriyle Adalar'da geçirmiş, hali vakti yerinde olanlarsa Polonezköy gibi daha uzakça yerlere gitmişlerdi.²²²

Şehremaneti bayram dolayısıyla bayram yerlerinde ve meydanlarda atlı karınca, kayık salıncağı, kayma tel ve Rus dolabı gibi eğlence aletlerinin miktarını sınırlamış ve bu aletlerin başında çoluk çocuk bulundurulmasını da yasaklamıştı. Zabıta memurları bayram yerlerini teftiş ederek bu tür tehlikeli eğlence aletlerinin başında yetişkin kişilerin bulunup bulunmadığı kontrol edilecekti. Arazözler ise çocukların sağlığını korumak için sabah ve akşam saatlerinde bayram yerlerine sulayacaklardı.²²³

Eğlence yerlerinde alınan önlemlere rağmen kazalar önlenememiş, 1927 yılında da yaralanan çocuklar olmuştu. Mesela Unkapanı'ndaki Fil Yokuşu Sokağı'nda oturan kömür amelesinden Kerim isimli yaşı belirtilmeyen bir vatandaş Unkapanı'nda kurulmuş salıncaklara binmesinin ardından dengesini kaybederek düşmüş ve ağır yaralanmıştı. Yine 9 yaşlarında Mahmure adındaki bir kız çocuğu Şehremini'de Saray Meydanı'ndaki kayık salıncaklarda sallanırken düşerek yaralanmıştı. Darüşşafaka Mektebi talebesinden

²¹⁸ Bkz. (Ek 12).

²¹⁹ Bkz. (Ek 13).

²²⁰ *Milliyet*, "Nihayet Kurban Bayramı da Geldi Geçti" (14 Haziran 1927), 1-2; *Cumhuriyet* (14 Haziran 1927), 1.

²²¹ *Cumhuriyet*, "Dört Günlük Tatilden Sonra İş Başına Avdet" (14 Haziran 1927), 1; Osman Cemal Kaygılı, "Kimsesizlik", *Cumhuriyet* (14 Haziran 1927), 2.

²²² *Milliyet*, "Nihayet Kurban Bayramı da Geldi Geçti", 1-2; *Cumhuriyet*, 1.

²²³ *Son Saat*, "Bayramda Çocuk Eğlenceleri" (10 Haziran 1927), 2.

27 numaralı Niyazi Efendi, Bahri isminde bir şahsın kayık salıncaklarında sallanırken yere düşmüş ve sol gözünden ağır surette yaralanmıştı.²²⁴

Resmî merasimler yalnızca Cumhuriyet Bayramı'na münhasır kılındığından bu bayramda da valilikte bir bayramlaşma töreni icra edilmemişti. Vali Süleyman Bey sadece kişisel tebrikte bulunanları ikametgâhında kabul etmiş, Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa da benzer şekilde davranmıştı. Cumhuriyet Halk Fırkasının da bayramlaşma merasimi bayramın ilk günü yapılmıştı. Vali Süleyman Sami (Kepenek), Şehremini Muhittin (Üstündağ) ve Bahriye Kumandanı Mehmet Ali (Ülgen) beylerle diğer bazı kişiler fırka müfettişliğine ziyaretlerde bulunmuşlardı.²²⁵

Diğer taraftan İstanbul Valiliği, Şehremaneti, Türk Ocağı ve Halk Fırkası Reiscumhur Mustafa Kemal Paşa'ya bir bayram tebriki telgrafı göndermişler ve telgraflara teşekkür cevabı almışlardı.²²⁶ Dinî bayramların gittikçe protokolden elenmeleri sebebiyle ileriki yıllarda Mustafa Kemal Paşa tarafından bu tür tebrik telgraflarına da cevap verilmediğini göreceğiz.

Cumhuriyet Halk Fırkası Müfettişliği, Mahmutpaşa ve Sultanahmet nahiye merkezleri, Göztepe ve Erenköy Ocakları gibi cemiyetler bu yıl da bayramlaşmak maksadıyla mensuplarını şubelere davet etmişti. Yine Türk Ocakları ikinci gün, Muallimler Birliği ve Muallim Mektepleri Mezunları Cemiyeti üçüncü gün bayramlaşma töreni yapacaklarını duyurmuşlardı.²²⁷

1928 yılı ise din-devlet ilişkilerinin kazandığı boyut bağlamında Cumhuriyet tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır. Yönetici elitlerin, modern ve laik devlet nosyonuna dayanan planlarını hayata geçirebilmek için 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması ile başlattıkları süreç, 1928'in 11 Nisan'ında kabul edilen Anayasa değişikliğiyle yeni bir aşamaya gelmişti. Zira böyle bir amaca ulaşmanın yolu, öncelikle devleti bütünüyle tanımlayan ve şekillendiren anayasanın maksada hizmet edecek şekilde değiştirilmesinden geçmekteydi. Çünkü o dönem câri anayasa olan 1924 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, mevcut şekliyle ifade edilen politikaya uygun değildi. Mesela bu anayasa 2. maddesinde "Türkiye Devletinin dini, Din-i İslâmdır" şeklinde bir tanımlama yapıyordu. Yine 16. maddesinde mebusluğa, 38. maddesinde de cumhurbaşkanlığına seçilenlerin yemin

²²⁴ *Cumhuriyet*, "Bayram Yerlerindeki Kazalar" (14 Haziran 1927), 2.

²²⁵ *Milliyet*, "Nihayet Kurban Bayramı da Geldi Geçti", 1-2.

²²⁶ *Cumhuriyet*, "İstanbul'un Reiscumhur Hazretlerine Tebrikatı" (14 Haziran 1927), 3.

²²⁷ *Milliyet*, "Cemiyetlerde Bayramlaşma" (10 Haziran 1927), 4.

ederken “vallahı” ibaresini kullanmalarını şart koşuyordu. Öte yandan 26. maddesinde ise Büyük Millet Meclisi’ne “ahkâm-ı şer’iye’nin tenfizi” yani şeriat hükümlerinin yerine getirilmesi vazifesini yüklüyordu. Din ile devlet arasındaki sıkı ilişkiyi kuran bu yapıdaki değişiklikler, yukarıda ifade edilen maddelerin Kurban Bayramı’na yaklaşık 1,5 ay kala yeniden düzenlenerek her türlü dinsel unsurdan arındırılmasıyla laik devlet hedefinin yeni bir adımını teşkil etmişti. İşte bu sebeple 1928 yılı Kurban Bayramı da İslam’ın bir devlet dini olmaktan çıkarıldığı 11 Nisan’dan sonra kutlanan ilk dinî bayramdır.²²⁸

Alınan kararların hemen uygulanması beklenemezdi ve nitekim Cumhuriyet Halk Fırkasının merkez ve teşkilatlarında bayramlaşma etkinlikleri de yapılmaya devam etmişti. Üstelik Cumhuriyet Halk Fırkasının 31 Mayıs 1928 Perşembe günü saat 14.00’ten 16.00’ya kadar kendi merkezinde bir bayramlaşma programı icra edeceği basında da ilan edilmişti. Aynı ilanda Cumhuriyet Halk Fırkası Mahmutpaşa nahiye merkezi üyeleri arasında bayramın ikinci günü saat 13.00’te bayramlaşma merasimi icra olunacağı duyurulmuştu.²²⁹

1929 yılı Kurban Bayramı’nda mesireler, kırlar, adalar, sinemalar ve diğer bütün eğlence yerleri büyük bir insan kalabalığıyla dolup taşmıştı. Çocuklar için Karagümrük ve Aksaray gibi çeşitli bayram yerlerinde²³⁰ eğlenceler hazırlanmış tahtadan uçaklar, vapurlar, trenler, salıncaklar ve atlı karıncalar yapılmıştı. Hatta bazı bayram yerlerine seyyar tiyatro ve hayvanat bahçesi de kurulmuştu. Bayramın ikinci günü biraz yağmur yağsa da çok sürmeden hava tekrar açılmıştı. Matbuat cemiyeti de Heybeliada vapuruyla bir gezi düzenleyerek basın mensuplarının ve ailelerinin güzel bir bayram geçirmesini sağlamıştı. Aralarında Nizamettin Nazif (Tepedelenlioğlu), Halit Fahri (Ozansoy), Ömer Rıza (Doğrul), Mümtaz Faik (Fenik), Hamdullah Suphi (Tanrıöver) gibi isimlerinde bulunduğu gazeteciler, geç vakte kadar dans ederek eğlenmişlerdi.²³¹

1929’da da hiçbir resmi tebrik töreni icra edilmemişti. Fakat Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği’nden yapılan bilgilendirmeye göre sadece Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa²³² bayramın birinci günü saat 16.00-17.00 arasında Millet Meclisindeki makamında,

²²⁸ Ahmet Demirel, *Tek Partinin İktidarı Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 107.

²²⁹ *Cumhuriyet*, “Kurbanlık Koyunlar” (30 Mayıs 1928), 5.

²³⁰ Bkz. (Ek 16).

²³¹ *İkdam*, “Kurban Bayramı Güzel ve Neş’eli Geçti” (24 Mayıs 1929), 1; *Son Saat*, “İstanbul’a Bir Nazar Gazetecilerin Tenezzühü” (24 Mayıs 1929), 3; *Hilal-i Ahmer*, “Bayramın İkinci Günü” (22 Mayıs 1929), 2.

²³² Bkz. (Ek 17).

bayram tebriklerini arz eden meclis başkanı, başvekil, heyet-i vekile azaları, mebuslar, erkan-ı askerîye ve hükûmet erkanı gibi devlet ricâlini kabul edecekti.²³³

1930 Kurban Bayramı güzel bir bahar gününe tesadûf etmişti. Dışarı çıkan insanların oluşturduğu yoğunluktan dolayı tramvay ve vapur hatlarına ilaveler yapılmış sefer saatleri gece 01.00'e kadar uzatılmıştı. Şirket-i Hayriye bayramın ikinci, üçüncü ve dördüncü günleri için fazladan vapur seferleri planlamıştı. İkinci gün havanın bozulmasından dolayı bayram eğlenceleri kapalı mekanlara taşınsa da üçüncü ve dördüncü gün yine temiz ve açık bir hava kendini göstermişti. İstanbul halkı bu güzel havayı şehrin muhtelif yerlerinde hazırlanan bayram alanlarında ve meydanlarda eğlenerek değerlendirmişti. Bayram yerleri kahkaha, gramofon ve müzik sesleriyle coşkun, kırlarsa insanlarla dopdoluydu.²³⁴ Öte yandan spor müsabakaları da bayramda devam eden etkinlikler arasındaydı. İstanbul'da bulunan Macar futbolcular bayramın ilk günü Galatasaray'la, ikinci günü Beşiktaş'la ve dördüncü günü de Fenerbahçe'yle maç yapacaklardı.²³⁵

Bu yıl da artık adet olduğu üzere İstanbul'da herhangi bir resmî tören icra edilmedi. Ankara'daysa Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği'nden 5 Mayıs 1930'da yapılan tebliğe göre bir program takip edildi.²³⁶ Belirtilen program çerçevesinde Mustafa Kemal Paşa bayramın birinci günü saat 15.00'te meclise gelerek özel salonda bayram tebriklerini kabul etti. Meclis Başkanı Kazım (Karabekir), Başvekil İsmet (İnönü), Erkânı Harbiye Reisi Fevzi (Çakmak),²³⁷ vekiller ve mebuslarla çeşitli kurumların müdürleri ve diğer devlet erkanı törene iştirak edenler arasındaydı.²³⁸ Ankara dışında bulunanlardan da devletin zirvesine tebriklerini iletmek isteyenler oluyordu. Bu vatandaşlar ilgili makama telgraf göndermek yoluna başvuruyorlardı. Ancak sayıları hayli fazla olan bu telgraflara tek tek cevap verme imkânı olmadığından Anadolu Ajansı vasıtasıyla toplu bir teşekkür yayınlanarak mukabelede bulunuluyordu. 1930 yılı Kurban Bayramı'nda Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa ve Erkanı Harbiye Reisi Fevzi Paşa bu usulü takip etmişlerdi.²³⁹

²³³ *İkdam*, "Bugün Bayram", 1; *Milliyet*, "Vilayette Daireler Tatil" (20 Mayıs 1929), 3; *Son Saat*, "Gazi Hazretlerini Ziyaret ve Tebrikât" (20 Mayıs 1929), 1; *İkdam*, "Kurban Bayramı Güzel ve Neş'eli Geçti", 1.

²³⁴ *Milliyet*, "Kurban Bayramı", 09 Mayıs 1930, 1; *Cumhuriyet*, "Bayram Günleri Neş'eli Geçti" (13 Mayıs 1930), 2; *Milliyet*, "Bayramda Neler Oldu?" (13 Mayıs 1930), 1.

²³⁵ *Milliyet*, "Bayram Maçları" (09 Mayıs 1930), 3.

²³⁶ *Vakit*, "Gazi Hz." (06 Mayıs 1930), 1.

²³⁷ *Politika*, "Gazi Hazretleri Tebrikâtı Kabul Ettiler" (13 Mayıs 1930), 3; *Vakit*, "Ankarada Bayram Tebrikleri" (13 Mayıs 1930), 2.

²³⁸ Bkz. (Ek 21).

²³⁹ "Tebrikâta Cevap" (14 Mayıs 1930), 1.

2.3. Laik Müesses Nizam ve Kurban Bayramları (1931-1938)

1923'ten 1931 tarihine gelene kadar geçen zaman içinde yeni rejim suikastlar, isyanlar ve karşı devrim hareketleri gibi sınavlardan geçmiş pek çok inkılap yapmanın yanında başarısız çok partili demokrasi girişimlerini tecrübe etmiştir. Bu serencam içerisinde iktidarını korumayı başaran tek parti idaresi, 1931 yılında alacağı kararlarla 1923-1930 döneminden niteliksel olarak farklılaşarak hem kurumsal yapısını hem de Türkiye'nin kamusal hayatını belirleyecek önemli girişimlerde bulunacaktır.²⁴⁰ Bu süreçte Cumhuriyet Halk Fırkasının 3. Büyük Kongresi bir dönüm noktasını ifade etmektedir. 10-18 Mayıs 1931 tarihlerinde düzenlenen kongrenin en büyük özelliği partiye yeni bir yön verecek kararların alınmasıdır. Özellikle ileride anayasal olarak devletin esasları kabul edilecek olan Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık ilkelerinin ilk defa bu kongrede CHF'nin ana vasıfları olarak sayılması bu yeni istikametinin en büyük göstergesiydi.²⁴¹ Zikredilen vasıflar arasında yer alan ve dinin kamusal hayattaki yeri üzerinde belirleyici olan laiklik ise şu şekilde açıklanıyordu:

“Fırka, devlet idaresinde bütün kanunların, nizamların ve usullerin ilim ve fenlerin muasır medeniyete temin ettiği esas ve şekillere ve dünya ihtiyaçlarına göre yapılmasını ve tatbik edilmesini prensip kabul etmiştir.

Din telakkisi vicdani olduğundan Fırka, din fikirlerini devlet ve dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutmayı milletimizin terakkide başlıca muvaffakiyet amili görür.”²⁴²

Kongrede laikliğin bu şekilde adeta merkez ilke olarak yerleşmesi, devletin dinin iktidarına karşı kendi iktidarını sağlamlaştırma çabasının en büyük sembolü olmuştur.²⁴³

Uzun yıllardır fiilen tatbik edilmekle beraber 1931 yılında itibaren nakledilen satırlardaki şekliyle resmen tarif edilen laiklik ilkesi, devlet politikalarına da hızlı bir biçimde doğrudan yansımıştır. Örneğin Mustafa Kemal Paşa 1931 yılı Ramazan Bayramı'ndan kısa bir süre önce yurt gezisine çıkmıştı. Gezi devam ederken 19 Şubat tarihinde Konya'da bulundukları sırada Paşa'nın Özel Kalem Müdürü Hasan Rıza Soyak, bazı direktifleri iletme için Çankaya köşküne şifreli bir telgraf²⁴⁴ göndermiş ve orada şu ifadelerle yer vermişti:

²⁴⁰ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*, 317-318.

²⁴¹ Yılmaz Gülcan, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 175;177.

²⁴² “C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931” (Devlet Matbaası, 1931), 30.

²⁴³ Deniz Parlak, *Laikleşme Sürecinde Camiler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 251.

²⁴⁴ Belge sureti için Bkz. (Ek 22)

“Reisicumhur Hazretleri dinî bayramlara fazla bir mevki vermemek için vâkî olan tebrikata cevap vermemeyi tercih buyurmuşlardır. Kemâl-i t’âzimle arzederim.”²⁴⁵

Telgrafta geçen “dinî bayramlara fazla bir mevki vermemek” ifadesinden de anlaşıldığı üzere cumhurbaşkanı, bu bayramların toplumdaki konumunu tahkim etmemek ve devlet kademelerinde itibar edilen günler olmaktan çıkarmak amacını güden bir yaklaşım benimsenmişti. Bu sebeple 1931 yılı dinî bayramların tören ve tebrik yönüyle tamamen devlet gündeminden çıkarıldığı bir yıl olarak kabul edilmelidir. Cumhurbaşkanı vasfıyla Mustafa Kemal Paşa’nın dinî bayram tebriklerine cevap dahi vermek istememesinin asıl sebebinin kongrede benimsenerek radikal bir biçimde uygulanan laiklik ilkesi olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Öte yandan parti vasfı olarak kongre kararları arasında yer alan laiklik, partinin de her türlü dinî eylem ve faaliyetten arınmasına gerekçe teşkil etmiştir. Öyle ki Cumhurbaşkanı’nın bu tavırla birlikte o döneme kadar bayramlaşma programları icra eden Cumhuriyet Halk Fırkası teşkilatları da 1933 yılından itibaren herhangi bir bayramlaşma töreni yapmamaya başlayacaktı. Fakat Kurban Bayramlarında fırkadaki bayramlaşma törenlerinin 1933 yılına kadar devam etmesi Cumhurbaşkanlığı makamına göre partinin bu sürece daha yavaş uyum sağladığını göstermektedir.

Kurban Bayramlarının halk nezdinde yarattığı gündemse bundan çok farklıydı. 28 Nisan’a denk gelen 1931 yılı Kurban Bayramı güneşli bir havayla başlamıştı. Bu sebeple halk açık alanlara ve kırlara akın etmişti. Adalar’daki ve Boğaziçi’ndeki mesire yerleriyle birlikte tüm sinema salonları da dolmuştu. Bayramın ikinci günü hava bulutlanmış ve aralıklarla uzun müddet yağmur yağmıştı. Gazeteciler Cemiyetinin her bayram düzenlediği vapur gezileri bu kötü hava koşulları sebebiyle bu sene pek neşeli geçmemişti. Ancak bayramın üçüncü ve dördüncü günü tekrar bir bahar havasının hâkim olmasıyla bayram neşesi devam etmişti.²⁴⁶ Önceki yıl koyulan salıncak yasağıyla ilgili olarak belediyeye pek çok müracaat olunca bu yasak kaldırılmış ve kazaya meydan vermemek için gerekli tedbirlerin alınması kaydıyla salıncak kurulmasına müsaade edilmişti.²⁴⁷

Öte yandan her bayramda bazı asayiş meseleleri vuku bulduğu gibi ilginç cinnet haberleri de basından göze çarpan vakalar arasında yer almaktaydı. 22 Nisan 1931 tarihli

²⁴⁵ Murat Bardakçı, “Atatürk’ün 1931’deki Bilinmeyen Bir Kararı: ‘Gönderilen Bayram Tebriklerine Artık Cevap Vermeyeceğim!’”, *Habertürk* (11 Ağustos 2019).

²⁴⁶ *Milliyet*, “Bayram Neş’eli Geçti” (02 Mayıs 1931), 2; *Cumhuriyet*, “Kurban Bayramı” (02 Mayıs 1931), 2.

²⁴⁷ *Milliyet*, “Bayram Yerleri” (23 Nisan 1931), 3.

Cumhuriyet gazetesinin haberine göre genç bir kız kendisine bayramlık manto alınmadığı için canına kıymaya teşebbüs etmişti. Habere göre Davutpaşa'daki Helvacı Tahsin Sokağı'nda oturan Kâmil Bey'in kızı Remziye Hanım kendisine manto alınmamasından dolayı çok üzölmüş ve tentürdiyot içerek intihar etmeye çalışmıştı ancak yakınlarının yetişmesi sonucu kurtarılmıştı.²⁴⁸

1932 yılı kışının uzun sürmüştü ve bu durum hem Ramazan hem de Kurban Bayramı'nı etkilemişti. Kurban Bayramı'nın ilk günü lodosla güçlenen yağmurlu hava yerini ikinci gün güneşli ve açık havaya bırakınca İstanbulluların klasik bayram rutini başlamıştı. Boğaz'a, Adalar'a ve çeşitli mesire yerlerine akın edenler yanında Ankara, İzmir, Adana ve Konya gibi illerden bayramı neşeli geçirmek İstanbul'a gelen pek çok kişi Fatih ve Beyoğlu'ndaki eğlence mekanlarını tercih etmişti. Sinemalar, barlar, çalgılı lokantalar ve birahaneler hıncahınç dolmuştu.²⁴⁹ Öte yandan Matbuat Cemiyeti de her bayram olduğu gibi bu sene de mensupları için bir gezinti düzenlemişti. 150 kadar gazeteci Kalamış vapuruyla Yalova gezisine çıkmış ve yolculuk boyunca kendilerine eşlik eden caz heyetiyle dans ederek eğlenmişlerdi.²⁵⁰ Bayramın ikinci gününde Türk-Macar milli maçı oynandığı esnada Vecihi (Hürkuş) Bey uçağıyla stadyum üzerinden geçiş yapmıştı.²⁵¹ Alçak irtifada halkı selamlayan uçağın kanatlarına halkı tasarrufa teşvik gayesiyle "Kumbara" ve "İş Bankası" yazıları asılmıştı. Yapmış olduğu kişisel birikimiyle uçak sahibi olması dolayısıyla bu propaganda da Vecihi Bey'in yer alması daha anlamlı olmaktadır.²⁵²

Bu bayramda da İstanbul'un pek çok semtinde çocukların eğlenmesi için bayram yerleri kurulmuştu. Eminönü civarında Kadırga, Unkapanı ve Yeşil tulumba; Üsküdar'da Doğancılar ve Şemsipaşa; Fatih'te Saray Meydanı, Aksaray'da Şekerci Sokağı; Karagömrük, Beşiktaş'ta İhlamur ve Valide Camii; Kadıköy'de Mısırlıoğlu, Beykoz, Beylerbeyi ve İstavroz Çayı kurulan bayram yerlerinden bazılarıydı.²⁵³ Bu eğlence yerlerinde kurulan kayık salıncakların sebebiyet verdiği kazalardan dolayı polis

²⁴⁸ *Cumhuriyet*, "İntiharlar" (22 Nisan 1931), 4.

²⁴⁹ *Hilal-i Ahmer*, "Bayram Yerlerinde Oldukça Kalabalık Vardı" (17 Nisan 1932), 1; *Son Posta*, "Bayram İçin Şehrimize Gelenler" (19 Nisan 1932), 2; *Milliyet*, "Bayramda Neler Oldu?" (20 Nisan 1932), 7.

²⁵⁰ *Cumhuriyet*, "Bayram Neşeli Geçti" (20 Nisan 1932), 1; *Vakit*, "Bayram Günleri Nasıl Geçti?" (20 Nisan 1932), 3.

²⁵¹ Bkz. (Ek 24).

²⁵² *Cumhuriyet*, "Vecihi Bey'in Bayram Uçuşları" (20 Nisan 1932), 1.

²⁵³ *Milliyet*, "Bayram Hazırlığı", 3.

müdürlüğü daha önce olduğu gibi 1932 yılında tüm merkezlere gönderdiği bir tamimde kayık salıncakların kurulmasına müsaade edilmemesini istemişti.²⁵⁴

Bu yıl da sivil cemiyetler mensupları arasında bayramlaşma törenleri icra ediyorlardı. Mesela Harp Malulleri Cemiyeti bayramın ikinci günü malul gaziler arasında bayramlaşma töreni düzenlemekte bu sebeple mensuplarını cemiyet merkezine davet etmekteydi.²⁵⁵ Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul teşkilatı ise vilayet merkezinde bayramlaşma töreni icra edeceklerini duyurmuşlardı. Törene katılan kaza, nahiye ve ocak reisleri idare heyetini ve vilayet reisini ziyaret ederek tebriklerini sunmuşlardı.²⁵⁶

1933 yılı Kurban Bayramı da neşeli geçmişti. Nisan ayına denk gelmesi sebebiyle havaların çok soğuk olmaması ve iyi gitmesi çocukların yüzünü güldürmüştü. Belediye bu bayramda eski usul yüksek kayık salıncaklar dışındaki salıncakların kurulmasına izin vermişti.²⁵⁷ Eğlence yerleri hıncahınç doluydu. İnsanlar özellikle Beyoğlu taraflarına akın etmişti. Cemiyetler bayramda üyeleri için çeşitli etkinlikler planlamaktaydı. İstanbul Erkek Lisesi Mezunları Cemiyeti bayramın birinci, Darülfünun'un kimya bölümü öğrencileri de ikinci akşamında Maksim'de bir gece eğlencesi düzenliyordu. Kumkapı Spor Kulübü bayramın üçüncü günü Halkevi'nde üyelerine çay verecek, Kasımpaşa Spor Birliği bir gece müsameresi tertip edecek ve İzmir Amerikan Koleji öğretmenlerinden Ömer Refik Bey de Alay köşkünde bir konser icra edecekti. Tıp Fakültesi öğrencileri 1932-1933 yılı stajyerleri yine bayramın üçüncü akşamı Maksim'de hocaları şerefine bir eğlence tertip edeceklerdi.²⁵⁸ Galatasaray Beden Terbiyesi Kulübü bayramın birinci gecesini Tokatlıyan Otelinde bir aile ziyafeti düzenlemişti. Ziyarete iştirak edenler sabaha kadar dans ederek eğlenmişlerdi. Hatta ziyafette dans yarışması düzenlenmiş ve birinci gelen çifte ödül olarak gümüş bir kupa hediye edilmişti.²⁵⁹

Bayram günleri posta yoğunluğunu da normal günlere göre iki kat arttırmaktaydı. Bayramdan önce İstanbul postanesinden 300 binin üstünde tebrikname gönderildiği tahmin ediliyordu. Bayram tebriklerini telgraf yoluyla iletmek isteyenler de az değildi. Bu bayramda 100 bin civarında tebrik telgrafının da çekildiği düşünülüyordu.²⁶⁰

²⁵⁴ *Milliyet*, "Bayramda Kayık Salıncak Kurulmayacak" (09 Nisan 1932), 2.

²⁵⁵ *Milliyet*, "Harp Malülleri" (15 Nisan 1932), 4.

²⁵⁶ *Milliyet*, "Fırkada Tebrikler" (20 Nisan 1932), 7.

²⁵⁷ *Milliyet*, "Kurban Bayramı Bu Sene Neşeli Geçti" (09 Nisan 1933), 1.

²⁵⁸ *Milliyet*, "Bugün Bayram" (05 Nisan 1933), 3; *Milliyet*, "Kurban Bayramı Neşeli Geçti" (09 Nisan 1933), 2.

²⁵⁹ *Cumhuriyet*, "Bayram Neşeli Geçti" (09 Nisan 1933), 2.

²⁶⁰ *Milliyet*, "Bugün Bayram", 3.

Bu yıla kadar teşkilatları içinde bayram tebriklerini sürdüren Halkevi ve Cumhuriyet Halk Fırkası, 1933 yılı Kurban Bayramı'nda resmi ya da özel hiçbir şekilde bayramlaşma töreni icra etmeme kararı almıştı.²⁶¹ Trabzon Lisesi Mezunları Cemiyeti tüm mensuplarını bayramın üçüncü günü bayramlaşma töreni için İnkılap Lisesine davet ediyordu. Toros Gençler Birliği isimli teşkilatsa, mensubu olan Torosluları bayramın ikinci günü Şehzadebaşı'ndaki Toros talebe yurdunda yapılacak bayramlaşma törenine davet ediyordu. Yine Konya Lisesi'nden yetişenler Birliği tüm mensuplarını bayramın üçüncü günü Halkevinde yapacakları bayramlaşma törenine çağırıyordu.²⁶²

Bu bayram bazı semtlerdeki bayram yerlerinde toplam 4 kaza olmuştu: Kasımpaşa'daki bayram yerinde Mehmet, Hasköy'deyse Şecaaddin ve İbrahim adlarındaki çocuklar tel üzerinden kayarken telin kopması sonucu yere düşerek vücutlarının çeşitli yerlerinden ağır şekilde yaralanmışlardı. Kadıköy'deki bayram yerindeyse telden kayan bir adam seyirciler arasında bulunan Artin isimli birine çarparak ağır şekilde yaralanmasına sebep olmuştu. Yine Şehremini civarında Celal isimli bir adam caddede at koştururken oradan geçmekte olan Fatma isimli bir kadına çarpmış ve kadının bir müddet taşların üzerinde sürüklenmesine sebep olmuştu. Yaralı kadın olayın ardından hastaneye kaldırılmıştı.²⁶³

Asayiş olayları da bayramların sıradan hadiseler arasındaydı. 1933 yılı Kurban Bayramı'nın başlangıcından sonuna kadar İstanbul'da 12 hırsızlık, 5 yaralama ve 1 yangın vakası meydana gelmişti. Hırsızlar ve yaralama olayına karışanlar yakalanmıştı. Ayrıca bu müddet zarfında 4 kumarbaz ve 2 esrar kaçakçısı da yakalanmıştı. Beyoğlu, Kasımpaşa ve Galata taraflarında polis tarafından asayiş çalışmaları yürütülmüş, üzerleri aranan bazı kimselerde taşınması yasak olan çeşitli silahlar ele geçirilmişti.²⁶⁴

1934 yılındaysa havanın kapalı ve serin olması sinema ve tiyatro gibi mekanların hıncahınç dolmasına sebep olmuş²⁶⁵ fakat açık eğlence yerlerinin dolmasına da mâni olmamıştır. Bir yıllık kazançlarını bayram günlerinden bekleyen bazı esnaflar çocukların eğlenmeleri için özel arabalar, atlı karıncalar ve eğlence alanlarını hazırlayarak çocukları beklemişlerdi.²⁶⁶ Çocuklarsa sabah saatlerinden geç vakitlere kadar Beşiktaş İhlamur,

²⁶¹ *Milliyet*, “Bugün Bayram”, 3.

²⁶² *Milliyet*, “Bayramlaşmalar” (04 Nisan 1933), 4.

²⁶³ *Milliyet*, “Bayramda Kazalar” (09 Nisan 1933), 3.

²⁶⁴ *Milliyet*, “Bayramda Vak’alar” (09 Nisan 1933), 3.

²⁶⁵ *Vakit*, “Bayram” (30 Mart 1934), 3.

²⁶⁶ *Vakit*, “Kurban Bayramında Üç Gün Gazetemiz İntişar Etmeyecek” (26 Mart 1934), 1.

Kocamustafapaşa ile Kadırga²⁶⁷ gibi semtlerde kurulan bayram yerlerinde eğlenmişlerdi.²⁶⁸ Bayram yerlerinde bu sene salıncaklar değişmiş atlı karınca olarak isim alan dönme dolaplar bu bayramda uçak şekline sokulmuştur.²⁶⁹ Çocukların bu aletlere pek ilgi gösterdikleri ve zevkle bindikleri gözlenmiştir.²⁷⁰

Bayram günlerinde eğlencenin dozunu kaçıranların yarattığı münasebetsiz durumlar zabitanın tedbirleri sayesinde bu bayramda yaşanmamıştı. Resmi ve sivil polis ekiplerinin şehrin çeşitli noktalarındaki devriyeleri ve sıkı gözetimi bayram günlerinin sükunetle geçmesinde etkili olmuştu.²⁷¹

Bu yılda cemiyetler bayramlaşma törenlerini icra etmişlerdi. MTTB bayramın üçüncü gününde birlik merkezinde bir bayramlaşma töreni yapmış, yüksek okul ve fakülte talebeleri törene katılmışlardı. Yine Kurban Bayramı'nın üçüncü günü İstanbul Erkek Lisesi mezunları lise binasında bir tören yapmışlar ve eski mezunlarla yeni mezunlar birbirleriyle tanışıp bayramlaşmışlardı.²⁷²

1935 yılı Kurban Bayramı'ysa karla karışık fırtınayla birlikte olumsuz hava koşulları içinde geçirilmişti. Diğer günlerse açık bir hava vatandaşları karşılamıştı. Resmi makamlarda bayram dolayısıyla herhangi bir resmî tören yapılmamıştı.²⁷³ Diğer taraftan bu bayramda önceki yıllarda olduğu gibi pek çok futbol müsabakası düzenlenmişti. Bayramın ilk günü Fenerbahçe stadında Galatasaray ve Fenerbahçe takımları karşılaşmıştı. Olumsuz hava koşulları altında az bir seyircinin önünde yapılan maç golsüz bitmişti. Bayramın üçüncü ve dördüncü günlerindeyse Fenerbahçe stadında İstanbul ve Ankara futbolcularının karşılaştığı iki maç yapılmıştı. Milli takıma oyuncu seçmek için yapılan maçların ilkinde İstanbul 4-2 galibiyet elde etmiş ikincisinde de her iki taraf iki golü bulmuştu.²⁷⁴ Öte yandan bayramlarda kendisine bekçi ya da çöpçü süsü vererek evlere gidip bahşiş toplayanların olduğu duyumları alınmıştı. Buna karşı bazı önlemler alınarak bu şekilde tespit edilenlerin cezalandırılması kararlaştırılmıştı.²⁷⁵

²⁶⁷ *Milliyet*, “Bayram Neşeli Geçti” (30 Mart 1934), 6.

²⁶⁸ *Akşam*, 25 Mart 1934, 1.

²⁶⁹ Bkz. (Ek 28).

²⁷⁰ *Vakit*, “Bayram”, 3.

²⁷¹ *Akşam*, “Bayram Günlerinde Mühim Zabıta Vakası Olmadı” (30 Mart 1934), 3.

²⁷² *Milliyet*, “Bayram Neşeli Geçti” (30 Mart 1934), 6.

²⁷³ *Milliyet*, “Bayram Güneşli Geçti” (19 Mart 1935), 5.

²⁷⁴ *Milliyet*, “Bayram maçları” (19 Mart 1935).

²⁷⁵ *Cumhuriyet*, “Bayram da Bahşiş Toplayanlar Cezalandırılacak” (15 Mart 1935), 3.

1936 yılında 4 Mart'ta başlayan Kurban Bayramı'nda her bayram mutlak olan yağmurun yağmaması, havaların ılık ve güzel gitmesi herkesi şaşırtmış ve bayramın daha neşeli geçmesine vesile olmuştur. İnsanlar paltoları ve pardösüleri elde dolaşmış vapurlarla uzak sayfiyelere ve gazinolara gidenlerin sayısı bir hayli artmıştır. Bayram yerleri²⁷⁶ çok kalabalık olmuştur.²⁷⁷ İnsanlar genellikle Adalar'a Boğazlara ve kırlara gitmeyi tercih ederken²⁷⁸ çocuklar büyük kalabalıklar halinde bayram yerlerine akın etmişlerdi. Bu yıl Güzel Sanatlar Akademisinin kuruluşunun 55. yılı dolayısıyla akademi binasında bir balo verilmişti. 7 Mart'ta Maksim salonlarında Çocuk Esirgeme Kurumu balosu ve Tokatlıyan Otelinde de Türk Kadınları Esirgeme Kurumu balosu düzenlendi. Bununla birlikte Vefalılar kulüplerinin kuruluşunun 28., Şemsülmekâtip Ortaokulu da 45. yıl dönümü için birer balo düzenlemişlerdi.²⁷⁹ Bayramın ikinci gününde matbuat balosu Maksim'de yapılmış İktisat Vekili ve Vali gibi devlet büyükleri de bu balo da hazır bulunmuşlardır. Ayrıca yine bayramda Vefa Liseliler maksim de bir balo düzenlemişlerdir.²⁸⁰

Bayramın son iki gününde iki kaza olmuştur. Bu kazalardan biri Beşiktaş'ta İhlamur bayram yerinde diğeri de Cibali'de Yeşil Tulumba bayram yerinde gerçekleşti. İhlamur'daki olayda 14 yaşındaki Salih adlı bir çocuk gezinti için at kiralamış ancak ata hâkim olamayarak yoldan geçen 2 kişiye çarparak yaralanmalarına neden olmuştur. Cibali'de ise Fahriye isminde bir kızın tel üstünde kayarken makaranın kopması sonucu sol bacağı kırılmıştır. Oyun yerini yapan "Abdüllatif" isimli kişi yakalanmıştır.²⁸¹

Bayram boyunca zabıta tarafından 3 günde 21 hırsızlık vakası tespit edilmişti. Bunların geneli ev ve dükkân soygunculuğuydu. Bu olayların hemen hemen bütün failleri yakalanmış olup çaldıkları mallar ellerinden alınmıştı.²⁸² Dört günlük Kurban Bayramı süresince İstanbul savcılığına şahitli suçlar kapsamında 33 hadise intikal etmişti. Bu olayların çoğu sarhoşluk dolayısıyla vuku bulan vakalardır. Yalnızca bir tanesi kazaen ölüm olayıdır.²⁸³ 20'yi aşkın sarhoşluk vakası içinde arkadaşını yaralama, dostunun yüzünü jiletle kesme, sokakta kadınlara tecavüze yeltenme, bıçak çekmek ve dövmek gibi

²⁷⁶ Bkz. (Ek 29).

²⁷⁷ *Akşam Postası*, "Bayram Çok Güzel Geçti" (07 Mart 1936), 2; *Akşam Postası*, "Bayram Neş'eli Geçti" (07 Mart 1936), 4.

²⁷⁸ *Akşam*, "Bayram Neşeli Geçti" (07 Mart 1936), 2.

²⁷⁹ *Zaman*, "Bayram Neşeli Geçti" (08 Mart 1936), 3.

²⁸⁰ *Akşam Postası*, "Bayram Çok Güzel Geçti", 2; *Akşam Postası*, "Bayram Neş'eli Geçti", 4.

²⁸¹ *Akşam*, "Bayram Yerinde İki Kaza" (09 Mart 1936), 3.

²⁸² *Son Posta*, "Hırsızlık Vak'aları" (07 Mart 1936), 4.

²⁸³ *Tan*, "Bayram Günlerinde Cürmü Meşhut Hadiseleri" (26 Şubat 1937), 4.

suçlar mevcuttu. Yine bayram yerlerinin bir kısmında ve bazı semtlerdeki kahvehanelerde hayli kumarcı yakalanmıştı.²⁸⁴

1936 bayramında tramvay kazaları da olmuştu. Mesela Eminönü-Bebek tramvaylarından birinin Galata'dan geçerken motoru kopup düşmüş ve 2 saat kadar o hat üzerinde sefer yapılamamıştır. Aynı gün Maçka'da bir tramvayın frenleri bozulmuş, yolcular başka araca nakledilerek bozuk vasıta depoya çekilmişti. Bayramın ikinci günü Aksaray Muratpaşa Camii önünde bir kaza vuku bulmuş; 7 yaşındaki bir çocuk tramvayın altında kalarak can vermişti. Bu sebeple Topkapı-Sirkeci tramvay hattı 3-4 saat çalışmamıştı. Yine aynı gün 46 numaralı Edirnekapı-Sirkeci tramvayı, tekerleğinin gevşemesi nedeniyle yoldan çıkmış; bu hat da yarım saat kadar kapalı kalmıştı. Aynı gün saat 16.30 sıralarında Pangaltı'da bir kaza olmuş ve Tünel'den Şişli'ye giden tramvay yolcularından bir kadın ayağını tekerlere kaptırarak yaralanmış ve hastaneye kaldırılmıştı.²⁸⁵

22 Şubat'ta başlayan 1937 yılı Kurban Bayramı'nın birinci ve ikinci günleri yaz mevsimi kadar güzel ve güneşli bir hava içinde geçmişti. Bayram tatilini İstanbul'da geçirmek üzere diğer vilayetlerden gelenlerle birlikte İstanbul'un bütün cadde ve sokakları büyük kalabalıklara ev sahipliği yapmıştı. Boğaz ve adalar seferleri yapan vapurlar yaz günlerinde olduğu gibi hınca hınç doluydu. İstiklal caddesinde görülmemiş bir kalabalık göze çarpıyordu. Bayram yerleri ise her sene olduğundan daha çok kalabalıktı. Fakat bayramın üçüncü günü kış birdenbire kendini göstermişti. Yağan karla birlikte hava sıcaklığı 15 derecelerden 2 derecelere kadar inmişti. Bu sebeple ilk iki gün gezen insanlar sokağa çıkmaya cesaret edememişti. Kar öğleye kadar yağmaya devam etmişti. Bu sebeple insanlar tiyatro sinema gibi kapalı eğlence mekanlarına rağbet göstermişlerdi.²⁸⁶ Bayramın ikinci günü Basın Birliği (Matbuat Cemiyeti) Tokatlıyan Otelinde senelik balosunu tertip etmişti. Çeşitli eğlencelerin düzenlendiği gece de Komik Naşid ile Halide Hanım ve arkadaşları de ortaoyunu türünde bir perdelik komedi oyunu sergilemişlerdi. Ayrıca Safiye (Ayla) Hanım da bu baloda sahne alarak şarkılar söylemişti. Balo gazetesi de dağıtılan toplantıda katılımcılar güzel bir gece geçirmişlerdi.²⁸⁷

²⁸⁴ *Son Posta*, "Sarhoşluk Vak'aları" (07 Mart 1936), 4.

²⁸⁵ *Son Posta*, "Bayram Neş'eli Geçti" (07 Mart 1936), 4.

²⁸⁶ *Akşam*, "Dündenberi İstanbul'da kış geri geldi" (25 Şubat 1937), 3.

²⁸⁷ *Akşam*, "Basın Kurumu Balosu" (25 Şubat 1937), 7.

Bu bayram da futbol kulüpleri arasında müsabakaya sahne olmuştu. Düzenlenen dostluk kupası maçlarında bayramın ikinci günü Galatasaray ve Fenerbahçe takımları karşılaşmıştı. İki takımında sahip olduğu birer golle bu maç berabere sonuçlanmıştı.²⁸⁸

Bu yıl da bayram yerleri çeşitli eğlenceler dolayısıyla çocukların gözde mekanlarındandı. Dolayısıyla bu alanlar güvenlik görevlileri tarafından sıkça kontrol altına tutulmaktaydı. Mesela Açıksöz gazetesinde çıkan bir habere göre Kasımpaşa'da oturan Yunus ve Hasan isimli iki kişinin bayram yerinde çocuklara elekle kumar oynattıkları tespit edilmişti. Bu sebeple adı geçen kişiler yakalanarak malzemelerine ve elde ettikleri paralarına el konulmuştu.²⁸⁹

1938 yılı Kurban Bayramı tipi halindeki kar yağışıyla başlamışsa da ikinci günden sonra hava mevsim normallerinin üstünde ılık ve güneşli geçmiş²⁹⁰ eğlence yerleri insanlarla dolmuştu.²⁹¹ Bayramın ikinci günü Basın Birliği (Matbuat Cemiyeti) Maksim salonlarında senelik balosunu düzenlemişti. Sabaha kadar devam eden baloda caz eserleri sergilenmişti. Çeşitli tiyatro oyunlarının da oynandığı baloda “Atilla” isimli bir müzik grubu tarafından Anadolu şarkıları çalınmıştı.²⁹²

Bayramın ilk üç günü futbol müsabakaları düzenlenmiş ve yoğun gişe hasılatı elde edilmişti. Mevsimin ilk küme maçı bayramda Beşiktaş-Galatasaray arasında oynanmış ve maçı 2-1 sonuçla Beşiktaş kazanmıştı. Yine bayramın ikinci maçı Güneş adlı takımla Fenerbahçe arasında yapılmış ve Maçı 5-2 Güneş lehine sonuçlanmıştı.²⁹³

2.4. Dönemin Basınında Kurban Bayramı'na Bakış

Türkiye Cumhuriyeti'nin istikameti Mustafa Kemal tarafından bilimci-pozitivist felsefenin ilkeleri çerçevesinde çizilmiştir. Fakat Türk toplumunun davranış ve düşünce biçimini büyük ölçüde şekillendiren din olgusu, reforma tabi tutulmak şartıyla da olsa antitezi olan bu ilkelerle birlikte varlığını sürdürmüştür. Başta demokratik bir siyasetin sonucu gibi yorumlanabilecek bu düalete, aslında dinin diğeri lehine araçsallaştırılıp kullanışlı hale getirileceği bir izlek takip edecektir. Zaten dinde reform projesinin ana amacı da budur. Modernitenin yolunu açan Protestanlık gibi reforme edilmiş bir İslam da

²⁸⁸ *Cumhuriyet*, “Bayramda yapılan maç” (26 Şubat 1937), 6.

²⁸⁹ *Açıksöz*, “Elekle kumar oynatırken” (27 Şubat 1937), 2.

²⁹⁰ Bkz. (Ek 30).

²⁹¹ *Akşam*, “Bayram Neşeli Geçti” (15 Şubat 1938), 5.

²⁹² *Cumhuriyet*, “Matbuat Balosu nes'eli geçti” (15 Mart 1938), 5.

²⁹³ *Cumhuriyet*, “Millî Küme maçları başladı” (15 Şubat 1938), 6.

her noktasına nüfuz ettiği Türk toplumunun dönüşümüne katkı sağlayabilirdi. Yapılması gereken İslam'ı modern dünyanın prensipleriyle çatışmayacak şekilde tevil etmekte.²⁹⁴

Bu amacın devrimci rejim tarafından gerçekleştirilmesi ve imparatorluktan kendisine miras kalan din temelli toplumsal yapıyı kademeli olarak sekülerleştirmesi bazı kontrol mekanizmalarının kurulmasını gerektirdi. Diyanet İşleri Riyasetinin kurulması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun ihdası ve hilafetin ilgası bu amaçla atılmış adımlardı.²⁹⁵ Zikredilen araçlarla kontrol altında alınan din, daima modern cumhuriyetin çağdaşlaşma misyonuna hizmet edecek bir çerçevede tutulmaya çalışıldı. Millî ve cumhuriyetçi hedefler çerçevesinde gerçekleştirilen Kur'an'ın tercüme edilmesi ve ezanın Türkçeleştirilmesi gibi girişimler bu amacın yansımalarıdır.²⁹⁶

Rejimin ifade edilen politikalarının hayata geçirilmesinde ve halk arasında karşılık bulmasında dönemin basını önemli roller üstlenmiştir. Özellikle 1925 yılındaki Şeyh Said İsyanı sonrasında çıkarılan Tahrîr-i Sükûn Kanunu ve 1931 yılında çıkarılan yeni matbuat kanunu, basının arzu edilen çerçevede dizayn edilmesine imkân vermişti. Yayın çizgisi beğenilmeyen gazetelerin kapatılması ve iktidarla arası iyi olanlarınsa önünün açılması ile tek parti idaresine angaje yeknesak bir Türk basını inşa edilmişti.²⁹⁷ Artık bu noktadan sonra gazetecilik, iktidar politikalarına uygun söylem geliştirmek ve bu görüşlerin misyonerliğini yapmak haline gelmişti. Nitekim İstanbul basının Kurban Bayramları hakkındaki söylemleri de tek parti idaresinin yukarıda aktarıldığı biçimde şekillenen din politikalarına müteradif olarak gelişmişti. Dönemin gazetecileri Kurban Bayramlarını, bazen primitif bir gelenek bazen bir hurafe bazen de çağdaş dünyaya uygun olmayan tarihsel bir kalıntı olarak ele almışlardır. Basında genellikle olumsuz bir tasavvurun konusu olan Kurban Bayramları, bu düşüncenin şiddeti ölçüsünde değiştirilmeye ve yeniden tanımlanmaya çalışılmıştır.

2.4.1. Savaş Travması ve Kurban Bayramları

Uzun yıllar süren savaşların ardından Kurban Bayramları barış içinde kutlanmaya başlandığında her bayram harp yıllarının bir hatırlatıcısı olarak algılanmıştı. Bu sebeple geçmiş zorlu yılları yad eden satırları dönemin gazetelerinde fazlaca görmek mümkündü.

²⁹⁴ M. Şükrü Hanioglu, *Atatürk: Entelektüel Biyografi* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2023), 499-500.

²⁹⁵ Şerif Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017), 68-69.

²⁹⁶ Mardin, *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*, 75-76.

²⁹⁷ Erol Üyepazarcı, "Cumhuriyet Döneminde İstanbul Basını", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi* (İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015), 7/225-226.

Öte yandan mutluluk ve sulh içinde geçen bayramlara cumhuriyet rejimi sayesinde kavuşulduğu noktasına da okuyucuların nazar-ı dikkatini celbeden yazarlar bunu yeni devletin meşruiyet zeminini güçlendirme vesilesi kılmışlardır. Aşağıda bu konuyla ilgili basından dikkat çeken bazı yazılar alınmış ve özetlenmiştir:

Refik Halit (Karay) 3 Ağustos 1922 yılında *Aydede*'de çıkan “Kurban Bayramı’na Aid Tenkidat ve Mülahazat” başlıklı yazısında çocukluk devirlerinde kurban edilecek koyunlar için yaşadığı hüznü anıları, ekonomik durumun halkta bayram yapacak mecal bırakmaması ve yakın tarihin kurbanı tesadüf eden hazin hatıraları dolayısıyla şeker bayramlarını daha heyecan verici bulduğunu ifade ediyor ve şunları söylüyordu:

“Evvela meşrutiyet saniyen Harbi Umumi salisen Gaza-i Milli bizi koyunlar hakkında daha rahim daha müşfik etti lakin kurbanlık koyunlar gibi insanların melül melül haykırıştıkları ne kurban arifeleri gördük. ...Devr-i Meşrutiyette ise ilk Çanakkale bombardımanı bir Kurban Bayramına tesadüf etmişti. Bulgarlar da İstanbul’a yine öyle bir günde girmeye savaşmışlardı. Hatta bu defa bile ne korkular atlatıyoruz. Hülasa bizi bu bayram pek açmıyor. Zaten halkta kurban olup kesecek para olmadıktan sonra bu bayramın bayramlığı kalır mı?”²⁹⁸

Abidin Daver 9 Mayıs 1930’da yayınlanan Cumhuriyet gazetesindeki “Kurban Bayramı” başlıklı yazısında Balkan savaşlarından beri devam eden harp silsilesini ve bayramlara tesadüf eden kanlı mücadelelerin anılarını hatırlatarak koyundan çok insanın kurban verildiği ve yağmurdan çok göz yaşının döküldüğü Kurban Bayramlarının da geçtiğini okuyucularına şu şekilde hikâye etmektedir:

“Balkan harbinde düşman orduları Çatalca’ya geldikleri zaman İstanbul’u ufuklarında bayram toplarının sevinçle gürültüsünden ziyade muharebe toplarının matemli iniltisi aksedip durmuştu. Umumi harbe bir Kurban Bayramı arifesinde girdik ve memleketin en güzide evladını 10 cephede senelerce kurban verdik durduk her sene mutlaka binlerce ve binlerce Türk evladının kurban olduğu kurban bayramlarını hatırlar ve harpsiz geçen bayramların kıymetini takdir ederim.”²⁹⁹

30 Mart 1934 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan “Hem Nalına Hem Mıhına” adlı köşesinde Abidin Daver, Kurban Bayramlarının koyun da olsa binlerce mahlukun kanını dökmek suretiyle icra edilen bir ibadet olması yönüyle hüznü artıran bir tarafa sahip

²⁹⁸ Refik Halit Karay, “Kurban Bayramına Aid Tenkidat ve Mülahazat”, *Aydede* (03 Ağustos 1922), 1.

²⁹⁹ Abidin Daver, “Kurban Bayramı”, *Cumhuriyet* (09 Mayıs 1930), 3.

olduğunu ancak daha acısının yakın tarihimizde yaşanmış bazı kanlı hadiselerin Kurban Bayramlarında vuku bulması olduğunu hatırlatmıştır:

“Bir Kurban Bayramı arifesinde Çatalca’ya gelmiş olan Bulgar ordusunun top sesleri İstanbul’un ufuklarını inletiverdi. Onun için kurban bayramlarında Balkan harbi hezimetinin acılarını duymamak kabil değildir. Umumi harp de bir Kurban Bayramı’nda başladı ve Türk milleti senelerce bir düzine cephe de kurban edildi durdu. Hiç şüphesiz eksik olan resmi rakamlara göre yarım milyon türkün kurban gittiği bu kanlı hailenin bir Kurban Bayramı’nda başladığını bilip de kurban bayramlarında hüznü duymamak mümkün müdür?”³⁰⁰

2.4.2. İlkel Bir Gelenek Olarak Kurban Bayramları

Cumhuriyet devrinde İstanbul’da dinin tasavvurunda yaşanan değişkenlik aktüel hayata da çeşitli şekillerde yansımıştır. Dini anlayışlar ve pratikler artık yekpare bir görünümü değil bilakis bilgi kaynaklarına, toplumsal sınıflara ve üretilen yeni değer-yargılara göre farklılaşan parçalanmış bir alanı oluşturuyordu. Siyasi konjonktürden önemli ölçüde etkilenen ve onlara paralel olarak gelişen bu yeni anlayışlar, dinin geleneksel telakkisindeki anlamlarda kaçınılmaz olarak bir buharlaşma da yaratıyordu.³⁰¹ Öyle ki bu durum geleneğin bir unsuru haline gelmiş bazı dini uygulamaların dahi gereksiz ve primitif görülmesi şeklinde tezahür edebiliyordu. İşte bu sebeple bayrama dair menfi ya da müspet yöndeki çeşitli yaklaşımlara dair yazılar matbuatta bolca yer bulabiliyordu. Kurban Bayramı mizahi dergilerinde gündemindeydi.³⁰² Ercüment Ekrem (Talû), haftalık mizahi bir dergi olan Ayine’deki köşesinde 9 Ağustos 1922 tarihinde yayınladığı “Bu da Bayram” başlıklı yazısında İstanbul ahalisini Kurban Bayramı perspektifinden ikili bir tasnife tabi tutmaktadır. Ona göre ilk grubu “fukara-i sabirîn” olarak nitelediği “zümre-i memurîn” yani memurlar oluşturmaktadır. Ekrem’e göre dönemin ekonomik sıkıntılarından dolayı tasarruf tedbirleri kapsamında işten çıkarılanların oluşturduğu bu sınıf için Kurban Bayramı şöyle görünmektedir:

“Mahalle aralarından geçenler ne iştiâ-aver kavurma kokusu duydular ne kapı kapı dolaşp pösteki toplayan mahalle bekçisine rastladılar. Ne de viranelerde kan lekeleri gördüler. Bunlara bedel basık evlerin harap ışıklarında oturmuş çehreleri

³⁰⁰ Abidin Daver, “Kurban Bayramlarının Hüznü”, *Cumhuriyet* (30 Mart 1934), 3.

³⁰¹ Necdet Subaşı, “Cumhuriyet Döneminde İstanbul’da Dini Hayat”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015), 5/370.

³⁰² Bkz. (Ek 4).

arkalarındaki entarinin basması gibi ve onun kadar soluk neşesiz karanlık bir istikbalin bütün sefaleti şimdiden omuzlarına çökmüş çocuklar vardı. İstanbul halkının ekseriyetini teşkil eden fukara-i sabirîn yani zümre-i memurînin işte bayramı böyle oldu.”³⁰³

Ercüment Ekrem’e göre ikinci grubu ise “Asriler” adını verdiği kişiler oluşturmaktaydı. Bu zümre bayram yapmamayı hatta bayramın ne olduğunu bilmemeyi çağdaş olmanın icabı olarak görmektedir. Zira asrilere göre hayvan boğazlayarak şenlik yapmak medeniyet-i hâzıra olarak isimlendirilen çağdaş dünyanın kabullerine ve adetlerine münasip düşmemektedir. Ancak şu var ki ona göre bu anlayış da kendi içerisinde derin çelişkiler barındırmaktadır:

“Monte Carlo’da güvercin avına gidip de medeni görünmek için yüzlerce bigünah hayvanı bilâlüzum öldürmüş olan genç bir züppe tanırım ki: ‘Monşer diyordu, bilâsebeşiz (aynendir) koyun boğazlayarak şenlik yapmak barbarlık zamanından kalma bir adet! Bu münasebetsizliği bu asırda terk etmeliyiz.’ Zaman bu züppenin temennisini husulpezir etti. ...Yine bir asri züppe bayramdan bir iki gün evvel vapurda, bu kurban kesmeyi tenkit ediyor ve diyordu ki: Bir köprüyü geçmek için bir kurban kesmeyi zaid görüyorum.”³⁰⁴

Vâla Nurettin’in 19 Nisan 1932 tarihli Akşam gazetesindeki “Kurban Bayramı” başlıklı yazısında Müslümanlıkta kurban ibadetinin ihdasına dair anlatılan meşhur kıssaya atıfla hayvan keserek bayram yapmanın gelinen asırda anlamsız olduğu eleştirileri aktarılmış ve bunlara cevap vermiştir:

“Beni İsrail peygamberlerinden İbrahim, oğlu İsmail’i kurban diye kesmek istemiş. Gökten ona bir koç gönderilmiş: Oğlunu kesme, kurbanı kes suretinde bir de vahiy nazil olmuş. Aradan binlerce ve binlerce sene geçtikten sonra şimdiki asırda İsmail canını kurtardı diye dört gün bayram etmenin manası ne?”³⁰⁵

Nurettin de çevresinden duyup aktardığı bu bakış açısına karşı çıkarak Kurban Bayramı’nı en hoş bayram olarak nitelemiştir. Ona göre bu bayram hem bireysel hafızada onlarca çocukluk hatırasını canlandıran hem kollektif hafıza da insanı binlerce yıl geriye bağlayarak adeta insanın ömrünü uzatan bir işlev görmektedir.³⁰⁶ Ancak burada da görülmektedir ki esasında bayramlara yönelik eleştirilere verilen tepkiler bile dini içerik

³⁰³ Ercüment Ekrem, “Bu da Bayram”, *Ayine* (09 Ağustos 1922), 2.

³⁰⁴ Ercüment Ekrem, “Bu da Bayram”, 2.

³⁰⁵ Vala Nureddin, “Kurban Bayramı”, *Akşam* (19 Nisan 1932), 3.

³⁰⁶ Vala Nureddin, “Kurban Bayramı”, 3.

taşıtmaktan öte bayramın kişilere has nostaljik değeri üzerinden kurulan bir apolojiiyi barındırmaktadır. Bu yaklaşım tarzı dönemin politik-ideolojik zeminini inşa eden, Atatürk düşüncesi çevresinde konumlanmış aksiyoner bir aydın sınıfa karşılık; söylemlerinde toplumsal realitelerden uzak ve halkın esas gündemine bigâne bir başka aydın grubunun varlığından kaynaklanmaktadır. Genelde edebiyat çevrelerinin meşhurlarından oluşan bu isimler İstanbul'un eski kültürü ve yeni gelişen günlük yaşamı üzerine yazılar yazmakta, geçmiş mesut günleri satırlarında özlemle anmaktadırlar.³⁰⁷

2.4.3. Hurafe Olarak Kurban Bayramları

21 Haziran 1926 tarihli Son Saat gazetesinin “Musâhabe” başlıklı bölümünde yayınlanan uzun yazı, kurbanın bir ibadet olarak metafizik boyutunu hurafe olarak niteleyip esasında insanlar arasında yardımlaşma maksadına hizmet eden bir ritüel olduğunu şöyle ifade ediyordu:

“Bize derlerdi ki her kim Kurban Bayramında koyun keserse mahşer günü onun üstüne biner ve boynuzlarına yapışarak kuş gibi sırat köprüsünden geçer. Kurban kesmek hemcinslere bir yardım ve teavün manasını ifade ettiği halde mekteplerde kafalarımız bu hurafelerle dolduruyordu. ...Muhakkak ki bugünkü insan dünkü o kör kafası batıl ile dolu insan değildir fikirler büyük bir nura doğru açılmıştır.”³⁰⁸

Yazı günlük din dilini de eleştirerek kurban gibi toplumsal faydayı öne alan ve vurgulayan bir ibadetin bile cennet-cehennem, ahiret ya da sırat gibi insanları korkutacak bir ifade biçimi içinde sunulmasını halkın ilkel bir toplum seviyesine indirilmesi olarak nitelemiştir:

“Kurbanı sırat köprüsü üzerinde bir posta katarı haline getiren ve onda mündemiç olan yüksek ve içtimai maksadı bu kabil hurafelerle örten zihniyetten bugün büyük bir ekseriyet kurtulmuştur. Din bizde daima tedhiş tarzıyla dimağlara ve ruhlara ilka edilmek istenilmiştir. Kurban gibi içtimai bir hadisede de bu maksat göze çarpmaktadır. Eğer hocalarımız kurbanı kesmekteki maksadı tedhiş tarikiyle olmayıp sadece hakiki vech-i içtimaiîsiyle bize anlatsaydılar milleti insan yerine koymuş olacaktı.”³⁰⁹

³⁰⁷ Evren Altınkaş, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydınlar: Kurucu İdeolojinin Seçkinleri”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14 (2011), 119.

³⁰⁸ *Son Saat*, “Kurban Bayramı'na Girerken” (21 Haziran 1926), 2.

³⁰⁹ *Son Saat*, “Kurban Bayramı'na Girerken”, 2.

12 Şubat 1938 tarihli Kızılay gazetesinde Hamdullah Suphi Tanrıöver “Toplu İğne” müstear adıyla yazdığı yazı da Kuran’da da aktarılan Hz. İbrahim’in oğlunu kurban edişine dair kıssayı uydurulmuş bir İsrail efsanesi olarak niteliyor ve şu cümlelere yer veriyordu:

“Şamanlarda ve ondan sonra bütün eski dinlerde mevkii olan kurban ibadetine eski İsrail efsaneleri şöyle bir orijin uydurur: Peygamber İbrahim, bir gün tanrı için oğlu İsmail’i kurban edeceğini nezretmiş. Tam keskin bıçağını oğlanın boynuna süreceği sırada gökyüzünden bir koyun inmiş ve bu koyun İsmail’i iterek onun yerine yatmış: kurban olmuş. O gün bugün de İsmail’in yerine koyun kurban edilirmiş. Eğer o gün o koyun inmese imiş, şimdi İsrail oğullarından çoğu tanrıya kurban edilecekmiş.”³¹⁰

2.4.4. Tarihsel Bir Vakıa Olarak Kurban Bayramları

Dönemin bazı yazarları da yazılarında kurban ibadetini tarihsel bir olgu olarak ele almışlardır. Bu geleneğin insanlık tarihi bağlamında nasıl bir geçmişe ve işleve sahip olduğunu değerlendirerek çağdaş dünyada kurban geleneğinin güncel yerini tespit etmeye çalışmışlardır:

8 Nisan 1931 tarihli Cumhuriyet gazetesindeki yazısında Yunus Nadi, Mekke bölgesindeki Araplarda müslümanlıktan önce de var olan kurban kesme adetinin İslamiyetle birlikte çeşitli tashihlere tabi tutularak tevarüs edildiğini şu şekilde ifade ediyordu:

“İslamiyet’ten evvel de Mekke havalisindeki Araplar arasında bu kurban itikat ve itiyadı vardı. İslamiyet’in tesisinde bazı itiyatlar biraz tashih ile biraz ilave ile hülasa az çok ıslah olunarak idame edilmiştir. Esas Mekke’de bazı ziyaretlerin ve adetlerin yerine getirilmesinden ibaret olan Kurban Bayramı da bu cümledendir.”³¹¹

Ona göre Hicaz bölgesindeki Araplarda Cahiliye Devri’nde yalnızca kan akıtmak maksadıyla icra edilen kurban ritüeli, İslamiyet’in sağladığı yeni yorumla fakirlere yardım gayesini de yüklenmiş ve bu dinin yayıldığı coğrafyada ve milletler arasında aynı günde kutlanan bir bayram suretine kavuşmuştur.

Yunus Nadi belirtilen yazısında İslamiyet’in bu ritüele kazandırdığı boyutu kurbanın Cahiliye Devri’ndeki şekline göre toplumsal fayda açısından daha makul bulunduğunu ifade etmiştir. Ancak Nadi, sosyal yardımı bireylerin iradesine terk eden bayram

³¹⁰ Kızılay, “Kurbana Dair” (12 Şubat 1938), 2.

³¹¹ Yunus Nadi, “Bir Medeniyet Vazifesi: İçtimai Muavenet”, *Cumhuriyet* (28 Nisan 1931), 1.

yardımlaşmalarını çağdaş dünyanın ileri milletlerinde tatbik edilen prensipler çerçevesinde kurumsal hale getirmenin ve bu suretle ihtiyaç sahiplerine senede bir defa değil her zaman yardımda bulunabilmenin medeniliğin gereği olduğunu da vurgulamıştır. Galip Ata *Milliyet*'te yayınlanan “Nevruz ve Kurban” başlıklı yazısında kurban adetinin eski kavimlerde ve İslamiyet'ten önceki Türk topluluklarında sık görülen ritüellerden olduğunu vurgulayarak örnekler veriyordu. Ona göre artık kadim topluluklarda görüldüğü şekliyle kurban etlerinin tanrılara takdimi düşünülüyordu. Yalnızca tanrı rızası için kan akıtmak amaçlanıyor sonra etleriyle birlikte kurbanlar tamamen insanlara kalıyordu. Kurban Bayramı bir ibadet olması yönünden ziyade toplumsal faydası ve yardımlaşmaya sebep olması veçhesiyle hiç de fena olmayan bir adet olarak değerlendiriliyordu:

“Mezbahadan gelen etin zinet eşyası gibi satıldığı bir zamanda yalnız kurban bayramlarında çoluk çocuk bolca et yiyorlar, bir sene hiç et yüzü görmeyen fukara da o günlerde et lokmasına kavuşuyor onun için kurban kesmek hiç de fena bir adet değil.”³¹²

M. Turhan Tan 11 Şubat 1938 tarihinde Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan yazısında Kurban olgusunu, insanın kudretli bir Tanrı karşısında onu memnun etmek ve onun yardımıyla başına gelen felaketleri gidermek amacıyla yaptığı bir ritüel olarak açıklar. Yine kurbana dair algı ve yorumların tarih ilerledikçe ve insan bilinci olgunlaştıkça daha da çeşitlendiğini ifade etmiştir. Ona göre yoksullara yardım gayesi bu çeşitlemelerden biridir.³¹³

2.4.5. “İrâka-i Dem” Olarak Kurban Bayramları

Dönemin kimi yazarları Kurban Bayramı'nı salt irâka-i dem yani kan dökme dönemleri olarak tanımlamışlardı. Bir hayvanın canını alarak bayram yapmanın insanlara sevinçten çok hüznü hissettirdiğini hatta bunun tanrıyı dahi mutlu etmeyeceğini söylemişlerdi. Kan akıtmanın boş ve anlamsız bir eylem olduğu fikri de söz konusu yazarlar tarafından dile getirilen düşünceler arasındaydı. Onlara göre bayramı kana bulamak yerine çeşitli cemiyetlere bağışta bulunarak topluma fayda sağlamak daha uygun olacaktı. Örneğin Burhan Felek 30 Mart 1934 tarihli “Senelik Sualler” başlıklı yazısında Kurban Bayramı'nda kesilen hayvanların kendisinde daima bir hüznü kaynağı olduğunu söylemiş sevap için bile olsa hayvan boğazlanmasını acınası bir durum olarak tarif etmiştir.³¹⁴ 4

³¹² Galip Ata, “Nevruz ve Kurban”, *Milliyet* (26 Mart 1934), 4.

³¹³ M. Turhan Tan, “Kurban”, *Cumhuriyet* (11 Şubat 1938), 5.

³¹⁴ Burhan Felek, “Senelik Sualler”, *Milliyet* (30 Mart 1934), 3.

Mart 1936 tarihli Tan gazetesinde yayınladığı yazısında da yine aynı noktaya vurgu yaparak Kurban Bayramı'nın şeker bayramı kadar sevinç vermediğini bilakis hazin hissettiren bir bayram olduğunu söylüyordu. Ona göre kurban kesmek kadim bir adet olsa da bunun tanrıyı ne derece memnun ettiği şüpheliydi. Fakat o Kurban Bayramlarının fakirlerin karnının doyurulmasına vesile olması ve ekonomik bir hareket yaratması bakımından müspet yönlerine de vurgu yapmıştır. Ancak Felek, yine de kurban paralarını hayır kurumlarına bağışlamak suretiyle bu bayramları kan renginden kurtarmanın daha hayırlı olduğunu okuyucularına salık verecektir.³¹⁵

Turhan Tan ise “Kurban” başlığıyla Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan yazısında, insanlık tarihinde kurban olgusunun yerini kısaca tespit ettikten sonra bu ibadetin çeşitli fonksiyonlarını ele alıyor. Bunu yaparken de kurbanın yalnızca ruhanileri doyurmak ve yoksullara yardım etmek gayesini taşıyan bir eylem olduğunu söyleyerek en azından İslam dini açısından güdük bir yaklaşım içine girmekten çekinmiyor. İlerlemeci bir yaklaşımla medeni dünyada artık kurban kesmenin anlamsız olduğuna vurgu yaparak konuyu asıl varmak istediği noktaya getiriyor ve soruyor: “Kanlarını boş yere akıttığımız koyunların, sığırların parasını Hava kurumuna tahsis etmeli değil miyiz?” Elbette bu bir sözde soru cümlesidir. Tan, yazısının sonunda tanrı namına tebliğ olunan emirler arasında tehlikeden korunmak iradesinin kurban kesilmesi emrinden daha kuvvetli olduğunu söyleyecek ve göklere hakimiyeti sağlayacak hava kurumuna bağış yapmanın insanlığa daha çok yakıştığını ifade edecektir.³¹⁶

Akşamcı mahlaslı köşe yazarı da Akşam gazetesindeki yazısında Kurban Bayramı'nın kendisine hissettirdiklerini “...pek anlayamadığım mukaddes varlıklara feda edilmeyi bekleyen koyunların melemesi bana çok dokunurdu” diye tarif ediyordu. Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in kıssalarına atıfla yazar “...mabudun hoşuna gitmek için oğlunu boğazlayan babaya gökten kurban inmesi yeni medeniyet ilahına ders olamamıştır.” şeklinde bir yorumla dünya politika yapımcılarının siyasetlerine de iğneleyici bir üslupla dokunmuştur. Öyle ki “Kenan diyarının eski molochları³¹⁷ son asır medeniyetinin hırslı garp diplomatları kadar insan canına obur değildirler.” diyerek bu tavrını daha da pekiştirmiştir.³¹⁸

³¹⁵ Burhan Felek, “Kurban Bayramı”, *Tan* (04 Mart 1936), 3.

³¹⁶ M. Turhan Tan, “Kurban”, *Cumhuriyet* (04 Mart 1936), 5.

³¹⁷ Mezopotamya bölgesinde adına çocukların kurban edildiği bir pagan tanrısı.

³¹⁸ Akşamcı, “Kurban”, *Akşam* (29 Mart 1934), 3.

2.4.6. Yeniden Tanımlanan Kurban Bayramları

Kurban Bayramlarında kültüre yerleşmiş bir takım geleneksel adetlerin modern dünyada fonksiyonel olmadığını ifade eden görüşler de mevcuttu. Hatta bazı yazarlar bu adetlerin terk edilmeye başladığını da söylüyorlardı. Kimi yazarlarsa bayramların sahip olduğu işlevleri ve nasıl değerlendirilmesi gerektiğini yeniden tanımlayarak halka telkinde bulunuyorlardı:

Hilmi Malik Evren *Milliyet*'teki "Çocuk ve Bayram" yazısında, bayramlarda yapılan masrafların ve ziyaret çilesinin faydasız bir iş olduğunu şu şekilde dile getiriyordu:

"Her işin her eğlencenin istekle yapılanı beğenilir. Bayram kutlulaşmalarından hoşlanmayan ancak ev barkın şunun bunun tesirinden kurtulamayarak dört gün yağmur çamur toz toprak demeden harıl harıl bir kapıdan öbür kapıya koşan ve kahve ile sigara içe içe midesi bozulan ve bayram ertesi hasta yatan ikram edileni içmeyince de ev sahibine darıltan kimselerin suçu nedir? Bütün bu telaş heyecan ve masraf neden?"³¹⁹

Evren bunun yerine kimsesiz ve muhtaç çocuklara yardımda bulunmanın daha akıllıca bir hareket olacağını ifade ediyordu:

"...öyle ya yüzlerce binlerce çırıl çıplak ve kimsesiz çocuğun giydirilmesi doyurulması ve okutulması dururken parayı şekere, otomobillere, yeni tuvaletlere, tebrik telsizlerine vermek hayli saygısızlıktır. Her şey zamanında yapılmalı. Bugünün mühim işi çocuklara bakmaktır. Gezerken biraz sağa sola bakılırsa ve ara sıra kenar mahalleler yoklanırsa ulusça yapılacak en büyük işlerden biri aç, cılız ve kara bahtlı çocukların bakılması göze çarpar."³²⁰

Bu amacın daha üstün bir gaye olduğunu da Türk devriminin ruhundaki bütünlük ilkesine atıfla açıklıyor ve doymakta doymamakta giyinmekte giyinmemekte her şeyde ve her adımda bütünlük ve birliğin prensip tutulmasının gerekli olduğunu söylüyordu.³²¹

Orhan Selim imzasıyla Akşam gazetesinde yayınlanan "Bayram" başlıklı yazı, bayram adetlerinde ve eğlence anlayışındaki dönüşümü bir başka açıdan gözler önüne seriyor. Eskiden el öpülen boyuna misafir ağırlanıp uğurlanan bayramlar olduğu ancak artık bu yorgunluk bayramlarının yerini dinlenme bayramlarına bıraktığı belirtiliyor. Artan bir

³¹⁹ Hilmi Malik Evren, "Çocuk ve Bayram", *Milliyet* (09 Mart 1935), 4.

³²⁰ Evren, "Çocuk ve Bayram", 4.

³²¹ Evren, "Çocuk ve Bayram", 4.

bireyselleşmeyle beraber misafir ağırlamak yerine şehir dışına çıkıp dinlenmenin ya da evde yalnız başına vakit geçirmenin daha öncelenen bir tercih olduğu ifade ediliyor.

“Eskiden bayramlar yorgunluk günleriydi. Kapı kapı dolaşılır el öpülür, el öptürülür boyuna kapı açılır misafir ağırlanır misafir uğurlanırdı. Şimdi bayramlar gitgide dinlenme günleri oluyor. Ben ve benim tanıdıklarımın birçoğu bu bayram ya şehrin dışında oturan bir akrabaya misafir gidip yeşeren otların üstünde dört gün sırt üstü yattık yahut kapımızı kapayıp evde başımızı dinledik.”³²²

Selim’e göre bayram yerleri de gittikçe eski hareketini kaybediyordu. Bayramlık elbise giyenlerin sayıları dahi azalmaktaydı.³²³ Bu da bayramların diğer günlerden bir gün olmaya yaklaştığını gösteren önemli bir detay olarak değerlendirilebilir.

24 Mayıs 1929’da yayınlanan İkdâm gazetesinde “Bayramda Müşahedeler” başlığıyla ve Lokman Hekim imzasıyla çıkan yazıda bayramların sosyal açıdan kıymetine vurgu yapıldığını ve ruhsal sağlık açısından rahatlama ve dinlenme fırsatı olarak ele alındığı görülür:

“Bayramların en büyük içtimai hikmeti insanların birkaç gün olsun vücutlarını dinlendirmeleri kafalarını istirahat ettirmeleridir. Bu neşe günlerinde dostlarla hemhal olmakta da en derin sevgi ve saadet vardır.”³²⁴

Çalışma yorgunluklarını atıp daha iyi bir performansa kavuşmak imkanını elde etmek ve ailelerine karşı sorumluluklarının gereğini yerine getirmek için bayramları bir fırsat bilmek dururken “şuursuz bir surette eğlenmek” hatasını işleyenlerin uyarılması ise “hemcinsleri için insani bir borç” olarak görülmüştür.³²⁵

Nasuhi Baydar 12 Şubat 1938 tarihindeki Kızılay gazetesinde çıkan yazısında dini bayramların hayat içindeki yerinin yeniden tayin ve tespit edilmesinin gerekliliğinden bahsediyordu. Ona göre eş-dost ziyaretleri her zaman yapılabilecekken özellikle bayram günlerine böyle bir misyonun yüklenmesi eskiden kalma adetlerin zorla idame ettirilmeye çalışılmasından başka bir şey değildi. Yine yoksullara et dağıtmak isteniyorsa bu koyun kesmekle değil et satın alınarak yapılsa daha iyiydi. En azından satın alınan etler mezbaha muayenesinden geçmiş olacaktı. Baydar’a göre yine böyle günlerde ekonominin canlandığı ve bunun da halkın menfaatine olduğu düşünülse de esasında bu suni

³²² Orhan Selim, “Bayram”, *Akşam* (08 Mart 1936), 5.

³²³ Selim, “Bayram”, 5.

³²⁴ Hafız Cemal, “Bayramda Müşahedeler”, *İkdâm* (24 Mayıs 1929), 2.

³²⁵ Hafız Cemal, “Bayramda Müşahedeler”, 2.

genişleme bazı açılardan mahsurluydu. Çünkü bayramda alınan ayakkabıyla bayram dışında alınanın bir farkı yoktu. Fakat sırf bayramı düşünüp borç altına girenlerin ekonomik açıdan yararlı bir iş yaptıkları da söylenemezdi. Ona göre önemli olan satın alma kabiliyetini arttırmaktı. Böyle olursa halk şekeri ve eti sadece bayramlarda değil her zaman tüketebilirdi. Bunu da sağlamanın yolu, kimse darılmasın diye yapılan politik bayram ziyaretleri değil vatandaşların çalışma gücünü arttırmak için tatil günlerini dinlenmeyle, memleket gezmeleriyle, eğlenecekleri etkinliklerle ve sporla doldurmalarıydı. Baydar’a göre “Eski çağlardan kalma bayramların zamanımızdaki mevkileri aşağı yukarı budur.”³²⁶

Nasuhi Baydar, dört gün sonra da Ulus gazetesindeki yazısında eş-dost ziyaretleri gibi geleneksel bayram adetlerinin büyük birer zahmet olduğunu ifade ediyor, gerçek sevincin ancak milli bayramlarda yaşandığına atıfla şunları söylüyordu: “...çocuklarımız kalbi kalbe bağlayan hakiki sevgiyi daha iyi bilecekler bayramlarla mana arayacaklar yeni elbise giyip neşelenmek lüzumunu mesela 30 Ağustos’ta ve mesela 29 İlkteşrinde (ekim) hissedeceklerdir.” Yine aynı yazıda kurban kesme ritüeli hakkında şunları söyleyecekti: “İrâka-i dem hurafesi, 1938 Türklerine henüz bayram ettiriyorsa bunda fazla bir zarar aramayarak 1948’i bekleyelim; zaman yeni ve iyi itiyadların tecessüsüne yardım edecektir.”³²⁷

Turhan Tan 1937 bayramının birinci gününde yayınlanan Cumhuriyet gazetesindeki yazısında İslamiyet’te Kurban Bayramı’nın yeri üzerine değerlendirmelerde bulunurken kurbanı dair ayetlerin vahdaniyeti vurgulayan bir bağlamda ifade edildiğini söylemiştir. Tan, vahdaniyeti ise sosyal hayatta imam birliğine yani milliyet aşkına denk gelen bir anlamda yorumluyor ve şu açıklamaları yapıyordu:

“Bu sebeple Kuran’da kurbandan bahseden sözlerin arkasından vahdaniyet meselesi ileri sürülmüş ve insanların ancak ona bağlanmaları lüzumu gösterilmiştir. Vahdaniyetin içtimai hayatta muadili iman birliğidir. Vicdani bir emir olan dinin gene içtimai hayatta mukabili milliyet aşkıdır kurban akidesini biz bu iman birliği milliyet aşkı bakımından ele alırsak icabında yurt için millet için can feda etmekten çekinmemek neticesine varırız. Hür bir millet olarak, hür ve mes’ud bir yurt sahibi

³²⁶ Nasuhi Baydar, “Bayramlar”, *Kızılay* (12 Şubat 1938), 5.

³²⁷ Nasuhi Baydar, “Dört Bayram Günü”, *Ulus* (16 Şubat 1938), 5.

olarak yaşamak, zaten fani insanlara Tanrının en büyük lütfu değil midir?.. O halde kurban, tazammün ettiği mana itibarile o lütfu karşı da şükran duygusu ifade eder.”³²⁸

Hikmet Feridun Es’in 25 Şubat 1937 yılında “Eski Bayram Hediye­leri ve Yenileri” başlığıyla kaleme aldığı yazısı değişen Türkiye’nin dönüşen/kaybolan bayram adetlerine dikkatleri çekiyor. Es, damatların bayram günlerinde nişanlılarının evlerine hediye getirme geleneğindeki dönüşümü kendi çocukluğu ve yetişkinliğindeki iki hatırasıyla gözler önüne seriyor. Çocukluğu devresinde ahşap konağın önüne yanaşan faytondan sırtı kınalı boynuzları yaldızlı bir demet yünü kırmızı bir fiyonk ile bağlanmış koç indirilirken yetişkinliğinde komşu kapısına yanaşan otomobilden kurdelelerle bağlanmış 1937 model bir radyo indiriliyordu.³²⁹ Buradan da anlaşılmaktadır ki gelenekler de zamanın değişmesiyle bir dönüşüme uğramakta her devir kendi gerçekliğini ve adetlerini yaratmaktadır.

³²⁸ M. Turhan Tan, “Kurban”, *Cumhuriyet* (22 Şubat 1937), 5.

³²⁹ Hikmet Feridun Es, “Eski Bayram Hediye­leri ve Yenileri”, *Akşam* (25 Şubat 1937), 3.

3. BÖLÜM: KURBAN BAYRAMI'NDA YAPILAN BAĞIŞ TOPLAMA ÇALIŞMALARI VE SOSYAL YARDIM FAALİYETLERİ

3.1. Cumhuriyet Öncesinde Bağış Toplama Çalışmaları ve Yardım Faaliyetleri

Bağış toplama faaliyetleri Türk toplumunun dîni, sosyal ve geleneksel pratikleri arasında önemli bir yere sahiptir. Manevi olduğu kadar maddi bir yönü de bulunan bu nevi toplumsal faaliyetlerin, istismar vasıtası olmadan ve yanlış uygulamalara mahal vermeden yürütülebilmesi için zaman zaman devletler tarafından bazı hukûkî düzenlemeler yapılmıştır.

Osmanlı döneminde nakdî ya da kurban derisi gibi ayni bağışlar, II. Abdülhamid döneminden itibaren çeşitli çalışmalara maddi kaynak sağlamak gayesiyle toplanmış olsa da devletin bunlar üzerindeki tasarrufu özellikle Meşrutiyetin yeniden ilanı ile artmış³³⁰ ve bu amaçla ilk defa 1909 yılında kanunlaştırma yoluna gidilerek Cem'i İanat Nizamnâmesi vücuda getirilmiştir. Hayli kısa ve yüzeysel olan bu nizamnâme yetersiz kaldığından dolayı ileriki yıllarda geliştirilerek dört fasıl ve otuz üç maddeden mürekkep 23 Teşrinisani 1331 (6 Aralık 1915) tarihli yeni bir Cem'i İanat Nizamnâmesi³³¹ ihdas edilmiş ve her türlü yardım toplama faaliyetinin kamu yararına uygun olarak yürütülmesi sağlanmaya çalışılmıştır.³³² Bununla birlikte yeniden düzenlenmesine rağmen söz konusu nizamnâmenin pek çok muğlak noktaya sahip olduğu da dikkate değer bir husustur. Yardım toplama şekillerinin sayılmaması, yardım toplamaya izin verecek yetkililerin ve bu iznin süresinin açıkça belirtilmemesi, kamu görevlilerinin yardım çalışmalarında ne şekilde görev alacaklarının saptanmaması ve yardım toplama sürecinin denetimine dair hükümlere yer verilmemesi bu belirsizliklerden bazılarıydı. Öte yandan dîni bayramlara özel bir yardım toplama şekli olan kurban derisi ve bağırsak toplama ile fitre zarfı dağıtmak suretiyle yardım toplama konusunda da Cem'i İanat Nizamnâmesinde herhangi bir hüküm bulunmamaktaydı.³³³ Buna rağmen cârî mevzuatta, nizamnâmesi bulunan ve

³³⁰ Ayşe Zamacı, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri* (Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 107.

³³¹ 23 Haziran 1983 tarihine kadar cârî olan Cem'i İanat Nizamnamesi aynı gün kabul edilen 2860 sayılı Yardım Toplama Kanunu'nun 32. maddesiyle birlikte yürürlükten kaldırılmıştır. Bkz: Yardım Toplama Kanunu ((YTK)), *Resmî Gazete* 18088 (23 Haziran 1983), Kanun No. 2860, md. 32.

³³² Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 341.

³³³ Milli Güvenlik Konseyi (MGK), *Yardım Toplama Kanunu Tasarısının Danışma Meclisince Kabul Olunan Metni ve Millî Güvenlik Konseyi İçişleri Komisyonu Raporu* (Ankara, 1983).

kamu yararına çalıştığı bilinen Müdâfaa-i Milliye, Donanma ve Hilâl-i Ahmer gibi cemiyetlerin Ramazan ve Kurban Bayramlarının ilk günleri, peygamberin doğum günü, padişahların cülus günleri ve Meşrutiyet Bayramlarında yardım toplamasına izin verildiği belirtilmişti. Zikredilen günlerde hangi cemiyetin yardım toplayacağıysa söz konusu mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından belirlenecekti.³³⁴ Bu sebeple çeşitli şekillerde yardım toplamak isteyen cemiyetler, gününden önce mahalli idareye başvurarak muvafakat istemekteydiler. Kurban Bayramlarında ise bu muvafakata konu olan şey özellikle kurban derileri olmaktaydı. Cemiyetler bulundukları mahallerde kesilen kurbanlardan elde edilen derileri ve sakatatları bahsedilen izinleri aldıktan sonra toplayarak kendilerine kaynak yaratmaktaydılar. Örneğin Malûlin-i Guzat Cemiyeti 1923 yılında İstanbul'da kesilecek kurbanların derilerini toplama yetkisi almak için girişimde bulunmuştu.³³⁵ Yine Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 1922'de topladığı kurban derilerinden ciddi gelir elde edince 1923 bayramında da derileri toplamak amacıyla başvuruda bulunmaları için şubelerine tebligat göndermişti. Fakat İstanbul'da Malûlin-i Guzat Cemiyeti daha evvel müracaatta bulunduğu buradan başvurudan vazgeçilmişti.³³⁶ Hilâl-i Ahmer ve Malûlin-i Guzat gibi sivil inisiyatifle kurulmuş cemiyetler yanında Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi gibi çalışma alanı sosyal yardım faaliyetlerini kapsayan bazı devlet kurumlarının da muhtaçlara yardım maksadıyla kurban derisi topladığı görülmekteydi. Dışarıdan gelecek göçmenlerin sevk, iâşe ve iskânı muâmelelerini yerine getirmek maksadıyla kurulmuş olan Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi İstanbul'a iltica eden muhâcirlere yardım maksadıyla, kesilecek kurbanların derilerinin ve bağırsaklarının toplatılması için teşebbüste bulunmuştu.³³⁷ Müdürlük, 3 Ağustos 1922 tarihli Vakıf gazetesinde bu iş için görevlendirilen memurlara makbuz karşılığında deri ve bağırsakların teslim edilmesini talep ediyordu.³³⁸ Yardım cemiyetleri ve devlet kurumları nasıl halktan kurban derilerini istiyorsa devletten kendi cemiyetlerine ya da vakıflarına bağışta bulunmasını isteyenler de yok değildi. 9 Ağustos 1922 tarihli Âyine dergisinde "Haklı Bir Talep" başlığıyla yayınlanan haberde Ali Emîrî Efendi'nin Evkâf

³³⁴ *Cem'i İanat Nizamnamesi* (İstanbul: Cihan Biraderler Matbaası, 1339), 2-3.

³³⁵ *Tanin*, "Kurban Derileri" (19 Temmuz 1923), 2.

³³⁶ *İkdam*, "Kurban Derileri Kime Verilecek?" (20 Temmuz 1923), 3.

³³⁷ Volkan Marttin, "Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 2/5 (Aralık 2011), 17.

³³⁸ *Vakit*, "Kurban Derileri ve Bağırsakları" (03 Ağustos 1922), 3.

Nezâretinden Millet Kütüphanesi namına on iki tane koç istediği ancak talebin nezâret tarafından uygun bulunmayarak reddedildiği yazıyordu.³³⁹

Verilen örneklerde görüldüğü gibi pek çok yardım toplama çalışması Cem'i İanat Nizamnâmesinin koyduğu kriterlere uygun olarak yürütülse de Cumhuriyet öncesindeki fiili durum, hukûkî çerçevenin belirlediği sınırların dışında örnekleri de barındırıyordu.

Âyine dergisinde çıkan 6 Ağustos 1922 tarihli bir haber, Hürriyet ve İtilâf Fırkası merkez-i umûmî azasından Rıfkı Bey ile Pehlivan Kadri'nin fırka namına kurban payı toplamak üzere sokak sokak dolaşmaya başladıklarını bildiriyordu.³⁴⁰ Görüldüğü gibi nizamnâmede belirtilen statüleri haiz sosyal yardım kuruluşlarından biri olmadığı halde politik bir oluşum olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası ilginç bir şekilde kendi hesabına kurban bağışı toplamaktaydı.

3.2. Cumhuriyet Döneminde Bağış Toplama Çalışmaları ve Yardım Faaliyetleri

3.2.1. Bağış Toplamaya Yetkili Kurumlar

1915 yılında oluşturulan Cem'i İanat Nizamnâmesi, Cumhuriyetin ilanından sonra da yürürlükte kalarak yardım toplama çalışmalarının hukûkî çerçevesini oluşturmaya devam etti. Zikredilen nizamnâmenin ikinci maddesi³⁴¹ Kurban Bayramı'nın da dahil olduğu bir takım özel günlerde yardım toplama hakkına sahip olan cemiyetleri sıralamıştı. Buna göre yalnızca Müdâfaa-i Milliye, Donanma ve Hilâl-i Ahmer gibi “menafi-i umûmiyyeye hâdim” yani kamu yararına hizmet eden kuruluşlar bağış toplama ruhsatına sahipti. Kurban Bayramı'na özel bir bağış olan Kurban derilerini ise adı geçen kuruluşlar arasında yalnızca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti toplayacaktı. Hilâl-i Ahmer, 1925 yılında Türk Tayyare Cemiyeti kurulana kadar kurban derilerini toplama imtiyazını tek başına elinde bulundurmıştı.

³³⁹ *Ayine*, “Haklı Bir Talep” (09 Ağustos 1922), 2.

³⁴⁰ *Ayine*, “Kurban Payı” (09 Ağustos 1922), 4.

³⁴¹ *Cem'i İanat Nizamnamesi*, 2-3. Madde 2: Umûma mahsûs mahallerde ve vesâit-i nakliyye derûnunda kutu dolaştırarak i'âne cem'i yalnız Müdâfa'a-i Milliyye ve Donanma ve Hilâl-i Ahmer gibi menâfi'-i umûmiyyeye hâdim ve mevcûdiyyet ve nizâm-nâmeleri ba irâde-i seniyye musaddak cem'iyyetler menfa'atine mahsûs olmak üzere ramazân ve kurbân bayramlarının ilk günleri ile velâdet-i peygamberî ve cülûs-ı hümayûna ve on Temmuz târihine müsâdif günlerde câizdir. Eyyâm-ı mezkûrede bahs olunan cem'iyyetlerden hangisinin menfa'atine i'âne toplanacağını hükûmet-i mahallîyenin en büyük mülkiyye me'mûru eyyâm-ı mezkûrenin hulûlünden mukaddem ta'yîn ve tebliğ eder.

Türk Tayyare Cemiyeti, 16 Şubat 1925'teki kuruluşundan³⁴² yaklaşık altı ay sonra alınan 5 Ağustos 1925 tarihli İcra Vekilleri Heyeti kararıyla “menafi-i umûmiyyeye hâdim” cemiyetler arasına dahil edilmiş³⁴³ ve nizamnâme gereğince kurban derisi ve diğer bağışları toplama hakkını sahip olmuştu. Bu haktan dolayı elde edilen gelirler yardım kuruluşlarının maddi kaynakları arasında çok önemli bir kalemi oluşturmakta ve dolayısıyla derileri toplama izni elde eden müesseseler büyük bir avantaja sahibi olmaktaydılar. Öyle ki Türk Tayyare Cemiyeti, kuruluşunun ardından yaklaşan Kurban Bayramı dolayısıyla derileri toplamak için teşebbüste bulununca Hilâl-i Ahmer Cemiyeti büyük bir gelir kaybı yaşayacağını düşünmüş ve bu sebeple Sıhhiye Vekâletine başvurarak 1925 yılında derileri toplama izninin hangi kuruma verileceğini sormuştu.³⁴⁴ Cemiyete verilen cevap tespit edilememekte birlikte daha sonraki uygulamalardan da anlaşılmaktadır ki toplanan bağışlar kamu yararına çalışan bu müesseseler arasında çeşitli oranlarda paylaşılacaktı. Örneğin, Diyanet İşleri Reisliğinin 8 Şubat 1927 tarihli bir yazısında 1926 yılında sadaka, zekât ve kurban derisi gibi kalemlerden elde edilen gelirlerin memnuniyete sebep olmasından dolayı bu bağışların 1927 yılında da Hilâl-i Ahmer, Himaye-i Etfâl ve Türk Tayyare Cemiyeti arasında paylaştırılmak üzere Tayyare Cemiyeti şubelerinde toplanacağı ifade ediliyordu.³⁴⁵ Aynı şekilde Hariciye Vekâletinden Sofya elçiliğine gönderilen 30 Mart 1928 tarihli tahriratta da Türk Tayyare Cemiyeti tarafından toplanacak derilerden elde edilecek hasılatın Himaye-i Etfâl ve Hilâl-i Ahmer cemiyetleriyle belli oranlarda paylaşılacağı belirtiliyordu.³⁴⁶ Buradan hareketle toplanan bağışların üç cemiyet arasında paylaştırıldığı ve Himaye-i Etfâl Cemiyetinin de Kurban Bayramı'nda toplanan bağışlardan pay alan üçüncü cemiyet olduğunu söylenebilir. Öte yandan Müslüman ahalinin yoksul ve yetim çocuklarının eğitim ve öğretimine yardımcı olmak amacıyla kurulmuş olan Darüşşafaka Cemiyeti de bağış toplama yetkisine sahip müesseseler arasında yer alıyordu. Kurban Bayramlarının ilk günü Darüşşafaka günü olarak kabul edildiğinden dolayı cemiyet her yıl bu zamanlar yetimler yararına yardım kampanyaları düzenlemekteydi.³⁴⁷ Kurban Bayramlarının ikinci

³⁴² Zerrin Okumuş, *Türk Tayyare Cemiyeti* (Ordu: Ordu Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 32.

³⁴³ BCA, 30.18.1.1, 15.49.13.

³⁴⁴ *Cumhuriyet*, “Kurban Derileri ve Tayyare Cemiyeti” (17 Haziran 1925), 1.

³⁴⁵ BCA, 51, 2.6.20.

³⁴⁶ TC. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Hariciye Nezareti Sofya Sefareti (HR.SFR.04), 928-69.

³⁴⁷ *Akşam* (02 Ağustos 1922), 1; *Vakit* (03 Ağustos 1922), 3.

günüye, yardım toplamaya yetkili bir diğer cemiyet olan Kadınlar Birliğinin faaliyetlerine ayrılmıştı.³⁴⁸

3.2.2. Bağış Toplamada Takip Edilen Usuller

3.2.2.1. Nakdî Bağışlar

Kamu yararına çalışan kuruluşların Kurban Bayramlarında halktan topladığı bağışlar nakdî ve ayni olmak üzere ikiye ayrılır. Nakdî bağışlar genellikle cemiyet temsilciliklerine doğrudan yapılan para yardımlarını ifade eder. Kurban Bayramı geldiğinde isteyen her vatandaşın gücü nispetinde yaptığı bu yardım türü, zamanla kurban kesmek yerine bedelinin nakdî olarak cemiyetlere verilmesi gibi bir uygulamanın da benimsenmesiyle artarak tercih edilen bir yol olmuştur. Örneğin Türk Tayyare Cemiyeti daha kurulduğu 1925 yılında kurban bedellerini bağış olarak kabul ettiğini gazete ilanlarıyla duyurmuş, bağışlarınsa cemiyetin belediyelerdeki şubelerine ya da gazete idarehanelerine yapılabileceğini eklemiştir.³⁴⁹

Bu tip bağışların cemiyetlerin menfaatine daha uygun olacağını Mustafa Kemal Paşa da takdir etmiş ve düşüncesini Türk Tayyare Cemiyeti yetkilileriyle paylaşmıştır. Hatta 10 Temmuz 1927 Pazar günü TTC'nin Cağaloğlu'nda bulunan şubesine yaptığı ziyarette de bu konu gündeme gelmiştir. Paşa duvarlarda bulunan grafiklerin anlamını sorduğunda, Müdür Hasan Fehmi Bey cevaben şubelerin topladığı fitır sadakalarını ve ilçe şubelerine gelen bağışları ifade ettiğini söylemişti. Ayrıca bu sadakaların kurban deri ve bağırsaklarından sağlanan getiriyle birlikte önemli bir gelir kaynağı olduğunu da eklemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa: “Kurban bedellerini verseler daha iyi olmaz mı?” diye sorduğunda Hasan Fehmi Bey bir kısım vatandaşların verdiklerini söylemiş hatta Finlandiya gibi uzak bir yerden Ahsen isimli bir bağışçının kurbanının bedelini her yıl gönderdiğini de sözlerine eklemiştir.³⁵⁰

Gerek bağışçılar gerekse de cemiyetler için daha işlevsel ve kolay olan nakdî bağışların artarak devam etmesi dolayısıyla 1929 yılında yeni uygulamalara geçilmişti. Buna göre nakdî bağışta bulunacak vatandaşlara kolaylık sağlamak için Cağaloğlu'ndaki Türk Tayyare Cemiyeti merkezinde bayramın birinci ve ikinci günü de memur bulundurulması

³⁴⁸ *Milliyet*, “Yardıma Davet” (15 Nisan 1932), 4.

³⁴⁹ *Vatan*, “Kurban Bedeli” (28 Haziran 1925), 2.

³⁵⁰ Niyazi Ahmet Banoğlu, *Atatürk'ün İstanbul'daki Günleri* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2012), 100.

kararlaştırılmıştı.³⁵¹ Bu uygulama Tayyare Cemiyeti İstanbul Şubesi Müdürü Hasan Fehmi Bey'in gazetelere yaptığı açıklamalardan da anlaşılacağı gibi 1930 yılında³⁵² ve Milliyet gazetesindeki ilanlarda da görüleceği üzere 1934 yıllarında da aynı şekilde sürdürülmüştü.³⁵³ Tayyare tedarikinin nakdî bağışlar kadar getirisi olmayan deri ve bağırsakların toplanmasıyla sağlanmasının güç olduğuna ve bu nedenle kurbanların ya da bedellerinin Tayyare Cemiyetine bağışlanmasının gerekliliğine dair yayınlar da bu duruma katkı sağlayan unsurlardan biri olmuştu.³⁵⁴

Kurban Bayramlarında toplanacak bağışlar Darüşşafaka Cemiyeti için de önemli bir gelir kalemiydi. Kurban Bayramı'nın ilk gününün Darüşşafaka Günü olması dolayısıyla cemiyet her yıl düzenli olarak bağış toplardı.³⁵⁵ Hükümet onayıyla 1918 yılından itibaren başlayan bu yardım çalışmalarında görev almak isteyenlerse gönüllü olan kız ve erkek öğrenciler arasından seçilirdi.³⁵⁶ Bu sebeple her Kurban Bayramı öncesinde gazetelerde Darüşşafaka namına iane toplayacak gönüllüler arandığına dair ilanlar yer alırdı.³⁵⁷ Görev talep edenlerinse Nuruosmaniye'de bulunan cemiyet merkezine kimlikleriyle başvurarak kayıt yaptırmaları istenirdi.³⁵⁸ Cemiyet, bağış toplamak için kutu gezdirme ve rozet dağıtma usulünü benimsemişti.³⁵⁹ Gönüllü öğrenciler sokak sokak gezip bağış kutusu dolaştırarak halkın doğrudan para toplamakta ve rozet karşılığında bağış alarak Darüşşafaka yetimleri hayrına çalışma yapmaktaydılar. Bu faaliyetten elde edilen gelirler ise şöyleydi:

³⁵¹ *İkdam*, "Kurban Bedeli" (20 Mayıs 1929), 4.

³⁵² *Milliyet*, "Bayramda" (05 Mayıs 1930), 3.

³⁵³ *Milliyet*, "Kurban Bedeli" (25 Mart 1934), 6.

³⁵⁴ *Milliyet*, "Kurbanınızı Yahut Parasını Tayyare Cemiyetine Verin" (16 Mart 1934), 7.

³⁵⁵ *Akşam*, "Darüşşafaka Günü" (15 Haziran 1926), 3.

³⁵⁶ Münire Dalar, *Kuruluştan Cumhuriyet'e Darüşşafaka'da Eğitim (1863-1923)* (Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 152; *Milliyet*, "Darüşşafaka Rozetleri" (24 Nisan 1931).

³⁵⁷ *Tevhid-i Efkâr* (23 Temmuz 1923), 4; *Milliyet*, "Rozet Dağıtmak İsteyen Çocuklara" (04 Nisan 1933), 4; *Milliyet*, "Bayramda Rozet Dağıtacak Olanlara" (12 Mart 1935), 6; *Akşam*, "Kurban Bayramının Birinci Günü Darüşşafaka Rozet Günüdür" (01 Mart 1936), 11; *Cumhuriyet*, "Türk Okutma Kurumundan" (08 Şubat 1938), 10.

³⁵⁸ *Milliyet*, "Darüşşafakalılar Günü" (02 Nisan 1933), 3; *Akşam*, "Kurban Bayramının Birinci Günü Darüşşafaka Rozet Günüdür", 11.

³⁵⁹ *İkdam*, "Darüşşafaka Rozeti" (17 Mayıs 1929), 5; *Cumhuriyet*, "Darüşşafaka İçin" (17 Mayıs 1929), 4; *Cumhuriyet*, "Kurban Bayramı" (20 Mayıs 1929), 2.

Tablo 3: Darüşşafaka'nın Rozet Dağıtma Yoluyla Elde Ettiği Gelirler (Lira)

Yıl	Bağış Miktarı	Yıl	Bağış Miktarı	Yıl	Bağış Miktarı
1920	1471	1923	2412	1925	2099
1921	830	1924	2068	1926	2684

Kaynak: Münire Dalar, *Kuruluştan Cumhuriyet'e Darüşşafaka'da Eğitim (1863-1923)* (Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 152.

Kadın Birliği de nakdî yardım toplama çalışmalarını Kurban Bayramlarının ikinci günü yürütmekteydi.³⁶⁰ Darüşşafaka gibi gönüllüler vasıtasıyla rozet dağıtmak suretiyle iane toplayan Kadınlar Birliği, elde ettiği geliri özellikle kadınların eğitimiyle ilgili çalışmalar yapmak için kullanmaktaydı.³⁶¹

Öte yandan gönüllü çocuklar eliyle bu şekilde yardım toplanması yöntemine yönelik eleştirilerde yok değildi. 17 Şubat 1937 tarihli Akşam Postası gazetesinde yayınlanan bir yazı, İstanbul'daki muhtelif yardım kuruluşlarının özellikle çocuklar vasıtasıyla rozet takmak, kutu gezdirmek gibi yöntemlerle iane toplamasının ıslah edilmesi gereken bir usul olduğunu değerlendiriyordu. Çünkü takip edilen bu yolun pek çok mahsurları ve olumsuzlukları vardı. Gazeteye göre yardım faaliyetlerinde görev alan çocukların kılık kıyafet açısından hayli paspal olmaları, toplanan bağışları ceplerine doldurduklarına dair söylentiler ve sırf tramvay, vapur, sinema gibi yerlerden ücretsiz faydalanmak gayesiyle yardım toplamaya gönüllü olmaları bu çalışmalara hayli gölge düşürmekteydi. Ayrıca mevcut yöntemlerle toplanan bağışların yeterli miktarlara ulaşmaması da medeni ülkelerdeki çalışmalara benzer tarzda daha etkili yardım faaliyetlerinin başlatılması önerisini akıllara getirmişti. Buna örnek olarak da Amerika ve Avrupa'daki bando mızıkacı yardım toplama çalışmaları ile karnavalların büyük getirilerinden bahsedilmişti.³⁶²

Cemiyetlerin bağış toplama yöntemlerine değinmişken bu başlık altında bayram gazetelerine de bir parantez açmak doğru olacaktır. Zira bu gazeteler de bağış toplama yollarından biri olarak ele alınabilir. Şöyle ki II. Meşrutiyetle birlikte Osmanlı matbuatının hacmi hızla büyümüş, farklı görüşlere ve cereyanlara mensup pek çok gazete ve gazeteciyle birlikte basın hayli renkli bir hal almıştı. Diğer taraftan bu alanda çalışan emekçilerin sayısı da doğal olarak artmıştı. Takip eden süreçte gerek basın sahasının önde

³⁶⁰ *Milliyet*, "Yardıma Davet", 4.

³⁶¹ *Vakit*, "Bayramda Dağıtılacak Rozetler" (16 Nisan 1931), 2.

³⁶² *Akşam Postası*, "Rozet Dağıtmaktan Vazgeçelim!" (17 Şubat 1937), 7.

gelen isimleri gerekse de basın emekçileri örgütlenme yoluna girerek mesleki birliklerini teşkil etmişlerdi. Matbuat-ı Osmanî Cemiyeti, Mürettibîn-i Osmaniye Cemiyeti ve Matbuat-ı Osmaniye Makineciler Cemiyeti gibi müesseseler işte bu dönemin ürünüydü. Zikredilen kuruluşlar genel olarak gazeteciliğin ilkeli bir şekilde yapılması, meslek içi barışın sağlanması ve basın emekçilerinin haklarının müdafaası amacıyla çalışmalar yapmaktaydı.³⁶³ İşte bayram gazeteleri de tam bu süreçte çalışan hakları konusunda yapılmış bir girişim olarak ortaya çıkmıştı. Dini bayramların tamamında yalnızca bayram gazetesinin yayınlanması kararının alınmasıyla tüm basın emekçileri Ramazan ve Kurban günlerini tatil yaparak geçirmeye başlamışlardı. Öte yandan bu girişim Matbuat-ı Osmaniye Cemiyetinin 1918 yılında başlattığı bir çalışmayla başka boyut kazanmıştı.³⁶⁴ Buna göre normal günlerde yayınlanan gazeteler Ramazan ve Kurban Bayramlarında tatil edilecek ve belirtilen günlerde yalnızca, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti tarafından *Hilâl-i Ahmer* isimli gazete neşredilecekti.³⁶⁵ Özellikle uzun savaş yıllarında yaptığı faaliyetlerle takdir toplayan Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, böylece tiraj ve reklam gelirleri sayesinde yeni bir maddi kaynak elde ediyordu. Söz konusu gazete, Hilâl-i Ahmerin adını taşıması ve cemiyetin faaliyetlerine sayfalarında sıkça yer ayırması sayesinde önemli bir propaganda aracı olmuş; diğer yandan bu köklü kurumun geniş teşkilatı sayesinde çok miktarda satılarak önemli bir gelir kapısı haline gelmişti.³⁶⁶ Dolayısıyla vatandaşlar tarafından alınan her gazete cemiyete yapılan bir bağış yerine geçmekteydi.

Gazetenin reklam gelirleri de cemiyete kaynak oluşturması bakımından önemliydi. Bu gazetenin tüm Türkiye’de dağıtılması ve bayram günlerinde ondan başka neşriyatın yapılmaması ticarethaneler için de aslında iyi bir reklam fırsatı sayılırdı.³⁶⁷ Hilâl-i Ahmer her sene Kurban Bayramı yaklaşırken reklam ilanı fiyatlarını önceden ilan ederek ilgililere duyururdu. Örneğin 1931 yılında reklam ilanı bedeli gazetenin beşinci ve altıncı

³⁶³ Hakan Aydın, “Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 27 (01 Aralık 2010), 557.

³⁶⁴ “Kızılay Tarih Belge ve Arşiv Yönetimi Müdürlüğü (Kızılay Tarih)”, *Hilal-i Ahmer Bayram Gazetesi* (Erişim 01 Ekim 2023).

³⁶⁵ *Akşam*, “Bayramda Hilal-i Ahmer Gazetesi” (05 Haziran 1926), 3.

³⁶⁶ “Kızılay Tarih Belge ve Arşiv Yönetimi Müdürlüğü (Kızılay Tarih)”.

³⁶⁷ *Vakit*, “Hilâliahmer Gazetesi” (31 Mart 1933), 11.

sayfaları için 40, yedinci ve sekizinci sayfaları için 30 kuruştı.³⁶⁸ 1932, 1934, 1935 ve 1936 yıllarında da bu tarife değişmemişti.³⁶⁹

3.2.2.2. Aynî Bağışlar

İkinci bir bağış türü olan aynî yardımlarsa uzun yıllardır uygulanan deri, bağırsak ve boynuz gibi çeşitli parçaların toplanmasından oluşmaktaydı. Bu bağışların toplanması konusunda nakdî yardımlara göre bazı güçlüklerle karşılaşılıyordu. İlk karşılaşılan problem derilerin ve diğer parçaların bağışçılardan tek tek toplanarak açık arttırma yoluyla satın alan kişiye ulaştırılmasının da yaşanan zorluklardı. Bir diğer sorun nakledilen deri ve diğer parçaların maddi değerini yitirecek şekilde bozulup zarar görebilmesi riskiydi. Yetkileri olmadığı halde deri ve bu gibi bağışları toplayarak cemiyetleri zarara uğratan kaçak toplayıcılar ise üçüncü problem alanı olarak sayılabilir. Bu sorunları aşmak için cemiyetler bazı önlemler almıştı.

Tayyare Cemiyeti bağış lojistiğinin kolaylıkla sağlanabilmesi için 1926 yılında nahiyelerin merkezinde, bağışlanacak deri ve diğer parçaların toplanacağı yerler belirlemişti. Öte yandan kaçak toplayıcıların önüne geçebilmek için vatandaşlardan bağışlarını özel memurlara makbuz karşılığında teslim etmeleri istendi. Bir diğer istek halka yapılmıştı; o da havaların sıcak olması dolayısıyla bağışlar teslim alınıncaya kadar derilerde kokma yaşanabileceği için gerekli önlemleri alması. Derilerin ziyan edilmeden çıkarılmasına ek olarak kokuşmaması için fazlaca tuzlanması ve bağırsakların da toplu halde su dolu bir kap ya da tenekeye koyularak gölgede muhafaza edilmesi tavsiye edilmişti. Cemiyet tarafından kurban boynuzlarının da saklanması isteniyor; Boğaziçi'nde, il merkezine uzak yerlerde ya da köylerde bulunanların bağışlarına daha geç ulaşılabileceği için onların bu konularda daha titiz davranmaları gerektiği de belirtiliyordu.³⁷⁰

Deri ve bağırsak bağışı yapmak isteyenler için Tayyare Cemiyeti Ankara şubesi 1928 yılında dokuz maddelik bir izahname yayınlayarak bağışların zarar görmeden yerlerine

³⁶⁸ *Cumhuriyet*, “Hilali Ahmer Merkezinden Ticarethanelere” (12 Nisan 1931), 8.

³⁶⁹ *Milliyet*, “Ticarethane ve Müessesatı Resmîyenin Nazarı Dikkatine” (04 Nisan 1932), 6; *Cumhuriyet*, “Bayramda Yalnız Hilâliahmer Gazetesi Çıkacaktır” (20 Mart 1934), 6; *Milliyet*, “Bayramda Hilaliahmer Gazetesi” (09 Mart 1935), 8; *Akşam*, “Bayramda Yalnız Kızılay Gazetesi Çıkacaktır” (03 Mart 1936), 13.

³⁷⁰ *Cumhuriyet*, “İstanbul Tayyare Cemiyeti'nden” (14 Haziran 1926), 5; *Cumhuriyet*, “Türk Tayyare Cemiyeti Vatandaşlara Hitap Ediyor” (19 Haziran 1926), 2; *Cumhuriyet*, “Türk Tayyare Cemiyeti İstanbul Şubesinden Halkın Nazar-ı Himmet ve Hamiyetine” (19 Haziran 1926), 4.

ulaştırılması için izlenecek yolu anlatmıştı.³⁷¹ Buna göre kurbanlar kesildikten sonra derilerin geciktirilmeden mezbahada görevli bulunan memurlara teslim edilmesi isteniyordu. Fakat uzak köylerde bulunup bu imkana sahip olmayanların derileri tuzlayarak gölge bir yerde kurutmaları tavsiye ediliyordu. Havanın sıcak olması dolayısıyla bu gibi uzak yerlerden bağırsak bağıışı toplanmayacaktı. Derilerin zarar görmemesi önemli olduğundan delinmeye ve güneşte kurutulmaya karşı muhtarların gerekli uyarıları yapması da ayrıca vurgulanıyordu. Öte yandan bağırsak bağıışlarının muhtarlar tarafından verilecek olan torbalara konularak saklanması gerektiği ifade ediliyordu. İzahnameye göre bağıışlar imza karşılığı görevlilere teslim edilecekti. Tayyare Cemiyeti tarafından, yapılan her bağıış için ayrı ayrı verilen makbuzlarsa muhtarlar tarafından bağıış sahiplerine ulaştırılacaktı. İzahname bağıışların nakil bedeline dair de bir düzenleme yapmıştı. Buna göre teslim eden kişiye her bir bağıış için peşin olarak 10 kuruş ödenecekti.³⁷²

Yine 16 Mayıs 1929'da kurban derileri ve bağırsaklarının nasıl toplanacağı hakkında Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul merkez binasında Hakkı Şinasi (Erel) Paşa başkanlığında bir toplantı yapılmıştı. Bu toplantıda, önceki sene kurban derilerinin yanında bağırsakların eksik çıkması dolayısıyla ikisinin birlikte toplanması kararlaştırılmıştı. Tayyare Cemiyeti İstanbul Şubesi Müdürü Hasan Fehmi Bey basına verdiği bilgide derilerin ve bağırsakların nahiye şubelerinin mahalle teşkilatları tarafından toplanarak nahiye deposunda muhafaza edileceğini ve ardından satın alan kişinin deposuna nakledileceğini bildiriyordu.³⁷³ 18 Mart 1934 tarihinde kurban bedelleri ve derilerinin ne şekilde toplanacağına dair Tayyare Cemiyeti İstanbul merkezinde kaza ve nahiye müdürlerinin de katılımıyla bir toplantı düzenlenmişti.³⁷⁴ Toplantıda alınan kararlara göre kurban bedelleri hem merkezden hem de halka kolaylık olması açısından kaza ve nahiyelerden kabul edilecekti. Kurban kesenlerin deri ve bağırsakları mahalle şubeleri aracılığıyla evlerden toplanacak ve bu teşkilatta bekçiler görev alacaklardı. Deriler için bağıışçılara makbuz verilecekse de bağırsaklar için verilmeyecek ancak hepsi birlikte toplanacaktı.³⁷⁵ Tayyare Cemiyetine verilecek bağıışların düzenli toplanabilmesi

³⁷¹ Bkz. Ek (14).

³⁷² *Hakimiyet-i Milliye*, "Bağırsak ve Deriler Hakkında İzahname" (24 Mayıs 1928), 5.

³⁷³ *Cumhuriyet*, "Vatandaşlar Kurban Bedelini Tayyare Cemiyetine Veriniz" (16 Mayıs 1929); *Milliyet*, "Deriler ve Barsaklar" (17 Mayıs 1929), 1.

³⁷⁴ *Milliyet*, "Kurban Bedelleri ve Derilerini Toplamak İçin" (17 Mart 1934), 3.

³⁷⁵ *Milliyet*, "Kurban Derileri" (19 Mart 1934), 3.

için Beşiktaş bölgesinde evlere torbalar gönderileceği bildirilmişti. Kurban kesenlerin bağışlarını torbalayarak muntazam bir şekilde teslim etmelerinin daha makbul olacağı vurgulanmıştı. Bu torbalar tekrar kullanılabilecek şekilde olduğundan Tayyare Cemiyetinin demirbaşları arasına alınması da kararlaştırılmıştı.³⁷⁶

Aynî yardımların toplanması çalışmaları her ne kadar yetkili kurumlar eliyle yürütülmeye çalışılsa da bu süreçte gerek ihmal gerekse de kaçak olarak bağış toplayanlar sebebiyle bazı aksaklıklar yaşanmıştı. Bu tür olumsuz durumlarla çeşitli tedbirler alınmak suretiyle baş edilmeye çalışılmıştı. Mesela 10 Mart 1935 tarihinde Milliyet gazetesinde çıkan bir habere göre, Tayyare Cemiyeti kontrolünde toplanarak Hilâl-i Ahmer ve Çocuk Esirgeme Kurumuyla da paylaşılan kurban deri ve bağırsaklarının ihmaller sebebiyle tam olarak toplanamadığı tespit edilmişti. Bu kapsamda halka yapılan ilanda, bağışların yanlış ellere geçmemesi için Tayyare Cemiyeti belgesine sahip olmayanlara hiçbir şey teslim edilmemesi uyarısında bulunulmuştu. Cemiyet namına deri ve bağırsak toplayacak bekçilereyse her deri için 5, her bağırsak için 2,5 kuruş verilmesi kararlaştırılarak bu süreçte yaşanabilecek görev ihmallerinin önüne geçilmek istenmişti.³⁷⁷ Yine bazı mahallelerde Tayyare Cemiyetine bağışlanacak deri ve bağırsakları toplayan şahıslar ortaya çıkmıştı. Bu ruhsatsız girişimler cemiyete maddi zarar verdiğinden dolayı bazı tedbirlerin alınması düşünülmüştü. Bu sebeple 1935 yılında kurban derilerini toplayan görevliler arasında cemiyet temsilcilerinin de yer alması kararlaştırılmış ve alınan bağışlar mukabilinde makbuz verilmesi uygulaması başlatılmıştı.³⁷⁸ Aynı şekilde 1937 yılındaki deri toplama işleminde de yalnızca Kızılay, Tayyare ve Himaye-i Etfâl Cemiyetlerinin görevlendireceği memurlara müsaade edilmesi kaymakamlıklara bildirilmişti.³⁷⁹

3.2.3. Deri ve Bağırsak Satışı

Kurban Bayramlarında toplanan en önemli aynî yardımlardan olan kurban derileri ve sakatatları cemiyetler tarafından talip olan vatandaşlara satılmakta, böylece hayır faaliyetleri için bir gelir kaynağına dönüştürülmekteydi. Türk Tayyare Cemiyetinin 28 Kasım 1926'da düzenlenen ikinci büyük kongresinde Cemiyet başkanı Fuat (Bulca)

³⁷⁶ *Milliyet*, “Kurban Deri ve Barsakları İçin Torbalar” (21 Mart 1934), 6.

³⁷⁷ *Milliyet*, “Kurban Derileri” (10 Mart 1935), 5.

³⁷⁸ *Milliyet*, “Kurban Deri ve Bağırsakları” (05 Mart 1935), 6; *Akşam*, “Kurban Derileri” (10 Mart 1935), 3.

³⁷⁹ *Cumhuriyet*, “Kurban Derileri” (13 Şubat 1937), 2.

Bey'in sunduğu faaliyet raporundan anlaşıldığına göre her yıl bağış olarak toplanan kurban derilerinden elde edilen gelirin %30'u Hilâl-i Ahmere, %20'si Himaye-i Etfâle aktarılmakta ve %50'siyse Tayyare Cemiyetine kalmaktaydı.³⁸⁰ Öte yandan bu paylaşımın konu olan bağışların satılarak nakde çevrilmesi de daha önceden tespit edilmiş belirli bir prosedür çerçevesinde yapılmıyordu. İlgili prosedür uyarınca Kurban Bayramlarında Tayyare Cemiyetinin topladığı deri, boynuz ve bağırsaklar müzayede usulüyle satılacaktı. Açık arttırmanın tarihi ve yeri genellikle bayramdan bir iki hafta önce gazetelerde ilan edilecekti. Her şube kendi bölgesinden topladığı bağışları kendi ihaleye çıkardığı için bağışlara talip olanların bulundukları mahallerdeki Tayyare Cemiyeti şubelerine başvurmaları gerekiyordu. Açık arttırma süreci bayramdan önce tamamlanıyor ve teklifte bulunan taliplilerden birim başına en yüksek bedeli ödeyenler deri, bağırsak ve diğer parçaların sahibi oluyordu. Tayyare Cemiyeti, ilanlarında genellikle bir başlangıç fiyatı belirliyor ve katılımcılar da tekliflerini buna göre arttırıyorlardı. Fakat muhtemelen dönemin ekonomik ikliminden kaynaklı olarak müzayede başlangıç fiyatları yıldan yıla büyük değişiklikler göstermiştir. Örneğin 1926 yılı Kurban Bayramı'nda toplanan derilerin 40, bağırsaklarınsa 20 kuruştan ihaleye çıkarılacağı ilan edilmişti.³⁸¹ Yine 1929 yılı Kurban Bayramı'nda, Tayyare Cemiyeti halktan toplayacağı deri ve bağırsakları talip olanlara açık arttırmayla ihale edeceğini ve yapılacak ihalede bağırsakların 40, kurban derilerinin ise 115 kuruştan açık arttırmaya çıkarılacağı duyurmuştu.³⁸² Aynı şekilde 1930 yılında basında yer alan haberlere göre Türk Tayyare Cemiyeti İstanbul şubesinin, 3 Mayıs 1930 günü saat 15.00'da müzayedeye çıkacağı ve bu kapsamda açık arttırmaya katılmak isteyenlerin cemiyetin Cağaloğlu şubesine başvurmaları istenmişti.³⁸³ Benzer duyurular ilerleyen yıllarda da yapıldı; 1931 yılında İstanbul'da yapılacak müzayedenin 14 Nisan 1931 günü saat 16.00'da³⁸⁴ 1932 yılındaki açık arttırmanın 9 Nisan 1932 günü saat 16.00'da yapılacağı ilan edildi ve derilerin her birinin 18 kuruştan ihaleye

³⁸⁰ Zerrin Okumuş, *Türk Tayyare Cemiyeti*, 54-56.

³⁸¹ *Cumhuriyet*, "İstanbul Tayyare Cemiyeti'nden", 14 Haziran 1926, 5; *Cumhuriyet* (18 Haziran 1926), 5; *Cumhuriyet*, "İstanbul Tayyare Cemiyeti'nden" (21 Haziran 1926), 5.

³⁸² *İkdam*, "Deri ve Barsak Müzayedesini" (08 Mayıs 1929), 4; *Cumhuriyet*, "Kurban Bağırsakları" (17 Mayıs 1929), 4; *Cumhuriyet*, "Kurban Derileri" (17 Mayıs 1929), 4.

³⁸³ *Milliyet*, "Deri ve Barsak Müzayedesini" (01 Mayıs 1930), 3.

³⁸⁴ *Milliyet*, "Deri ve Barsak Müzayedesini" (10 Nisan 1931), 8.

çıkarılacağını açıklandı.³⁸⁵ 1933 yılındaki ihaleninse 26 Mart 1933 Pazar günü yapılacaktı.³⁸⁶

3.2.4. Bağış Teşvik İçin Yapılan Propaganda Çalışmaları

Kamu yararına çalışan Hilâl-i Ahmer, Himaye-i Etfâl ve Türk Tayyare Cemiyeti gibi kurumların en büyük gelir kaynakları halktan topladıkları bağışlardı. Dönem dönem kritik görevler icra eden bu köklü müesseseler, faaliyetlerinde sürekliliği sağlayabilmek için maddi gelirlerini devamlı olarak arttırma yönünde çalışmışlardır.

Özellikle 1925 yılında Tayyare Cemiyetinin kurulmasıyla birlikte güçlü bir hava kuvvetinin teşkili için girişimlerde bulunulmuştu. Yetkililere göre bu teşebbüslerin başarıya ulaşmasının imkânı da halktan alınacak maddi desteğin miktarıyla doğru orantılıydı.³⁸⁷ Dolayısıyla Cumhuriyetin ilk yıllarında halkın bağışa teşviki ve yardımlarının arttırılması yönünde yapılan propaganda çalışmalarında en çok Tayyare Cemiyetinin etkin olduğu görülür.

Diğer taraftan zikredilen müesseselerin yaptığı propaganda çalışmalarına devlet kurumları da önemli destekler vermiştir. Bunu yaparken de halkın bağışa teşvik edilmesi için yöntem ve söylem bakımından birden fazla yol ve argüman kullanılmıştır. Kullanılan bu yöntemlerden birisi fetvalardı. Halkın dînî hislerine ve hassasiyetlerine hitap etmek maksadıyla Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan fetvalar, yapılan propaganda çalışmalarının en önemlilerindendi. 1 Nisan 1926 tarihinde Tayyare Cemiyeti mecmuasında Diyanet İşleri Reisi Rıfat (Börekçi) imzasıyla yayınlanan fetva bunun ilk örneğini teşkil ediyor ve şu ifadelerle yer veriyordu³⁸⁸:

“Türkiye Cumhuriyeti Tayyare Cemiyeti hükümetçe musaddak bulunmasına ve Kuvayi Havâîyyesi mütefevvik olmayan devletlerin muhafaza-i mevcudiyet edemeyecekleri muhakkak olmasına binâen Türk millet ve devletinin muhafazası için Tayyare filosu teşkiline sarf edilmek üzere ağniyâ-i müsliminin zekât ve sadaka-i fitr ve kurbân derilerini mezkûr Tayyare Cemiyetine vermeleri şer‘an câiz olur mu? Elcevâb olur.

Diyanet İşleri Reisi Rıfat”

³⁸⁵ *Cumhuriyet*, “Deri ve Barsak Müzayedesı” (09 Nisan 1932), 4.

³⁸⁶ *Milliyet*, “Kurban Derileri” (21 Mart 1933), 4.

³⁸⁷ Demo Ahmet Aslan, “Tayyare Cemiyeti’nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/3 (2014), 1-2.

³⁸⁸ Rıfat [Börekçi], “Müslümanların Zekât Sadaka-i Fitr ve Kurban Derilerini Tayyare Cemiyetine Vermeleri Şer‘an Caizdir”, *Tayyare Cemiyeti Mecmuası* 19 (01 Nisan 1926), 20.

Tayyare Cemiyetine yapılacak bağışlarda oluşabilecek dînî kaygıların giderilmesi amacıyla kaleme alınmış bu fetvanın, devletin ve milletin bekasına yönelik kaygıları da vurgulayan bir içeriği sahip olması dikkat çekicidir. Rıfat Börekçi halkın nazar-ı dikkatini bu noktaya çekmek ve vatandaşlarda hava kuvvetlerinin önemine dair farkındalık oluşturmak için fetvanın devamına uzunca bir gerekçe yazısı da eklemişti.

Zikredilen gerekçede öncelikle değişen dünya şartlarına vurgu yapılıyordu. Buna göre, bilim ve tekniğin gelişmesi savaş yöntemlerinin de değişmesine sebep olmuştu. Her devlet, varlığını muhafaza etmek için yeni yöntemlere uygun savunma silahlarını edinmek zorundaydı. Fetva da kara ve deniz kuvvetlerinin yanında hava kuvvetlerinin de geliştirilmesinin bir zaruret olduğu belirtiliyordu. Buna ek olarak hava gücünün tahkimi konusunda çalışan devletlerden de bazı örnekler verilmişti. Bu meyanda İngilizlerin hava güçlerini arttırma konusunda yaptıkları fedakarlıklara atıfta bulunuluyor hatta Yunan milletinin 1000 uçaklık bir hava filosu kurma emellerinden bahsediliyordu. Güncel örneklerin ardından özellikle Balkan Savaşları gibi geçmişte yaşanmış acı hatıralara vurgu yapılarak teknik kabiliyetlere sahip olmanın ihmal edilemeyecek bir zaruret olduğu ifade ediliyordu. Öte yandan Rıfat Efendi, Enfâl suresinin 60. ve Bakara suresinin 195. ayetlerine de atıfta bulunarak düşmanlara karşı tedbir alınmasına ve maddi gücün sarf edilmesine yönelik Kur’ânî dayanaklarla da fetvasını desteklemişti.³⁸⁹ Bunun yanında sunduğu tüm güncel, tarihi ve dînî temellendirmelere ek olarak enteresan bir şekilde Osmanlı klasik döneminin büyük hukukçusu Ebüssuûd Efendi’nin, zekatların donanmaya verilmesinin caiz olduğuna dair bir fetvasını da açıklamalarına derc etmeyi ihmal etmemişti.³⁹⁰

Tayyare Cemiyetine bağışların özendirilmesi konusunda büyük bir gayret sarf eden Diyanet İşleri Başkanlığı, fetvanın süratle en küçük kazalara kadar ulaşmasını sağlamıştı. Fetvanın yayınladığı 1 Nisan 1926 tarihiyle aynı günde Edirne Müftülüğünün Uzunköprü kazası müftülüğüne gönderdiği tamim, kurumsal olarak Diyanet teşkilatının hızlı reaksiyonuna en açık delildi. Müftülük gönderdiği yazısında, zikredilen fetvadan bahsederek kurban derilerinin ve diğer bağışların Tayyare Cemiyetine yapılması konusunda halkın aydınlatılmasını istiyor; bu süreçte görev alacak vaizlerin de ahaliye hitaben uygun bir dil kullanarak irşatta bulunmalarını özellikle tavsiye ediyordu.³⁹¹ Türk

³⁸⁹ Rıfat (Börekçi), “Esbâb-ı Mûcibe”, *Tayyare Cemiyeti Mecmuası* 19 (01 Nisan 1926), 20.

³⁹⁰ Rıfat (Börekçi), “Ebüssuûd Efendinin Bir Fetvası”, *Tayyare Cemiyeti Mecmuası* 19 (01 Nisan 1926), 20.

³⁹¹ BCA, 51, 3.19.4.

Tayyare Cemiyeti Başkanı Fuat Bey de cemiyet temsilciliklerinden Rıfat Efendi'nin yayınladığı fetvanın cami, okul gibi yerlere asılmasını istemiş ve din görevlileri tarafından hutbe ve vaazlar yoluyla halka duyurulmasını talep etmişti.³⁹²

Bu fetvanın ardından İstanbul Müftülüğü de kurban deri, bağırsak ve boynuzlarının Tayyare Cemiyetine bağışlanması için halka telkinlerde bulunmuştu. Bu maksatla gazetelerde vatandaşların şüphelerini teskin etmek maksadıyla yapılacak bağışların caiz olduğunu belirten açıklamalar yayınlanmıştı.³⁹³ Her türlü yardımın, İslam toplumunun bekasını korumaya yönelik önemli bir vatani görevin ifası yerine geçeceği uzunca izah edilmişti. Kurbanın toplumsal boyutu da vurgulanarak içinde yaşanan sosyal yapıya karşı duyulan hassasiyetin ve verilen önemin böyle bağışlarla en güzel şekilde gösterilebileceği de açıklamada vurgulanan noktalar arasındaydı. Yayınlanan bu fetvalar her fırsatta vatandaşlara hatırlatılarak Tayyare Cemiyetine bağış yapılması için teşvikte bulunuluyordu.³⁹⁴

Diyanet İşleri Başkanlığının diğer bir propaganda yöntemi de camilerde ve mescitlerde bağış konusunda cemaati özendirici vaazlar vermektir. 10 Aralık 1929 tarihinde Diyanet İşleri Riyasetinden Orhaneli Müftülüğüne gönderilen bir tamimde bu konuya değinilerek vatandaşların bağışa teşvik edilmesi istenmişti. Özellikle din hizmetleri sahasında vazife gören personelin köylere varıncaya kadar ulaşarak halkı kurban derilerini ve sakatatlarını Türk Tayyare Cemiyetine vermeleri için yönlendirmeleri³⁹⁵, yine 4 Haziran 1927 tarihli bir başka tahrirattaysa bayram namazı vaazında kurban derilerinin ve sakatatlarının Tayyare Cemiyetine verilmesi için cemaate duyuru yapılması istenmişti.³⁹⁶

Halkı bağışa teşvik etmek için başvuru yollarından bir diğeri de basın-yayın yoluyla yapılan propaganda çalışmalarıydı. Bayramının yaklaşmasıyla birlikte gazetelerde kurban bedellerinin ya da deri, bağırsak ve boynuz gibi parçaların bağışlanmasını teşvik eden ilanlar artıyordu.³⁹⁷ Bu noktada yayınlanan yazılarda kullanılan dil, mesajın içeriğinden daha dikkat çekiciydi. Zira bağış yapma eylemi manevi kazanca vesile olacak

³⁹² Birsen Sezgin, *Türk Havacılık Tarihinde Tayyâre Mecmûası (1924 – 1926)* (İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 106.

³⁹³ Bkz. (Ek 9).

³⁹⁴ *Cumhuriyet*, “Cuma Günü Bayram”, 2.

³⁹⁵ BCA, 51, 3.17.21.

³⁹⁶ BCA, 51, 8.67.42.

³⁹⁷ Bkz. (Ek 10; Ek 11; Ek 25; Ek 27).

dinî bir vecibeden çok, milli ve mukaddes bir vatan borcu olarak değerlendirilmekteydi ki bunlardan biri Himaye-i Etfâl Cemiyetinin 1925'te yayınladığı ilanı.

Bağışları şehit çocukları ve yetimler için topladığını özellikle belirten cemiyet, bu kurumu desteklemenin her vatandaşın milli görevi ve en mukaddes borcu olduğunu vurguluyordu.³⁹⁸ 4 Temmuz 1925 tarihli *Resimli Gazete*’de yayınlanan bir teşvik yazısı, milli bir mesele olarak ele aldığı bağışların, savunma vasıtalarının temini ve bir uçak filosunun kurulabilmesi için Tayyare Cemiyetine yapılmasını salık veriyordu.³⁹⁹ Aynı şekilde Tayyare Cemiyeti İstanbul şubesi 15 Mart 1934 tarihinde yaptığı toplantıda, evvelki yılın Kurban Bayramı’nda Anadolu’nun pek çok yerinden aynî ve nakdî yardımların yapıldığı ifade etmiş; 1934 yılında bu yardımların artarak devam etmesini ise Türk milletinin hamiyetine bağlamıştı.⁴⁰⁰ 4 Mart 1935 tarihli *Milliyet* gazetesinde kurbanların yahut bedellerinin; memleketin hava müdafaası için çalışan Tayyare Cemiyetine, muhtaçların daima yanında yer alan Hilâl-i Ahmer veya kimsesizlerin sahibi Himaye-i Etfâl’e bağışlanması istenmişti. Kurban kesenlerinse derilerini ve bağırsaklarını Tayyare Cemiyetine vermelerinin vatani ve milli bir vazife olduğu ifade edilmişti.⁴⁰¹

Propaganda metinlerinde uluslararası konjonktürün etkilerine rastlamak da mümkündü. Dünyanın mevcut durumu ve güncel politika doğrudan bir teşvik malzemesi olarak kullanılabilmekteydi. Örneğin 21 Mart 1934 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan bir yazıda Asya ve Afrika’ya genişlemek gayesini belli eden Mussolini’nin saldırmak için değil herhangi bir durumda karşı koymak için askerlik noktasında kuvvetli olmak gerekir mealindeki beyanatlarına dikkat çekilmiş, emperyalist devletlerin dahi silahlanırken, barışsever devletlerin bu alanda kendilerini geliştirmeye kat kat fazla hakları olduğu belirtilmişti. Bu sebeple kurbanların Tayyare Cemiyetine bağışlanmasının harpte düşman uçaklarına kurban olmamak için azami önem taşıdığı vurgulanmıştı.⁴⁰² Öyle ki Tayyare satın almak için ayrılacak kaynak, milletin geçimi için yaptığı harcamalara denk bir önemde görülüyordu.⁴⁰³ Uçak edinmeye yönelik bu çabaların, “kavga denen şerden

³⁹⁸ *Hakimiyet-i Milliye* (02 Temmuz 1925), 1.

³⁹⁹ *Resimli Gazete*, “Kurban Bayramı’nda Ne Yapıyorsunuz?” (04 Temmuz 1925), 2.

⁴⁰⁰ *Milliyet*, “Kurban Bedelleri” (16 Mart 1934), 6.

⁴⁰¹ *Milliyet*, “Kurban Kesenler Vatandaşlara” (04 Mart 1935), 3.

⁴⁰² *Cumhuriyet*, “Kurban Olmamak İstersek” (21 Mart 1934), 3.

⁴⁰³ *Kurun*, “Keseceğiniz Kurbanı Hava Kurumuna Veriniz” (04 Mart 1936), 3; *Cumhuriyet*, “Kurban Derilerini Tayyareye Veriniz!” (19 Şubat 1937), 5.

kurtulmak için, barış denen hayra kavuşmak için” sloganıyla barışın teminatı olduğu anlatılmaya çalışılmıştı.⁴⁰⁴

Bağışta bulunan kişilerin isimlerinin basın kanalıyla duyurularak onore edilmeleri de halkın teşvik edilmesi için kullanılan bir diğer yöntemdi. Bu kişiler gerek yurtiçinden gerekse yurtdışından bağışlarını her sene düzenli olarak gerçekleştiren isimler arasından seçilerek ilan ediliyordu. 16 Mayıs 1929 tarihli Cumhuriyet gazetesinde Üsküdar’daki Selimiye Caddesi 36 numaralı evde oturan Mehmet Murat Bey’in 12, Finlandiya’daki Nasibullah Bey’in 20 lira bağışta bulunduğu duyurulmuştu.⁴⁰⁵ 4 Mart 1936 tarihli *Zaman* gazetesindeyse İstanbul’da kurban bedellerini Tayyare Cemiyetine veren vatandaşlardan bazılarının isimleri yayınlanmıştı: Buna göre Haydarpaşa Demiryolları katar baş memuru Hasan 12, Aksaray Millet Caddesindeki 185 numaralı evde oturan Bayan İsmet 10, Samatya Çavuşzade Sokağındaki 36 numarada ikamet eden emekli Kâmil 5, Üsküdar İskele Caddesindeki 21 numaralı evde oturan emekli Hamdi 15 lira vermişti.⁴⁰⁶ Yine 1937 yılında Samatya’da bulunan Çavuşzade Sokağı’nda oturan Kâmil Bey, Büyükçekmece’den Süleyman Kaya, Üsküdar Salacak İskelesinden Hamdi Bey ve Üsküdar Selimiye Kışlası Caddesi’nden Mehmed Bey kurban bedellerini doğrudan Tayyare Cemiyetine bağışlayarak gazete sütunlarında kendilerine yer bulan isimler olmuşlardı.⁴⁰⁷

Cemiyetler gelirlerini arttırmak için bu çalışmaları yürütürken bazı meslek kollarından da destek görüyorlardı. Kurban Bayramı’nda celepler ve kasaplar evvelden beri deri karşılığı kurban keserken 1937 yılında Hava Kurumuna bağışı arttırmak maksadıyla aralarında anlaşarak bu yöntemden vazgeçmişlerdi. Artık derileri kabul etmeyip ücret mukabilinde iş almaya başlamışlardı. Böylece cemiyetlere gidecek bağışların da önüne geçmemiş olacaktı.⁴⁰⁸

Fetvalar aracılığıyla dînî ve gazeteler aracılığıyla milli bir vecibe olduğu vurgulanarak teşvik edilen bağışlar, bu propaganda çalışmaları sonucunda memnun edici miktarlara ulaşmıştı. Daha 1926 yılında şehir merkezlerinde ve taşrada kurban kesmek yerine Tayyare Cemiyetine kurban tutarı kadar bağışta bulunmak konusunda bir tercih geliştiği

⁴⁰⁴ *Akşam* (18 Şubat 1937), 2.

⁴⁰⁵ *Cumhuriyet*, “Vatandaşlar Kurban Bedelini Tayyare Cemiyetine Veriniz”.

⁴⁰⁶ *Zaman*, “Kurban Parasını Tayyare Cemiyetine Verenler” (04 Mart 1936), 4.

⁴⁰⁷ *Akşam*, “Tayyare Cemiyetine Teberru” (21 Şubat 1937), 3; *Son Posta*, “Kurbanlık Koyunlar Arasında Birkaç Saat” (21 Şubat 1937), 8.

⁴⁰⁸ *Son Posta*, “Kurbanlık Koyunlar Arasında Birkaç Saat”, 21 Şubat 1937, 8.

basına yansıyan haberler arasındaydı.⁴⁰⁹ Yine Tayyare Cemiyeti İstanbul Şubesi Müdürü Hasan Fehmi Bey, Milliyet gazetesinde yer alan beyanında 1933 senesinde yapılan bağış miktarının 5000'in üzerinde⁴¹⁰ olduğunu belirtmiş bu sebeple 1934 yılında daha yüksek neticeler elde edeceklerinden emin olduklarını sözlerine eklemişti.⁴¹¹

3.2.5. Sosyal Yardım Faaliyetleri

Sosyal ve ekonomik durumları bakımından toplumun korunmaya muhtaç gruplarına yönelik yapılan yardım çalışmaları hayır cemiyetlerinin başlıca faaliyet alanlarındandı. Bakıma muhtaç çocuklarla birlikte annelere ve çocuklarına yönelik yardım çalışmalarının organizasyonunda Himaye-i Etfâl Cemiyeti, Kadınlar Birliği ve Süt Damlası öne çıkan yardım müesseselerindendi. Bu cemiyetler tarafından çocuklar ve kadınlar için genellikle ayakkabı, giysi ve oyuncak türü malzemeler, bebekler içinse temel besin kaynağı sayılabilecek süt gibi bazı ürünler temin ediliyordu.⁴¹²

Kurban Bayramları gibi özel günlerde pek çok kuruluş tarafından yardım faaliyetleri organize etmek bir gelenek haline gelmişti. Örneğin 1929 yılı Kurban Bayramı'nda Himaye-i Etfâl Cemiyeti tarafından düzenlenen gösterilerden elde edilen gelirler fakir ve kimsesiz çocukların giydirilmesi için sarf edilmişti. 10 Mayıs'ta Sultanahmet Camii avlusunda toplanan 400 çocuğa elbise, ayakkabı ve şapkadan oluşan hediyeler verilmişti. Törende cemiyetin merkez üyeleri, yardım çalışmalarıyla yakından alakadar olan İsveç elçisinin eşi Madam Wallenberg, İstanbul Valisi ve eşi ile Merkez Kumandanı Emin Paşa hazır bulunmuşlardı. Bu çalışmanın ardından çocuklar Gülhane Parkına götürülmüşlerdi. Burada İsveçliler tarafından milli dans gösterileri yapılmıştı. Ardından Sarayburnu Parkı iskelesine inen çocuklara pasta ve bonbon şekerleme gibi yiyecekler ikram edilmiş, bahriye mızıkası da değişik müzikler çalarak geç vakte kadar çocukları eğlendirmişti.⁴¹³ Himaye-i Etfâl Cemiyetinin yaptığı bu çalışmadan da anlaşıldığı üzere sosyal yardım faaliyetleri yalnızca sivil bir inisiyatif olarak kalmamakta, çeşitli bürokratik askeri ve diplomatik kademeler tarafından da desteklenmektedir. Diğer yandan bu organizasyonlar

⁴⁰⁹ *Akşam*, "Kurban Bedelleri" (20 Haziran 1926), 3.

⁴¹⁰ Bu sayı içinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinden yapılan bağışların dağılımı şu şekildeydi: Konya:924, Bozkır:594, Kalecik:470, Tercan:270, Beyindir:200, Kadınhanı:194, Çorum:134, Hadım:82, Çorlu:65, ŞarkiKaraağaç:60, Sungurlu:53, Nallıhan:48, Çankırı:40, Ereğli (Konya):34, ödemiş:6, Alaşehir:2, Toplam:3174.; Halil Nimetullah, "Kurban Vecibesi", *Milliyet* (25 Mart 1934), 4.

⁴¹¹ *Milliyet*, "Kurban Bedelleri", 6.

⁴¹² Sarıkaya, "Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Şubesi'nin Faaliyetleri (1917-1935)", 58.

⁴¹³ *Cumhuriyet*, "Fakir Çocuklara Bayramlık Eşya" (11 Mayıs 1929), 1.

kültürlerarası kaynaşmanın sağlandığı ve uluslararası ilişkilerin geliştirildiği bir zemin işlevi de görmektedir.

Himaye-i Etfal Cemiyeti, 10 Mayıs'taki çalışmasının hemen ardından 19 Mayıs 1929 tarihinde bu sefer Şehzadebaşı'nda bulunan Süt Damlası müessesesinde yardıma muhtaç olan annelere ve kimsesiz çocuklara bayramlık eşya dağıtılmıştı. Anneler Birliğinde kayıtlı olan ve her gün süt alan kadınlardan başka, belediyelerin tespit ettiği anneler de orada toplanmış ve 1000'den fazla muhtaç çocuğa elbise, ayakkabı, oyuncak, annelerine de çorap ve ayakkabı gibi hediyeler verilmişti. Ayrıca çok çocuklu annelere birer kurbanlık koyun da tevdi edilmişti. Bu esnada İsveç elçisinin eşi Madam Wallenberg, Âtîfa Nazım, Finlandiya konsolosunun eşi, Fatma Fehmi, Faika Talât ve Senîha Hanım gibi bazı isimler de hazır bulunmuşlardı.⁴¹⁴

He yıl mutat hale gelen bu çalışmalar 1930 yılı Kurban Bayramı'nda da sürdürülmüş ve Süt Damlası müessesesi tarafından fakir çocuklara elbise hediye etmişti.⁴¹⁵ 1932 yılı Kurban Bayramı'na gelindiğinde, Kadınlar Birliği 70 kimsesiz çocuğa kıyafet yardımında bulunmuştu.⁴¹⁶ Aynı şekilde Himaye-i Etfâl Cemiyeti Beyazıt Şubesi, kendi bölgesinde bulunan 16 ilkokulun öğrencileri arasından belirlediği 100 yetim ve kimsesiz çocuğu giydirmişti.⁴¹⁷ Diğer nahiye şubelerinde de toplam 50 çocuğa kıyafet yardımında bulunulmuştu. Benzer yardımların sürdürülmesi amaçlandığından, çocuk haftasında yapılacak çalışmalar için bayramın dördüncü günü Beyazıt şubesinde bir toplantı yapılması da kararlaştırılmıştı.⁴¹⁸

Kadınlar Birliği önceki yıllarda olduğu gibi 1933 yılı Kurban Bayramı'nda da ihtiyaç sahibi çocuklara yardım yapmayı kararlaştırmıştı.⁴¹⁹ Buna göre birliğin, bayram dolayısıyla fakir ailelerden seçilmiş 100 çocuğu giydireceği duyurulmuştu.⁴²⁰ Ancak bu sayı 3 Nisan 1933 tarihli Vakıf gazetesinde 150 olarak belirtilmişti. Birlik mensubu hanımlar hediye edilecek elbiseleri doğrudan kendileri dikmekteydiler. Bu durumun yarattığı sınırlılık sebebiyle, elbise dağıtılacağına dair duyurun yayılması dolayısıyla pek çok fakir kadının birliğe yaptığı başvuruya olumlu cevap verilememişti. Öte yandan Şişli

⁴¹⁴ *Cumhuriyet*, "Fakir Çocuklara ve Annelerine Bayramlık Eşya Tevzi Edildi" (20 Mayıs 1929), 1; *İkdam*, "Bugün Bayram", 1.

⁴¹⁵ *Vakit*, "Fakir Çocuklara Elbise" (09 Mayıs 1930), 6.; Bkz. (Ek 20).

⁴¹⁶ *Cumhuriyet*, "Bayram Arifesi", 1.

⁴¹⁷ Bkz. (Ek 23).

⁴¹⁸ *Cumhuriyet*, "Sevindirilen Yavrular" (16 Nisan 1932), 2.

⁴¹⁹ *Cumhuriyet*, "Kadınlar Birliğinin Giydirdiği Çocuklar" (04 Nisan 1933), 2.

⁴²⁰ *Vakit*, "Kadınlar Birliğinde" (27 Mart 1933), 5.; Bkz. (Ek 26).

Fukaraperver Cemiyeti ve Cumhuriyet Halk Fırkası Şişli nahiyesi de bayram haftasında 120 fakir ve kimsesiz çocuğa kıyafet yardımında bulunmuştu.⁴²¹

1934 yılı Kurban Bayramı'na gelindiğinde, Kadınlar Birliği bayram dolayısıyla 22 Mart Perşembe günü dağıttığı 200 elbiseye ek olarak 25 Mart Pazar günü 50 çocuğa daha elbise dağıtmıştı.⁴²² Bir haftada 250 çocuğa elbise kasket ve ayakkabı dağıtıldığı haberini alan ihtiyaç sahibi kadınlar ikişer üçer çocukla birlikte birlik merkezine başvurarak kendi çocuklarının da giydirilmesi istemişlerdi. Birliğin ihtiyaç sahiplerini okullar vasıtasıyla tespit edip ihtiyaçlarını gidermesi iane talep eden diğer muhtaçlara olumlu yanıt verememesine sebep olmuştu. Farklı yerlerden gelen kadınlar elleri boş çevrilince yetkililere tepki göstermişler ve bu sebeple birlik binasından polis nezaretinde çıkarılmalarına kadar varan asayiş problemleri yaşanmıştı.⁴²³

Bu durum dönemin şartları içerisinde yardıma ihtiyaç duyan grupların, hayır cemiyetlerinin kapasitelerinin karşılayabileceğinden çok daha fazla olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Vatandaşlara her ne kadar çeşitli yollarla Hilâl-i Ahmer, Himâye-i Etfâl ve Tayyare Cemiyetine destek olmaları tavsiye edilse de fiili durum göstermektedir ki yapılan çalışmalara rağmen ihtiyaç sahiplerinin tüm talepleri karşılanamamaktadır.⁴²⁴

⁴²¹ *Vakit*, “Bayram Üstü Sevindirilen Fakir Çocuklar” (03 Nisan 1933), 1.

⁴²² *Milliyet*, “Bayramda Rozetler” (25 Mart 1934), 6; *Milliyet*, “Fakir Çocuklara Elbise Tevzii” (26 Mart 1934), 6; *Vakit*, “Bayram Yardımı” (23 Mart 1934), 4.

⁴²³ *Vakit*, “Kadın Birliği 250 Fakir Çocuğa Bayramlık Elbise Verdi” (26 Mart 1934), 1.

⁴²⁴ *Kızılay*, “Kurban” (12 Şubat 1938), 2; *Doğu*, “Bayram Gününde Yoksullara Yardım” (11 Şubat 1938), 2.

SONUÇ

Dinler mahiyetleri itibariyle hâkim oldukları alanı belirleme ve şekillendirme gücünü elinde bulundururlar. Birey bazında iyinin ve kötünün, doğrunun ya da yanlışın sınırlarını buyurgan bir tavırla ifade ederken; toplumsal ölçüde ise her türlü yapının doğasını ve görünürlüğünü de kendi şartlarına göre sürekli olarak biçimlendirirler. Bu da sosyal bir gerçeklik olarak dinin, bireysel ve toplumsal olarak iki farklı ve canlı veçhesi olduğunu göstermektedir. Ortak bir inanç kökünden filizlenen ve periyodik olarak tekrar eden ritüellerle sürdürülen bu biçimlendirme gücünün İslam dinindeki en önemli yansımalarından biri Kurban Bayramlarıdır. Bireysel olarak kurban kesme, yakınlarla ziyaretlerde bulunma ve sadakalar dağıtma gibi şekillerde tezahür eden bayramlar; toplum ölçüsünde ise kurulan hayvan pazarları, icra edilen bayramlaşma törenleri ve ekonomik çarkların hareketlendirmesi gibi çeşitli unsurlarla kendini göstermektedir.

Osmanlı gibi dinin öyle ya da böyle merkezî bir konumda bulunduğu klasik bir imparatorluğun başkenti olan İstanbul, işte bu görünümünü en rafine haliyle sergileyen şehirlerin başında gelmekteydi. Fakat imparatorluğun ardından kurulan yeni devlet tarafından modernleşmenin ancak laiklik temelinde ilerleyebilecek bir süreç olduğu kabul edilince din gittikçe alan kaybetmeye başladı. Cumhuriyet'e geçiş süreciyle birlikte merkezi konumunu kaybeden din, yönetici elitlerce toplumsal olanı belirleyen bir rolden çıkarılarak toplumsal alanda yeri belirlenmiş bir unsur haline getirilmeye çalışıldı. Fakat bu süreç aşamalı ilerlediğinden dolayı dini bayramlar açısından kamusal alanda Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devam eden bir sürekliliği takip etmek de mümkündür.

Bu bağlamda 1923-1938 yılları arasında Kurban Bayramları gerek sosyal gerekse de ekonomik olarak halkın davranışlarında belirleyici bir rol oynamaya devam etmiştir. Devletin bu dönemleri tüm resmî kurumlar için tatil olarak ilan etmesi ve indirimli şehirlerarası ulaşım imkânları sunması bayramın sosyal yönden önemini ifade etmektedir. Giyim-kuşam, gıda ve kurbanlık alışverişleriyle birlikte şehirlerarası seyahatler için yapılan harcamalarda görülen artış ise bayramın ekonomik boyutunun en açık göstergesidir. Ayrıca sabit gelirli için maaşların erken verilmesi uygulaması bayramların bu yönüne vurgu yapan bir diğer husustur. Öte yandan Kurban Bayramı'yla birlikte artan tüketimin Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin propagandalarıyla yerli ürünlere kanalize edilmesi, ekonomik çalkantıların olduğu dönemlerde milli ekonomiyi

ayakta tutmanın bir yolu olarak da görülmüştür. Ancak yine de pek çok vatandaşın ekonomik sıkıntılardan şikâyet ettiği bu zorlu dönem, bayramın büyük oranda maddi olanaklara bağlı olarak yaşanabildiğine işaret etmektedir.

Öte yandan Kurban Bayramlarının en önemli gündemlerinden biri de kurbanlık meselesidir. Kurbanlık temini konusunda İstanbul'un daima dışa bağımlı bir şehir olduğu söylenebilir. Osmanlı zamanında Balkanlardan da gelen kurbanlıklar, Cumhuriyet Dönemi'nde Trakya ve büyük oranda Anadolu'nun çeşitli yerlerinden getirilmiştir. Bayramdan bir iki hafta önce peyderpey gelmeye başlayan hayvanların miktarında ulaşım imkanları daima belirleyici bir role sahip olmuştur. Özellikle zamanla tren yollarının gelişmesi Anadolu'dan hayvan naklini kolaylaştırmakta ve İstanbul'daki fiyatları ekonomik kılmaktadır. Bununla birlikte dönemselsel olarak bazı bölgelerde yaşanan çeşitli afetlerden dolayı kurbanlık sayısında yaşanan azalma fiyatlarda dalgalanmalar yaratabilmektedir. Diğer taraftan tercih edilen hayvan türü coğrafyaya göre değişmekle birlikte İstanbul'da kurbanlık olarak sadece koyun tercih edildiği söylenebilir. Kurbanlık olarak koyunun tercih edilmesi istisnası yok denecek kadar yaygın bir tutumdur. Öte yandan İstanbul'da Birinci Dünya Savaşı'ndan önce 50.000 kadar koyunun kurban edildiği ancak bu sayının Cumhuriyet Devri'nde ortalama olarak 20.000'lere kadar düştüğü düşünüldüğünde, ekonomik olarak halkın bütçesinde ciddi bir daralmanın baş gösterdiği ve bu durumun uzun süre devam ettiği değerlendirilmektedir.

Osmanlı Dönemi'nde İstanbul'da kurbanlık satış yerleri olarak büyük camilerin civarı ve meydanlar kullanılmaktaydı. Bu gelenek Cumhuriyet Dönemi'nde de aynı şekilde devam ettirilmiştir. Özellikle Beyazıt Meydanı, Fatih ve Yeni Cami gibi selatin camilerinin çevreleri bu pazarların en meşhurlarıydı. Fakat Cumhuriyet'le birlikte bu süreklilik içinde kanuni düzenlemeler yapılarak bazı yenilikler de getirilmiştir. Özellikle modern belediyeçilik anlayışının bir gereği olarak şehirlere yakışmayacak bir kirliliğin önüne geçmek için sokaklarda ve ana caddelerde hayvan dolaştırılması yasaklanarak yalnızca tespit edilen yerlerde satışların yapılması uygulamasına geçilmiştir.

Hazırlık döneminin ardından Kurban Bayramı sürecine gelindiğinde geçmişten gelen teamüllere bağlı olarak resmî törenlere dahil olan bayram alayları ve muayede merasimleri özellikle 1924 yılında hilafetin ilgasıyla başlayan süreçte adım adım ortadan kaldırılacaktır. Valilik, Kumandanlık ve Şehremaneti gibi makamlarda icra edilen resmi protokolün dahil olduğu bayram törenleri 1925'ten itibaren tamamen son bulacaktır. Bu

süreci yeni Türkiye'nin laikleşme politikasını fiilen tatbik etmeye başlaması ve dini olanın kamusal alanı belirleme gücünün sınırlandırılması olarak okumak mümkündür. Resmî törenlerin yalnızca millî bir bayram olan Cumhuriyet Bayramı'na münhasır kılınması dinî olanın yerine millî olanın yerleştirildiğinin en açık göstergesidir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin geleneksel imparatorluklarda olduğu gibi din merkezli değil, modern ulus devletlerdeki gibi milliyetçi vasfı haiz bir nitelikte olduğunu vurgulayan en önemli detaylardandır. Öyle ki bu süreç 1930'lu yılların başında devlet adamları nezdinde dinî bayramlara dair tebrikleşmelerin dahi tamamen ortadan kaldırılmasıyla son noktasına ulaşacaktır.

Bu modern-laik tutumun yanında geleneksel olanın da devam etmesi İstanbul'un dinî bayramlarında ikircikli bir görünüm meydana getirmiştir. Her türlü resmî törenin kalktığı ve dini bayramların devlet nezdinde yok sayıldığı yıllarda bile pek çok sivil cemiyet bayramlaşma törenlerini sürdürmüştür. Hatta rejimin sahibi olan Cumhuriyet Halk Fırkasının teşkilatlarında bile bu bayramlaşma törenleri bir müddet icra edilmeye devam etmiştir. Öte yandan modern eğlence mekanları ve yeni eğlence anlayışları gelişmesine rağmen bayram yerleri de Erken Cumhuriyet Dönemi'nde varlığını korumaya devam etmiştir.

Bununla birlikte Kurban Bayramı gibi maddi ve manevi yönleri bulunan yılın bazı özel günleri çeşitli cemiyetlerin bağış toplamaları için bulunmaz bir fırsattı. Kurban derilerinin ve sakatatlarının gelir getirici birer bağış olarak toplanması Osmanlı'nın son dönemlerinde de görülse de özellikle Türk Tayyare Cemiyeti'nin kurulmasından itibaren bu faaliyetin daha sistematik ve devlet destekli bir hale getirildiğini görmekteyiz. Millî bir hava gücü oluşturmak ve uçak filosu kurmak için Türk Tayyare Cemiyetine, kimsesiz çocuklara sahip çıkmak için Himaye-i Etfâl'e ve her durumda ihtiyaç duyulan Hilâl-i Ahmer'e bu gelirlerin bağlanması Cumhuriyet'le birlikte yardım toplama faaliyetlerinin de sistematize edilerek modern bir anlayışla yürütülmeye çalışıldığını göstermektedir. Ancak burada dikkat çeken bir başka husus da şudur; Cumhuriyet Dönemi'nde Kurban kesmenin dini bir vecibe olduğu gerçeği bir kenara bırakılarak halka kurban bedellerini doğrudan Tayyare Cemiyetine bağışlamaları yönünde teşvikte bulunulmuştur. Bu da dinsel olanın özüyle değil, toplumsal çıkarlara hizmet eden pragmatik sonuçlarıyla ilgilenildiğinin göstergelerinden biridir. Ayrıca bağış gelirlerinin paylaşımında büyük payın Tayyare Cemiyetine verilmesi, dönemin konjonktürü itibariyle millî güvenlik

konusunda yaşanan kaygının her türlü endişenin önünde olduğunu gösteren önemli parametrelerden biridir. Öyle ki devletin laik politikalarıyla açıkça çelişmesine rağmen halkın zikredilen kurumlara bağış yapmasını teşvik etmek ve bu yöndeki kaygılarını gidermek için Diyanet İşleri Başkanlığına fetva yayınlatılmaktan dahi geri durulmamıştır. Hatta Osmanlı Dönemi'nden dahi örnekler getirilerek halkın bağışlarının dinen meşru olduğunun ispatına çalışılması meselenin ne kadar pragmatik bir biçimde ele alındığının somut delilidir.

Bu süreçte basın yayın organlarının da Kurban Bayramı konusunda devlet politikasıyla uyumlu bir pozisyon aldığını görülür. Dönemin pek çok aydını ve gazetecisi resmî ideolojinin perspektifiyle Kurban Bayramlarını değerlendirmektedir. Hatta bu kapsamda bayrama yönelik algıları ve bayram uygulamalarını halkın dini pratiklerinde dönüştürmek için pek çok yazı da kaleme almışlardır. Çünkü modern düşüncenin yerleştiği zihinlerde kurban gibi dini uygulamalar bazen primitif ve çağdışı bir unsur bazen tarihsel bir uydurma bazense çağdaş zamanlarda anlamsız ve faydasız bir faaliyet olarak değerlendirilmekteydi. İşte medya tüm bu süreçte muasır medeniyetler seviyesine erişmiş bir devlette görülmesi ya da görülmemesi gereken eylemleri dile getirerek kamusal dinin, resmî ideolojinin tayin ve tespit ettiği biçimde görünürlük kazanmasını sağlamayı kendine vazife bilmişti.

Bu süreç bütünlüklü bir şekilde ele alındığında Kurban Bayramlarındaki dönüşümün, modern Türkiye'nin inkılap yapma usulüne uygun olarak tedricen sağlanmaya çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca devletin sürekli önden giderek değişimi önce kendisinde örneklediği fakat halk arasında bu dönüşümün beklendiği kadar hızlı bir biçimde yaygınlık kazanmadığı da bir gerçektir. Öte yandan bu konuda devletin asıl ilgilendiği meselenin bayramların kendisi değil kamusalının ve devletle organik irtibatının yeniden tanımlanması olduğu da gözden kaçırılmaması gereken bir durum olarak ortada durmaktadır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Cumhuriyet Arşivi [BCA]

BCA, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1920-1928)

BCA, 30.18.1.1, 15.49.13

BCA, Diyanet İşleri Başkanlığı Diyanet İşleri Reisliği

BCA, 51, 2.6.6

BCA, 51, 2.6.20

BCA, 51, 3.19.4

BCA, 51, 14.117.19

BCA, 51, 12.102.9

BCA, 51, 3.17.21

BCA, 51, 8.67.42

Osmanlı Arşivi [BOA]

BOA, Hariciye Nezareti Sofya Sefareti

HR.SFR.04, 928-69

Resmî Gazete

TTMTHK, Takvimde Tarih Mebdenin Tebdili Hakkında Kanun (Kanun No. 698). *Resmî Gazete* 260 (26 Aralık 1925).

YTK, Yardım Toplama Kanunu (Kanun No. 2860). *Resmî Gazete* 18088 (23 Haziran 1983).

Ansiklopedi Maddeleri ve Sözlükler

Akgür, A. Necati. “Takvim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/487-490. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Aras, M. Özgü. “Arefe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/351-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Bayraktar, İbrahim. “Bayram (Dinî Hükümler)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/259-261. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Erdem, Sargon. “Bayram (Etimolojisi)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/257-259. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Güç, Ahmet. “Kurban”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/433-435. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Günay, Hacı Mehmet. “Ramazan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/433-435. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Koca, Salim. “Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”. *Türkler*. 51-57. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.
- Mütercim Asım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Subaşı, Necdet. “Cumhuriyet Döneminde İstanbul’da Dini Hayat”. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015.
- Üyepazarcı, Erol. “Cumhuriyet Döneminde İstanbul Basını”. *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*. 7/224-240. İstanbul: İBB Kültür A.Ş. Yayınları, 2015. <https://istanbultarihi.ist/255-cumhuriyet-donemi-istanbul-basini>

Kitaplar

- Banoğlu, Niyazi Ahmet. *Atatürk’ün İstanbul’daki Günleri*. İstanbul: Alfa Yayınları, 1. Baskı., 2012.
- Cem’i İanat Nizamnamesi*. İstanbul: Cihan Biraderler Matbaası, 1339.
- “C.H.F. Üçüncü Büyük Kongre Zabıtları 10-18 Mayıs 1931”. Devlet Matbaası, 1931.
- Demirel, Ahmet. *Tek Partinin İktidarı Türkiye’de Seçimler ve Siyaset (1923-1946)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı., 2013.
- Deniz Parlak. *Laikleşme Sürecinde Camiler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1. Baskı., 2020.
- Georgeon, François. *Osmanlı’dan Cumhuriyete İstanbul’da Ramazan*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Atatürk: Entelektüel Biyografî*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 1. Baskı., 2023.
- Kıranlar, Safiye. *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Koçak, Cemil. *Tek-Parti Döneminde Muhalif Sesler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı., 2020.
- Mardin, Şerif. *Türkiye, İslam ve Sekülerizm*. İstanbul: İletişim Yayınları, 5. Baskı., 2017.

TBMM Albümü 1920-2010. Ankara: TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010.

Tunçay, Mete. *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 7. Baskı., 2015.

Zürcher, Erik Jan. *Millî Mücadelede İttihatçılık*. İstanbul: İletişim Yayınları, 10. Baskı., 2018.

Makaleler

Altınkaş, Evren. “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydınlar: Kurucu İdeolojinin Seçkinleri”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 14 (2011), 114-132.

Aslan, Demo Ahmet. “Tayyare Cemiyeti'nin Propaganda Faaliyetleri ve Tayyare Bayramları”. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 14/3 (2014), 141-150.

Atay, Hüseyin. “Kurban Bayramı ve Felsefesi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1-4 (01 Temmuz 1969), 277-284.

Aydın, Hakan. “Cemiyet-i Matbuat-ı Osmaniye: Kuruluşu ve Basında Tartışmalar”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 27 (01 Aralık 2010), 553-569.

Çiğdem, Recep. “Osmanlı Mahkeme Kayıtlarına Göre Ru'yet-i Hilâl”. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 9 (2010), 21-36.

Gencer, Tülay. “Unutulan Bir Gün: Lozan Sulh Günü/Bayramı”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 38/106 (2022), 585-618. <https://doi.org/10.33419/aamd.1195899>

Gönüllü, Ali Rıza. “Millî Mücadele ve Cumhuriyet Döneminde Hayvanlar Vergisi (1920-1962)”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 38 (2016), 69-102.

İlyas, Ahmet. “Erken Cumhuriyet'te Ekonominin Millileştirilme Çabalarına Bir Örnek: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti (1929)”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28 (2021), 645-660.

İzmir, Bahar. “‘Yerli Malı Yurdun Malı, Her Türk Onu Kullanmalı’: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Faaliyetleri”. *Bayburt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Dergisi* 6/12 (2023), 13-24.

Kodal, Tahir. “Lozan Barış Antlaşması ve Türk Kamuoyu”. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 22/64 (2006), 215-244.

Martin, Volkan. “Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine”. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi* 2/5 (Aralık 2011), 14-30.

Sarıkaya, Makbule. “Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti İstanbul Şubesi'nin Faaliyetleri (1917–1935)”. *Atatürk Dergisi* 11/2 (30 Aralık 2022), 51-59.

Tezler

Cengiz, Abit. *1929 Ekonomik Buhranının İstanbul'a Etkisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Dalar, Münire. *Kuruluştan Cumhuriyet'e Darüşşafaka'da Eğitim (1863-1923)*. Hatay: Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Gülcan, Yılmaz. *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

Sezgin, Birsen. *Türk Havacılık Tarihinde Tayyâre Mecmûası (1924 – 1926)*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Zamacı, Ayşe. *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti ve Faaliyetleri*. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Zerrin Okumuş. *Türk Tayyare Cemiyeti*. Ordu: Ordu Üniversitesi: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Sürelî Yayınlar

Açıksöz

Akşam

Akşam Postası

Anadoluda Yenigün

Aydede

Ayine

Cumhuriyet

Doğu

Haber

Hakimiyet-i Milliye

Hilal-i Ahmer

İkdam

Kızılay

Kurun

Milliyet

Politika

Resimli Gazete

Son Posta

Son Saat

Tan

Tanin

Tayyare Cemiyeti Mecmuası

Tevhid-i Efkâr

Ulus

Vakit

Vansesi

Vatan

Yeni Ses

Zaman

Gazete Yazıları ve Raporlar

Ata, Galip. “Nevruz ve Kurban”. *Milliyet* (26 Mart 1934), 4.

Bardakçı, Murat. “Atatürk’ün 1931’deki Bilinmeyen Bir Kararı: ‘Gönderilen Bayram Tebriklerine Artık Cevap Vermeyeceğim!’” *Habertürk* (11 Ağustos 2019).
<https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2512480-ataturkun-1931deki-bilinmeyen-bir-karari-gonderilen-bayram-tebriklerine-artik-cevap-vermeyecegim->

Baydar, Nasuhi. “Bayramlar”. *Kızılay* (12 Şubat 1938), 5.

Baydar, Nasuhi. “Dört Bayram Günü”. *Ulus* (16 Şubat 1938), 5.

Daver, Abidin. “Kurban Bayramı”. *Cumhuriyet* (09 Mayıs 1930), 3.

Daver, Abidin. “Kurban Bayramlarının Hüznü”. *Cumhuriyet* (30 Mart 1934), 3.

Ercüment Ekrem. “Bu da Bayram”. *Ayine* (09 Ağustos 1922), 2.

Es, Hikmet Feridun. “Eski Bayram Hediyeleri ve Yenileri”. *Akşam* (25 Şubat 1937), 3.

- Evren, Hilmi Malik. “Çocuk ve Bayram”. *Milliyet* (09 Mart 1935), 4.
- Felek, Burhan. “Kurban Bayramı”. *Tan* (04 Mart 1936), 3.
- Felek, Burhan. “Senelik Sualler”. *Milliyet* (30 Mart 1934), 3.
- Hafız Cemal. “Bayramda Müşahedeler”. *İkdam* (24 Mayıs 1929), 2.
- Halil Nimetullah. “Kurban Vecibesı”. *Milliyet* (25 Mart 1934), 4.
- Hilal-i Ahmer Bayram Gazetesi. “Kızılay Tarih Belge ve Arşiv Yönetimi Müdürlüğü (Kızılay Tarih)”. Erişim 01 Ekim 2023. <http://kizilaytarih.org/dosya009.html>
- İhsan, Orhan. “Cinci Meydanında Bayram Eğlenceleri”. *Hilal-i Ahmer* (03 Temmuz 1925), 2.
- Karay, Refik Halit. “Kurban Bayramına Aid Tenkidat ve Mülahazat”. *Aydede* (03 Ağustos 1922), 1.
- Kaygılı, Osman Cemal. “Kimsesizlik”. *Cumhuriyet* (14 Haziran 1927), 2.
- MGK, Milli Güvenlik Konseyi. *Yardım Toplama Kanunu Tasarısının Danışma Meclisince Kabul Olunan Metni ve Millî Güvenlik Konseyi İçişleri Komisyonu Raporu*. Ankara, 1983.
- Nadi, Yunus. “Bir Medeniyet Vazifesi: İctimai Muavenet”. *Cumhuriyet* (28 Nisan 1931), 1.
- Rıfat (Börekçi). “Ebüssuûd Efendinin Bir Fetvası”. *Tayyare Cemiyeti Mecmuası* 19 (01 Nisan 1926).
- Rıfat (Börekçi). “Esbâb-ı Mûcibe”. *Tayyare Cemiyeti Mecmuası* 19 (01 Nisan 1926).
- Rıfat (Börekçi). “Müslümanların Zekât Sadaka-i Fıtr ve Kurban Derilerini Tayyare Cemiyetine Vermeleri Şer’an Caizdir”. *Tayyare Cemiyeti Mecmuası* 19 (01 Nisan 1926).
- Selim, Orhan. “Bayram”. *Akşam* (08 Mart 1936), 5.
- Tan, M. Turhan. “Kurban”. *Cumhuriyet* (04 Mart 1936), 5.
- Tan, M. Turhan. “Kurban”. *Cumhuriyet* (11 Şubat 1938), 5.
- Tan, M. Turhan. “Kurban”. *Cumhuriyet* (22 Şubat 1937), 5.
- Tan*. “Bayram Günlerinde Cürmü Meşhut Hadiseleri” (26 Şubat 1937), 4.
- Tan*. “Bayram İyi Geçti” (26 Şubat 1937), 2.
- Vala Nureddin. “Kurban Bayramı”. *Akşam* (19 Nisan 1932), 3.

EK

Ek 1: Kurban Bayramında Beyazıt Pazarı

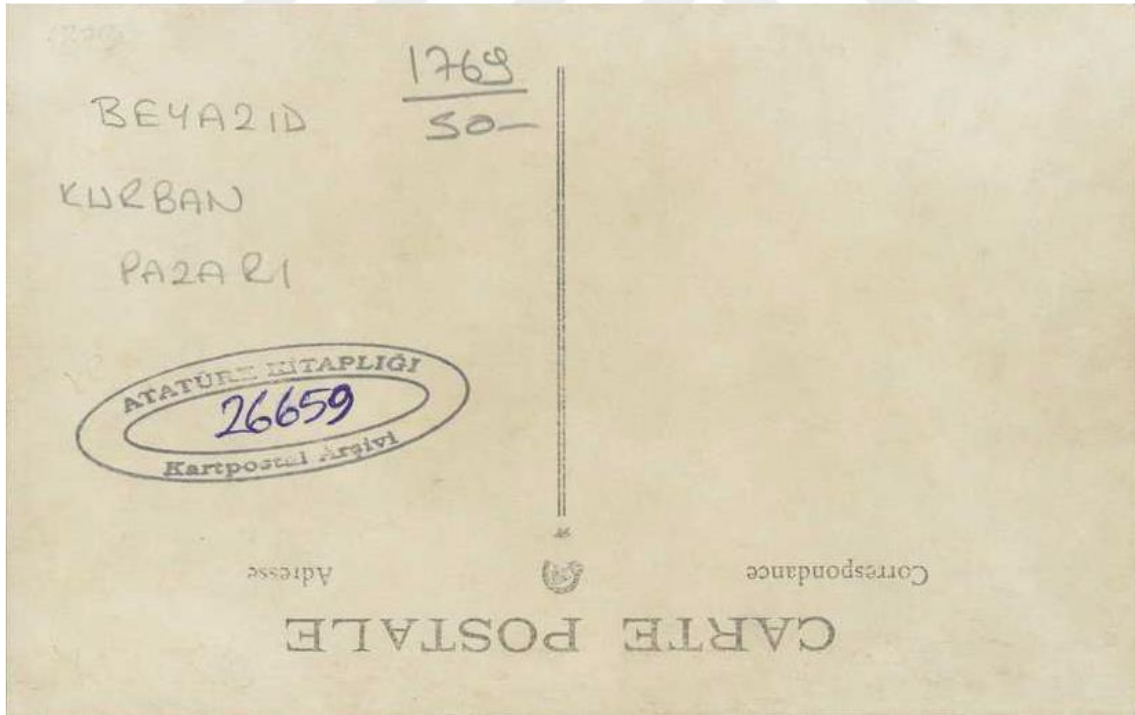
Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar

Ek 2: Beyazıt Meydanında Kurban Pazarı (1932)

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar

Ek 3: Beyazıt Meydanı Kurban Pazarı

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı Sayısal Arşiv ve e-Kaynaklar

Ek 4: Kurban Bayramı Üzerinden Mizah

Kaynak: *Papağan*, (9 Temmuz 1924), 4.

Resim altındaki yazı:

Boynuzlu Kurban

Kadın: Bunların boynuzları yok.. Ben boynuzlu koyun kurban etmek istiyorum!

Erkek: Aman hanımefendi, bu kadar senedir zevcenizi kurban ettiğiniz kâfi değil mi?

Ek 5: 1924 Yılı Kurban Bayramı'ndan Kareler

Kaynak: Cumhuriyet, (17 Temmuz 1924), 1.

Fotoğrafların altındaki yazılar (soldan sağa):

Polis Müdürü ve Muavini	Şükrü Naili Paşa ve Emin Bey	Fethi Bey Hükümet Konağında
Muayede Merasimine Ait Birkaç İntiba		
Davulcu Bayramı İlan Ediyor	Merkep Üzerinde Çocukların Gezintileri	Kurban Eti Toplayan Dilenci

Ek 6: 1924 Yılı Kurban Bayramı'nda Çankaya Köşkü

Kaynak: *Cumhuriyet*, (17 Temmuz 1924), 1.

Fotoğrafların altındaki yazı:

Bayramın birinci günü: Gazi Paşa'nın Çankaya'daki köşkü önünde

Ek 7: Bayramlaşma Töreni İçin Çankaya Köşkünde Bulunan Mebuslar

Kaynak: *Vatan*, (17 Temmuz 1924), 1.

Fotoğrafların altındaki yazı:

Resmî tebrikten sonra Çankaya'dan çıkan bazı mebuslar

Ek 8: 1924 Yılı Kurban Bayramı'nda İstanbul'dan Görüntüler

Kaynak: *Tevhid-i Efkar*, (17 Temmuz 1924), 1.

Fotoğrafların altındaki yazılar:

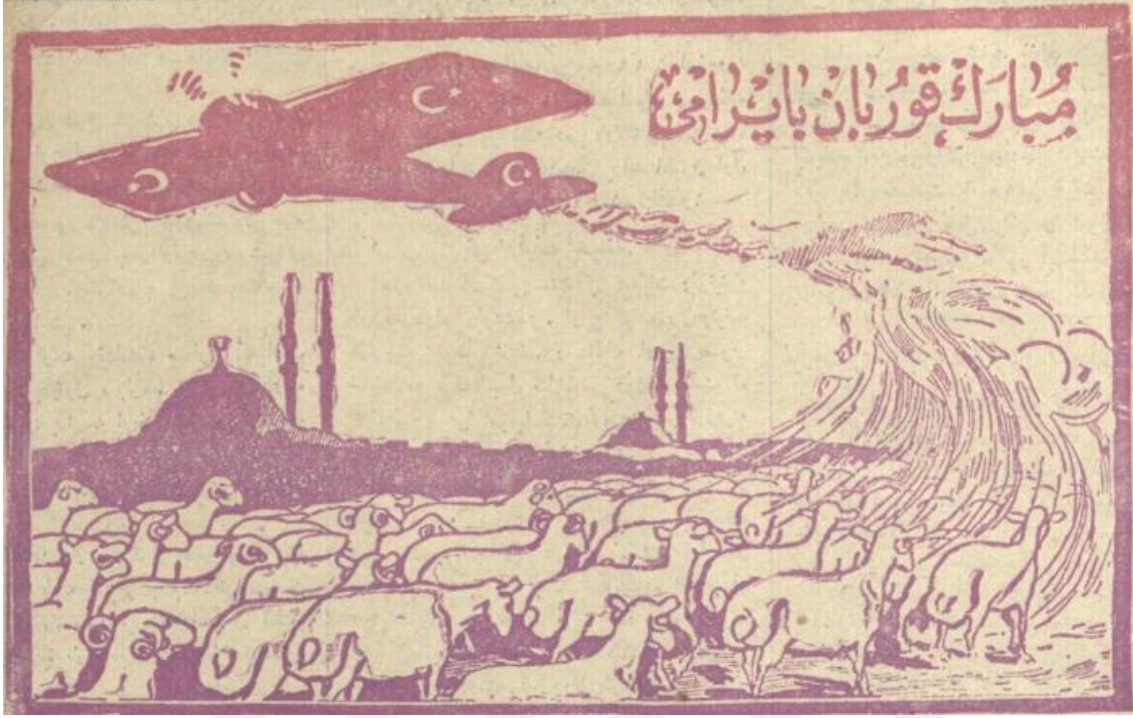
Kurban Bayramı intibâatından: Bâbîâli'de muayede ve bayram yerlerinde çocuk eğlenceleri	
Üçüncü kolordu erkan-ı ümera ve zabitanı	Bâbîâli'de muayede: İstanbul'da bulunan mebuslar
Bayram yerlerinde çocuk eğlenceleri: Atlı karınca, telden kayma, yavruların şimdiden girdikleri dolaplardan biri	

Ek 9: İstanbul Müftülüğünün Halkı Bağışa Teşvik İçin Yayınladığı Mesaj

İstanbul Vilayeti Müftülüğünden: Türk millet ve devletinin itilası ve muhafaza-i satvet ve şanı için ağniya-ı müsliminin zekât ve sadaka-i fitırlarını Tayyare cemiyetine vermelerinin cevazı hakkında evvelce Diyanet işleri riyaseti aliyesinden sadır olan bir fetvada kurban derilerinin de cemiyet-i müşarünileyhaya verilmesinin şer’en caiz olduğu beyan buyrulmuştu. Bu kere hululü takarrüb eden Kurban Bayramında zibh edilecek kurbanların derileriyle bağırsak ve boynuzlarının Tayyare Cemiyeti ulyasınca cem ve derci takarrur etmiş ve bu hususta lazım gelen istihzaratında temin edildiği bildirilmiş olduğundan vatanın tealisini ve milletin kuvvet şevketini gaye-i imal ittihaz etmiş olan necip din kardeşlerimize vatani, içtimai güzel bir vazife tevcih etmekte bulunmuş demektir. Malum olduğu üzere Müslümanlığın emrettiği bedeni mali bütün ibadetler ruh-u beşeriyeti ilaya hadim ve insanlığın inkişaf kadriyle incila-i ahlakına vesile olmakla beraber cemiyet-i İslâmiye’nin beka-ı mevcudiyetini ve devamı saadetini de mütezammındır. İşte en güzel şecir-i islamiye’den olan kurban zibhi vecibe-i diniyesi de bu cümledendir. Kudret-i mâliyesi müsait olan Müslümanların mübarek bayram gününde mahsa rızayı hak için kurban zibh etmeleri halk zülcelale karşı ulvi ve fedâkarane bir hissi ubudiyet beslediklerinin parlak tezahüratından maduddur. Bu vecibeyi ifa edenler bir ibadet-i maliyede bulunmuş olmakla beraber efradından bulundukları heyet-i içtimaiye hakkında da teavün ve tenasür hissiyle mütehehiss olduklarını ispat etmiş olacakları gibi vatanının esbâb-ı terakkisine ve milletin itila-i şanına cüz’i bir surette olsun hizmette bulunmak dolayısıyla nail olacakları inşirah ve ihraz edecekleri ecir ve mesubatta elbette muzaaf-ü cemiyeti müşarünileyhaya bu yolda bir hediye de bulunması mülabesesiyle vicdani bir inşirahın manevi bir mükâfatın tecellisine şüphe yok ki bais olacaktır. Vatan ve milletlerinin tealisi uğrunda ledelicap kıymetdar hayatlarını bile fedadan çekinmeyen Müslümanlar satvet mayalarının terakki ve inkişafı yolunda o kadar küçük bir muaveneti deriğ etmeyecekleri emsal-i adidesiyle sabittir. Binaenaleyh kurban derileri ile bağırsak ve boynuzlarını bozulmalarına meydan verilmeksizin Tayyare Cemiyeti ulyasına ihda etmeleri ihvan-ı dine kemali ehemmiyetle arz ve beyan olunur.

Kaynak: *Cumhuriyet*, “Kurban Derilerini Tayyare Cemiyetine Veriniz” (17 Haziran 1926), 3.

Ek 10: Kurban Derilerinin Türk Tayyare Cemiyeti'ne Bağışlanmasını Teşvik Etmek İçin Yapılmış Bir Çizim

Kaynak: Cumhuriyet, (21 Haziran 1926), 1.

Ek 11: Asri Hafta dergisinin 1926 Yılı Kurban Bayramı'ndaki Kapağı

Kaynak: Asri Hafta, (21 Haziran 1926), 1.

Ek 12: Haftada Bir Gün dergisinin 1927 Yılı Kurban Bayramı Kapağı

Kaynak: Haftada Bir Gün, (9 Haziran 1927), 1.

Ek 13: Şemsipaşa Bayram Yerinden Bir Fotoğraf

Kaynak: *Cumhuriyet*, (14 Haziran 1927), 1.

Ek 14: Bağırsak ve Deriler Hakkında İzahname

1. Kurban Bayramında kesilecek kurbanların deri ve bağırsaklarının menfaati Tayyare, Hilâl-i Ahmer ve Himaye-i Etfâl cemiyetlerine aittir.
2. Mevsim sıcaktır. Kurbanlar kesildiği zaman derilerini derakab toplayıp mezbahada bulundurulacak memurîne teslim edilecektir. Uzak köylerden getirilecek deriler keزالik mezbahadaki memurine teslim olunacaktır. Şayet derilerin getirilmesi geç kalırsa deriler tuzlanacak ve gölgede kurutulacaktır. Derilerin delinmemesine ve güneşte kurutulmamasına ehemmiyet olunacaktır. Muhtarân buna ait vesayayı yapacaktır.
3. Kurban bağırsaklarının bir adeti 20 kuruşa talibine satılmıştır. Müşteri aldığı bağırsakları kendi yaptırdığı torbasına konulmasını arzu etmektedir. Bağırsaklar çıkar çıkmaz temizlenip muhtârân vasıtasıyla verilecek olan bu torbalara konulacaktır.
4. Deri ve bağırsakları her kim verirse cetveldeki sütun-u mahsusuna imza edecektir.
5. Her bağırsak ve deri için Tayyare Cemiyeti'nden muhtârâna verilen makbuzları bunları teslim eden zevata vereceklerdir.
6. Deri ve bağırsakları toplayarak mezbahaya nakil ücreti olarak muhtârâna bir adet deri bağırsak için 10 kuruş mezbahadaki memur tarafından peşinen verilecektir.
7. Bu cetvel bütün malumatı cami olduğu halde doldurulacak ve heyet-i ihtiyariyenin tasdiki ile muhteviyatı deri ve bağırsaklar ile birlikte memura teslim edilecektir.
8. Havalar sıcak gitmektedir. Bu sebeple köylerden bağırsak toplanılmayacaktır. Yalnız deriler toplanacaktır.
9. Hamiyetli halkımızla muhterem heyet-i ihtiyâriyemizden bâlâdaki îzâhatın kemâl-i ciddiyetle yapılmasını Tayyare Cemiyeti Ankara şubesi menafî-i memleket namına rica eyler.

Kaynak: *Hakimiyet-i Milliye*, “Bağırsak ve Deriler Hakkında İzahname” (24 Mayıs 1928), 5.

Ek 15: Kurbanlık Koyun Taşıyan Bir Vatandaş

Kaynak: *Milliyet*, (20 Mayıs 1929), 8.

Ek 16: Bayram Yerlerinden Bir Fotoğraf

Kaynak: *Milliyet*, (24 Mayıs 1929), 4.

Ek 17: 1929 Yılında TBMM’de Yapılan Bayramlaşma Törenine Ait Fotoğraflar

Kaynak: *Milliyet*, (24 Mayıs 1929), 4.

Ek 18: Eminönü’deki Bayram Alışverişlerinden Bir Fotoğraf

Kaynak: *Vakit*, “Son Bayram Hazırlıkları” (08 Mayıs 1930),

Ek 19: Bayramda İstanbul'a Gelenlerin Haydarpaşa Garında Oluşturduğu Yoğunluk

Kaynak: *Cumhuriyet*, "Bayramı Geçirmek İçin İstanbul'a Gelenler Geçen Seneden Daha Azdır" (09 Mayıs 1930), 1.

Ek 20: 1930 Yılı Kurban Bayramı'nda Süt Damlası Tarafından Yapılan Giyim Yardımı

Kaynak: *Vakit*, “Fakir Çocuklara Elbise” (09 Mayıs 1930), 6.

Ek 21: 1930 Yılında TBMM’de Yapılan Bayramlaşma Törenine Ait Fotoğraflar

Kaynak: *Milliyet*, (13 Mayıs 1930), 8.

Ek 22: Cumhurbaşkanlığı Makamına Gönderilen Dini Bayram Tebriklerine Cevap Verilmeyeceğini Bildiren Telgraf

006666-51
Konya : 19-II-1931

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
RIYASETİ
Kalemi Mahsus Müdürlüğü

Kalemi mahsus
~~...~~
M. Vucade time
~~...~~

Fifre
Acele

A	VII. 2-8
D	90
F	1-51

Ankara

I) İkinci maddemiz Meclis
reisi Kayım Pz. H. ne derhal
Takdimi lazımdır -

II) Reiscumhur H. dini bayramlara
fazla bir mükatı vermemek için vakti
olan tebrikatın cevap vermemesi
tercih bulgusındandır - Kemali Teyimle
argederim.

H.R.

A	
D	
F	

R. V.

Kopadın
19-2-971
Rüze

CUMHURBAŞKANLIĞI ARŞİVİ
No. :
Dos. No. :
Sesika No. : 11

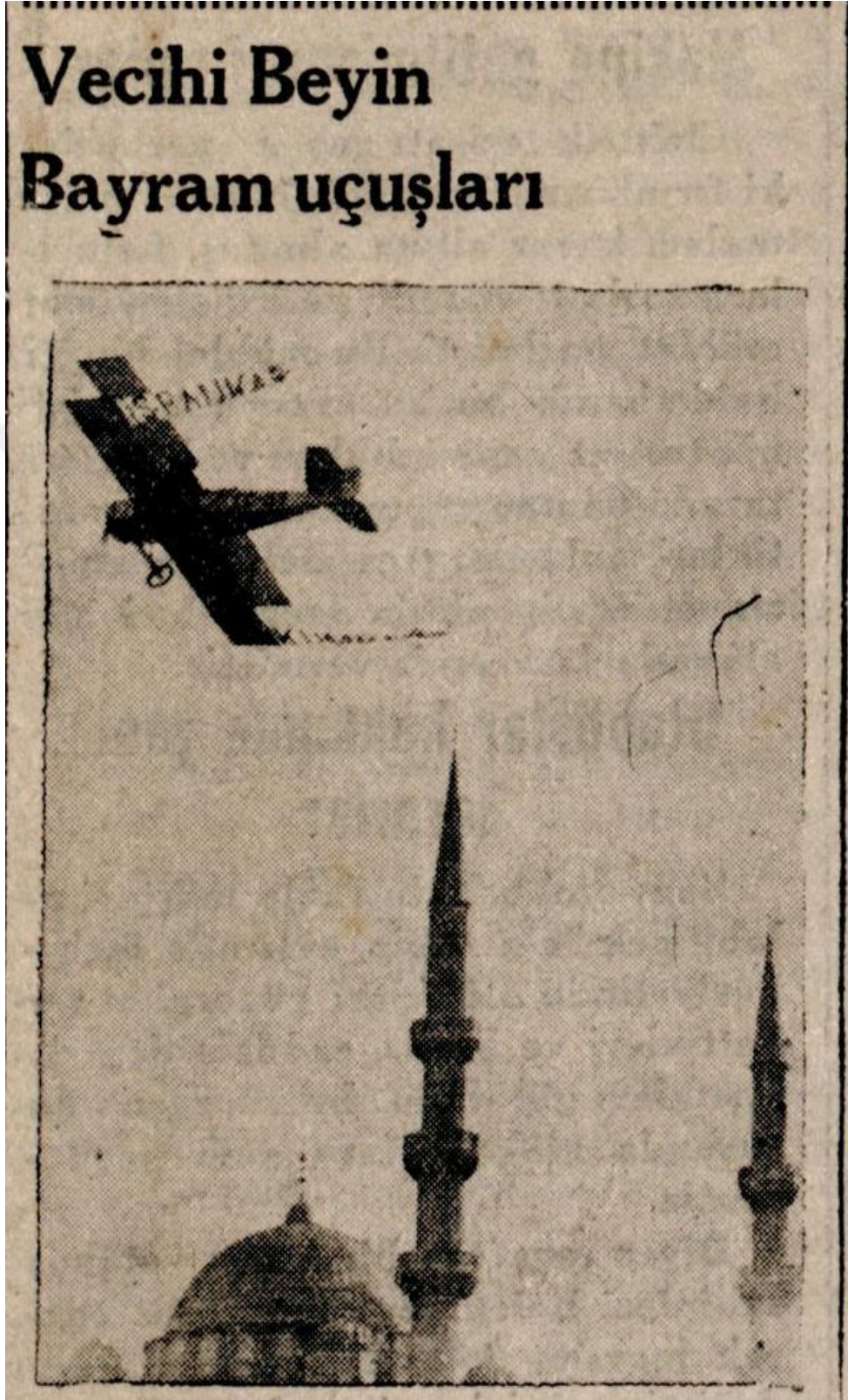
Kaynak: Murat Bardakçı, "Atatürk'ün 1931'deki Bilinmeyen Bir Kararı: 'Gönderilen Bayram Tebriklerine Artık Cevap Vermeyeceğim!'", *Habertürk* (11 Ağustos 2019).

Ek 23: Himaye-i Etfal Cemiyeti Tarafından Giysi Yardımı Yapılan Kimsesiz Çocuklar

Kaynak: *Cumhuriyet*, "Sevindirilen Yavrular" (16 Nisan 1932), 2.

Ek 24: 1932 Yılı Kurban Bayramı'nda Vecihi Hürkuş'un Yaptığı Gösteri Uçuşu

Kaynak: *Cumhuriyet*, “Vecihi Bey’in Bayram Uçuşları” (20 Nisan 1932), 1.

Ek 25: Türk Tayyare Cemiyetine Bağışta Bulunulmasına Dair Bir Propaganda Yazısı

En mukaddes borç!

Tayyare Cemiyetine bir kurban
Vermek, bir tayyaremize yarı
kanat takmak demektir

Türk milletinin memleket müdafaasına ve bilhassa hava kuvvetlerine verdiği candan ehemmiyete ve bu gaye uğrunda gösterdiği samimi ve hamiyetkâr aşk ve yardıma her zaman şahit oluyoruz. Tayyare Cemiyetinin bugünkü varlığı, yurttaşların memleket müdafaasına mukaddes bir ideal gibi ne candan sa-
vıdıklarına ve bu uğurda ne kutsal fedakârlıklar gösterdiğine canlı bir delildir. Uyanık, vatan sever halkın yardımlarıyla Cemiyet bugünkü kuvvetli halini bulmuş milletin kendisine muhtelif vesilelerle verdiği bir çok paralarla yurdun göklerini müdafa için bir çok tayyareler almıştır. Fakat, bugünkü serailto ve is-

(Mabedi & Ümri editörleri)

Türk milletinin memleket müdafaasına ve bilhassa hava kuvvetlerine verdiği candan ehemmiyete ve bu gaye uğrunda gösterdiği samimi ve hamiyetkâr aşk ve yardıma her zaman şahit oluyoruz. Tayyare Cemiyetinin bugünkü varlığı, yurt-

Kaynak: Cumhuriyet, "En Mukaddes Borç" (01 Nisan 1933), 1.

Ek 26: 1933 Yılı Kurban Bayramı'nda Kadınlar Birliği Tarafından Giysi Yardımı
Yapılan Çocuklar

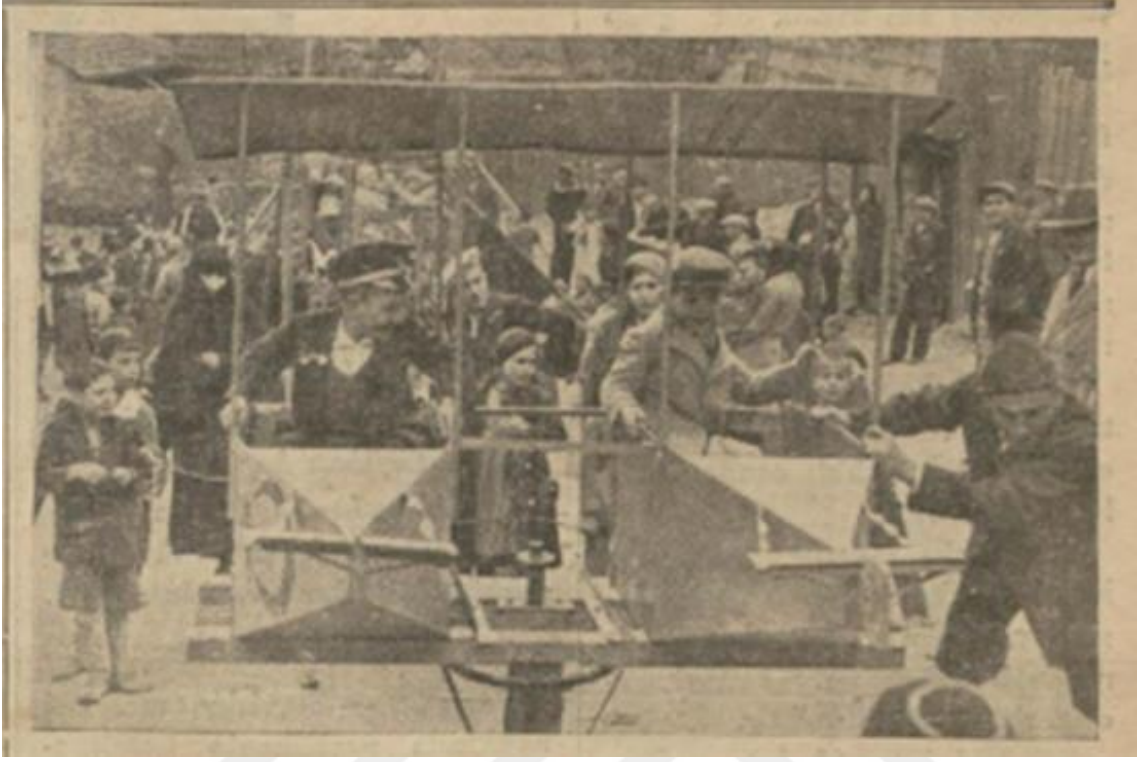
Kaynak: *Vakit*, “Bayram Üstü Sevindirilen Fakir Çocuklar” (03 Nisan 1933), 1.

Ek 27: Tayyare Cemiyetine Bağışta Bulunulmasını Teşvik Eden Bir İlan

Kaynak: *Milliyet*, “Kurbanınızı Yahut Parasını Tayyare Cemiyetine Verin” (16 Mart 1934), 7.

Ek 28: 1934 Yılı Bayram Yerlerine Ait Bir Fotoğraf

Kaynak: *Akşam* (25 Mart 1934), 1.

Ek 29: 1936 Yılı Bayram Yerlerine Ait Bir Fotoğraf

Kaynak: *Cumhuriyet*, “Bayram Çok Neşeli Geçti” (08 Mart 1936), 7

Ek 30: 1938 Yılı Bayram Yerlerine Ait Bir Fotoğraf

Kaynak: *Akşam Postası* (14 Şubat 1938), 1.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Abdulsamet AĞDAŞ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Fakülte	Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi
Bölümü	Tarih
Lisans	
Üniversite	Giresun Üniversitesi
Fakülte	Eğitim Fakültesi
Bölümü	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
Makale ve Bildiriler	
1. Ağdaş, Abdulsamet. “Erken Cumhuriyet Dönemi Basınında Dini Bayramların Algılanışı: Kurban Bayramı Örneği (1923-1938)”. 1. International Blacksea Scientific Research And Innovation Congress. ed. Cenk Yavuz-Aliye Çılan Akın. 1/963-972. Trabzon: 2023	